

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN
TOPLUM VE DİN ANLAYIŞI
Gamze ÇAĞLAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Danışman
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
KARS - 2023

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN
TOPLUM VE DİN ANLAYIŞI

Gamze ÇAĞLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman ve Jüri Üyeleri
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk KIRTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman YALÇI

KARS – 2023

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Gamze ÇAĞLAR tarafından hazırlanan “**Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Toplum ve Din Anlayışı** ” başlıklı bu çalışma, .../.../2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[başarılı/başarısız]* bulunarak jürimiz tarafından **Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**’nda Yüksek Lisans tezi olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/red edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Üye	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Toplum ve Din Anlayışı** ” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**Âmiran Kurtkan Bilgiseven Society and Religion Understanding** ” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

31/03/2023

Gamze ÇAĞLAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Konusu:	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi:.....	1
3. Araştırmanın Metodu:	1
4. Hayatı ve Eserleri.....	2

I. BÖLÜM

TOPLUM GÖRÜŞÜ

1.1. Cemiyetin Tanımı ile İlgili Görüşleri.....	8
1.2. Cemiyetin Mahiyeti ile İlgili Görüşleri	18
1.2.1. Cemiyetin İç ve Dış Unsurları	18
1.2.2. Cemiyet İçin Fiziki ve Kültürel Çevrenin Önemi	18
1.2.3. Dengeli Bloklaşma ve Toplumsal Tabaka.....	30
1.2.4. Dengeli Bloklaşma Açısından Orta Sınıfın Önemi	34
1.2.5. Cemiyeti Oluşturan Bir İç Unsur: Nüfus	36
1.2.6. Kültürel Yapı Unsuru Olan Kişiliğin Oluşumu ve Kişinin Birey Olmaya İhtikali	40
1.2.7. Toplumsal İlişkiler Bakımından Aile	41
1.2.8. Toplumsal İlişkiler Bakımından Köy	44
1.2.9. Toplumsal İlişkiler Bakımından Kent	45
1.2.10. Toplumsal İlişki Bakımından Endüstri.....	47
1.2.11. Toplumsal İlişki- Kırsal Yaşam - Tarımsal Teknoloji Üçgeni	48
1.3. Toplumsal Değişme ve Toplumsal Gelişmeye Dair Görüşleri.....	50
1.3.1. Toplumsal Bütünleşme ya da Toplumsal Ayrılma Şeklinde Olan Toplumsal Değişme.....	52

1.3.2. Toplumsal Gelişme ve Eğitim	56
1.3.2.1. Cemiyet ve Eğitim İlişkisi	56
1.3.2.2. Eğitim- Aile ilişkisi	57
1.3.2.3. Teknoloji ve Eğitim.....	60
1.3.2.4. Eğitim- Okul-Tahsil İlişkisi	61
1.3.2.5. İşyeri- Eğitim ilişkisi	61
1.3.2.6. Eğitimin Çevre ve Biyolojik Faktörlerle İlişkisi.....	63
1.3.2.7. Ekonomik Durum ve Eğitim.....	63
1.3.2.8. Eğitim- Eğitime Bakış Açısı- Toplumsal Gelişme.....	64
1.3.2.9. Köy -Eğitim ve Toplumsal Gelişme.....	65
1.3.2.10. Toplumsal Tabaka, İmkân Eşitliği ve Eğitim	67
1.3.3. Öğrenim Faaliyetleri İle Sınıfların İyileştirilmesi.....	71
1.3.4. Cemiyetin İstenilen Yönde Değiştirilmesi	76
1.3.5. Toplumsal Gelişmeyi Sağlayacak Öneri ve Çözümleri	80

II. BÖLÜM

DİN ANLAYIŞI

2.1. Din Kavramı Hakkındaki Görüşleri	83
2.2. Tevhid Dini Hakkındaki Görüşleri	85
2.3. Tevhidin Formüllerle Açıklanması	88
2.3.1. Cem ve Farkın Birliği Oluşturması	88
2.3.1.1. Aşk.....	89
2.3.2. Tenzih ve Teşbihin Birliği Oluşturması	89
2.3.3. Şariat ve Hakikatin Birliği Oluşturması	91
2.3.3.1. Tasavvuf	92
2.3.4. Ben Şuuru ve Biz Şuurunun Birliği Oluşturması.....	96
2.4. Gerçek Dinin Özellikleri	98
2.4.1. Gerçek Din, İlerleme ve Tevhid.....	98
2.4.1.1. Laiklik.....	101
2.4.1.2. Dünya ve Ahiret	104
2.4.1.3. Kısas ve Af.....	105
2.4.2. Gerçek Din ve Kültür	106

2.4.3. Gerçek Din ve İlim.....	106
2.5. İnançlar Derece Olarak Yükselir mi?	107
2.6. İnanç Biçimleri Hakkındaki Görüşleri	108
2.6.1. Tanrısız İnanışlar.....	109
2.6.2. Çok Tanrılı İnanışlar	110
2.6.3. Tek Tanrılı İnanışlar	111
2.7. İnanç ile İlgili Kavramlar Hakkındaki Görüşleri	112
2.7.1. Şamanlık	113
2.7.2. Ruhbanlık.....	113
2.7.3. Ayin	113
2.7.4. Şeytan-Melek	114
2.7.5. Haram ve Helal	115
2.7.6. Günah ve Sevap	115
2.7.7. Kurban-Bayram.....	115
2.7.8. Zahitlik ve Ariflik	118
2.7.9. Kader-İrade	118
2.7.10. Halvet	119
2.7.11. Sabır ve Tevekkül.....	120
2.7.12. Dua ve Fakr.....	121
2.8. Tevhid Anlayışının Oluşturduğu Toplumsal Düzen	123
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	131

ÖNSÖZ

Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Toplum ve Din görüşü adlı tezin konusu toplum ve dindir. Topluma ve dine Bilgiseven'in zaviyesinden bakılarak bu çalışma oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın oluşmasında doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlayan ve bu nedenle teşekkürü hak eden birçok kimse oldu. Tez danışman hocam *Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK'e* teşekkür ederim. Çalışmamda yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan *Dr. SEÇUK KIRTEPE* hocama ve *Dr. ABDURRAHMAN YALÇI* hocama teşekkür ederim. Tezimi okuma nezaketinde bulunan ve bana kendi alanıyla ilgili gerekli dönütleri yapan sevgili dostum *Songül AÇIKGÖZ TURAN'a* teşekkür ederim. Tez yazım aşamamda her zaman danıştığım her anlamda desteğini hissettiğim *Kübra DOĞAN ATEŞ, Zeliha ALAGÖZ, Sema YILDIZ'a* teşekkür ederim. Çalışmamı yaparken sorumluluğumu hafifleten bu sebeple çalışmamı yapmamda bana imkân tanıyan eşimin kıymetli ablası *Safiye ÖZDEMİR* ve ailesine teşekkür ederim.

Hayatı müşterek olarak paylaştığım bu süreçte her zaman yanımda olan sevgili eşime, hayatımı renklendiren neşe kaynağım canım oğluma teşekkür ederim. Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan sevgili annem, sevgili babam, sevgili kardeşlerime şükranlarımı sunarım.

31/03/2023

Gamze ÇAĞLAR

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI
ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN
TOPLUM VE DİN ANLAYIŞI
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Gamze ÇAĞLAR
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
2023 – V + 138

ÖZET

Âmiran Kurtkan Bilgiseven toplum ve din alanında çeşitli çalışmalar yapmış bu iki alanda çeşitli görüşler öne sürmüş bir sosyologdur, o aynı zamanda kendini teolog olarak da görür. Bilgiseven görüşlerini çeşitli araştırmalar sonucu elde etmiş, bu alanda pek çok bilim insanından ve mutasavvıftan istifade etmiştir. Bilgiseven farklı görüşlerden yararlanırken sentezleme yapmış, sosyal gerçekliğe uygun yeni görüşler ortaya çıkarmıştır.

Bilgiseven'in toplum görüşünün merkezinde toplumsal gelişme yatar. O bu sebeple öncelikle cemiyeti her açıdan analiz etmiştir. Toplumsal gelişme için çok önemli olan orta sınıfın oluşması konusu üzerinde özellikle durmuş, orta sınıfın oluşması için neler yapılabileceğiyle ilgili önemli ve özgün görüşler öne sürmüştür.

Bilgiseven'in din anlayışı ise; din sosyolojisi, teoloji ve tasavvuf üzerine kuruludur. O dine hem bir sosyolog gibi hem de bir ilahiyatçı gibi bakmıştır. Dini görüşlerinin pek çoğunu tasavvufla ilişkilendirdiği görülür. O, zaman zaman din konusunda geleneksel görüşlerin dışına çıkmıştır. Bilgiseven dinin toplumsal bütünleşmeye yardımcı olduğu dolayısıyla toplumsal gelişmeyi sağladığı düşüncesindedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgiseven, toplum, din, eğitim, tevhid.

CAUCASUS UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
SCIENCE OF RELIGION
ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN
SOCIETY AND RELIGION UNDERSTANDING
MASTER'S THESIS
Gamze ÇAĞLAR
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK
2023 – V +138

ABSTRACT

Âmiran Kurtkan Bilgiseven is a sociologist who has conducted several studies on society and religion and has proposed various views related to these fields and he also considers himself a theologian. Bilgiseven formed his views through several studies he conducted and benefitted from many scientists and Sufis. By benefiting different views, Bilgiseven made synthesis and revealed new views which fit social reality.

The core of Bilgiseven's view on society is social development; therefore, he analyzed the society from all aspects. He particularly dwelled on the issue of mid-stratification, which is very important for social development, and proposed important and original views on what can be done to establish the mid- stratification.

Bilgiseven's understanding of religion is based on religious sociology, theology, and Sufism. He approached religion as both a sociologist and a theologian. It is evident that he associates his religious views with Sufism. At times, he deviates from conventional views about religion. Bilgiseven is on the idea that religion promotes social union and henceforth contributes to social development.

Keywords: Bilgiseven, society, religion, education, tawhid.

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Fena ve Beka Piramitleri.....	94
Şekil 2: Kader ve İrade	118

KISALTMALAR

ev	: Çeviri
Dib	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr	: Doktor
ed	: Editör
Hz	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No	: Numara
Prof.	: Profesör
SBF	: Sosyal Bilimler Fakóltesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kóltür Örgütü
üni	: Üniversite
vb	: Ve benzeri
vd	: Ve dięerleri
yy	:Yüzyıl

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu:

Her insan bir toplum içerisinde doğar, büyür ve ölür. Birey genellikle içinde bulunduğu topluma göre konum ve şekil alır. Ayrıca her toplum ister menfi ister müspet olsun bir değişme sürecinden geçer ve bu süreçten geçmeye devam etmektedir. Türk toplumu da çeşitli değişimler geçirmiştir. Değişim her zaman olumlu bir anlam taşımamaktadır. Savaşlar, inkılaplar, yönetim şekilleri toplumun değişim geçirmesine sebep olmuştur. Bu değişimlerden, savaşlardan ve mücadelelerden sonra pek çok sosyolog; toplumu hızlıca ayağa kaldırmak, gelişimi sağlamak adına çeşitli fikirler ve görüşler öne sürmüştür. Batıcılık da bu fikirlerden biridir. Bilgiseven Batıcılık görüşünü benimsemek yerine Batı'dan bilimi alıp kültürle sentezlemeyi tercih etmiş, kendi toplumunun gerçeklerini göz ardı etmemiş milli inşacı bir sosyologdur. İşte tam bu noktada bu araştırmanın konusu ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı; Batılılaşma sorununa, memleketini ayağa kaldırmak isteyen her sosyolog gibi kendince cevaplar bulmaya çalışan Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in toplum ve din görüşlerinin bir bütün halinde ortaya konulmasıdır. Yani araştırmanın konusu Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in toplum ve din anlayışıdır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi:

Araştırmanın amacı; toplumun gelişmesi için pek çok görüş ve yöntem öne süren toplumsal anlamda gelişmenin nasıl olacağını Türk toplumuna anlatmaya çalışan bir sosyolog olarak Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in toplum ve din anlayışının ortaya konulmasıdır. Daha öncesinde de cemiyet, toplum, din, tasavvuf görüşü ve genel görüşleri hakkında çalışmalar yapılmıştır. Araştırmanın önemi ise Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in din ve toplum alanındaki fikirlerinin, görüşlerinin bir bütün halinde farklı bir perspektiften ilim dünyasına anlatılmaya çalışılacak olmasıdır.

3. Araştırmanın Metodu:

Araştırmada kullanılan metot, dokümantasyon (Belge Tarama) metodudur. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in toplum ve din konusundaki görüşlerinin bir anlam bütünlüğü

içinde sunulabilmesi için öncelikle kendi eserlerine başvurulmuştur. Kendisinin muhtelif dergi ve gazetelerde yazdığı makalelerden kaynak olarak istifade edilmiş, kendisini yakinen tanıyan arkadaşlarının kaleme aldığı yazı ve kitaplardan faydalanılmıştır. Hakkında yazılan tezlerden ve internet kaynaklarından da araştırmalar yapılmıştır. Görüşlerini sunabilmek adına zaman zaman yorumlama metoduna da başvurulmuştur. Bilgiseven hem sosyoloji alanında hem din alanında pek çok görüş sunmuştur. Sosyolog ve mutasavvıfların bazılarıyla aynı görüşte olurken bazılarının görüşlerini eleştirmiştir. Bu sebeple tezde karşılaştırma metodu da kullanılmıştır.¹

4. Hayatı ve Eserleri

Âmiran Kurtkan Bilgiseven, Cumhuriyet döneminin önemli sosyologlarından ve ilk kadın akademisyenlerinden biridir. 1926 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Paşabahçe ilkokulunda görmüştür. Liseyi İstanbul Kandilli kız lisesinde okumuştur. Üniversiteyi İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesinde okumuştur ve bu bölümden 1947 yılında mezun olmuştur. Üç yıl kadar İstanbul defterdarlığında çalışan Bilgiseven İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesine 1956 yılında sosyoloji asistanı olarak girmiş ve Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu'nun asistanlığını yapmıştır.² Muhasebe ile ilgilenirken üniversite de asistan olmasının arkadaşının ona haber vermeden onun adına asistanlık sınavına başvurmasıyla olduğunu arkadaşının Bilgiseven'in muhasebede değil üniversitede bilim insanı olması gerektiği düşüncesiyle böyle bir şey yaptığını kendisinin asistanlık sınavından tam puan aldığını iktisat fakültesine girdikten sonra çoğunlukla sosyoloji ile ilgilendiğini anlatmıştır.³ Türkiye'de Küçük Sanayi ve Küçük Kredi Meselesi teziyle Doktor unvanını; Sosyal Sınıflar ve Gelir Vergisi, İngiltere ve Türkiye Hakkında Mukayeseli Bir Mali Sosyoloji Etüdü teziyle Doçent unvanını almıştır.⁴ Doktor unvanını 1960 senesinde, Doçent unvanını 1965'te ve Profesör unvanını 1970 yılında

¹ Aydın Usta, "Evreleri İle Bilimsel Araştırma Süreci Ve Raporlaştırılması ", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, 6 No:13, (2019).

² Zeki Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, Kars, Ertem Kafkars, 2022, s.198.

³ Erkan Dikici, **Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyoloji Anlayışı**, Konya, Eğitim, 2020, s.19.

⁴ Kasım Karaman, "Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:3/11,(2005), s.48.

almıştır. 1993 senesinde aynı üniversiteden ve fakülteden Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Kürsüsü'nden emekli olmuştur.⁵ 1982 senesinde Dr. M.Sadık Bilgiseven'le hayatını birleştirmiş fakat eşinin iki yıl sonra vefat etmesi sebebiyle evlilik hayatı uzun sürmemiştir. Hayatını ilme adanmış bilimsel anlamda çok fazla çalışma yapmış bir bilim insanıdır. Pek çok kitabı ve makalesi mevcuttur, alanıyla ilgili ödüller almıştır. 'Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri' çalışmasıyla 1990 senesinde Türkiye yazarlar birliğince fikir alanında senenin yazarı ilan edilmiştir.⁶ Adapazarı'nın sanayileşmesi adlı araştırmasıyla kendisine İstanbul sanayi odası tarafından ödül verilmiştir.⁷ Milli inşacı bir toplum bilimcidir. Yönünü ağırlıkla din sosyolojisine çevirmiştir. Gerçek dinin İslam olduğu görüşündedir. Onun dine yönelmesinin sebeplerinden biri de eşini iki yıl gibi kısa bir sürede kaybetmiş olmasıdır.⁸ Dine yönelik eserlerinin sadece din sosyolojisi alanıyla ilgili olduğunu söylemek doğru olmaz. O kendini aynı zamanda bir teolog olarak tanımlar.⁹ Bilgiseven 2005 yılında İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur.¹⁰

Kitap ve makaleleri incelendiğinde, onun hem bilgi bakımından hem üslup bakımından kendine özgü bir yaklaşımı olduğu fark edilir. Onun eserleri incelendiğinde onun tam bir sentez ustası olduğu söylenebilir. Çeşitli bilim insanların görüşünü kendi fikir dünyası ve kültürüyle yoğurmuş ortaya özgün görüşler çıkarmıştır. O sadece yetişkinlere hitap eden bir ilim insanı değildir, onun çocuklar için de yazmış olduğu çocuk hikâyeleri serisi bulunur.¹¹ Bu eserlerinde toplumsal anlamda yetişkinler için ele aldığı değerleri ve gayeleri, çocukların içselleştirmesini amaçlamıştır.¹² Kitaplarını yazarken konuları ve kavramları

⁵ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.198.

⁶ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.199.

⁷ Dikici, **Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyoloji Anlayışı**,s.21.

⁸ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.206.

⁹ Beytül Dikeçligil, "İlmi İle Amir Bir Bilim İnsanı, Âmiran Kurtkan Bilgiseven Hocamızın Ardından", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi** 3/11 (2012), s.40.

¹⁰ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.199.

¹¹ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.200.

¹² Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.201.

başlıklar altında ele almış araştırdığı konuları sistemli bir şekilde anlatmıştır. Eserlerini yazarken Z.Fahri Fındıkoğlu, Ziya Gökalp, R.M. MacIver, Charles H. Page, Pitirim Sorokin, Émile Durkheim gibi pek çok bilim insanından faydalanmıştır. Bazen de araştırdığı konular hakkında sosyologların, mutasavvıfların yanlış bulduğu düşüncelerini nedenleriyle birlikte açıklamıştır. Eserlerinin geneline bakıldığında onun araştırdığı konuların bir şekilde toplumsal gelişmeyle ilişkilendirildiği görülebilir. Çalışmalarında topluma faydalı olma gayesi gütmüştür, bu şekilde de ilmi toplumun huzuruna sermiştir.¹³ Çok üretken bir bilim insanıdır, ömrünü bilime adanmıştır. Eserlerinin bir kısmı aşağıda verilmiştir.

"Kurtkan'ın ana eserleri şunlardır: Türkiye'de Küçük Sanayiın İktisadi Ehemmiyeti (1962), Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite (1964), Yeni Sosyoloji Dersleri (1964), Adapazarı'nın Sanayileşmesi (1968), Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji (1968), Cemiyet (1971), Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları (1972), Genel Sosyoloji (1976), Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik (1977), İktisat Sosyolojisi Açısından Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları (1982), Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır? (1986), Yugoslavya'da Türk Kültürü (1987), Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları (1987), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1987), Köy Sosyolojisi (1988), İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar (1989), Türkiye'de Millî Birliği Bozan Ayrılık: Alevi-Sünni Ayrılığı (1991), Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Göre Etnik ve Dinî Bölücülük (1991), Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler (1991), Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar (1992), Sosyal İlimler Metodolojisi (1994), Türkİslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslâmî Kavramlar (1995), İlm-i Ledün 27 (Genel Teoloji) (1998),

¹³ Fahri Kayadibi, "Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından ". **Sosyoloji konferansları**, 0 (40), (2012), s.27.

*Kur'an'dan Beş Hikmet (2001), İmtihan (2003), Yol (2005), Büyük Türk-İslâm Düşünürü Niyazi Mısri'den Esintiler (2010). 26-27*¹⁴

Bazı eserlerinin kısaca tanıtımı şu şekildedir:

Tasavvufi açıdan Kuran'ı Kerim'den Beş Hikmet adlı kitabında; Kur'an-ı Kerim'de geçen on tane kavramı ikili olarak ele almıştır. Bu kavramlar bilgi ve gayp, karanlık ve aydınlık, ruh ve beden, hokka ve kalem, korku ve sevgidir.¹⁵

Eğitim Sosyolojisi kitabı; eğitimi toplumsal açıdan ele alan bir kitaptır. Eğitimi beş bölüme ayırmıştır. İlk bölümde eğitimi ve eğitimle ilgili kavramları tanımlamıştır. Aynı zamanda bu bölümde eğitimin karakteri etkilemesi, çevre ve eğitim ilişkisi, eğitim sistemlerini ele almıştır. İkinci bölümde eğitimi ekonomik açıdan ele almıştır, bu bölümde ekonomik ilerlemede eğitimin öneminden bahsetmiştir. Eğitime yatırımın nasıl olması gerektiği ve neyi amaçlaması gerektiği konusunda açıklamalar yapmıştır. Üçüncü bölümde eğitimi toplumsal anlamda ele almıştır. Eğitimi; sınıf farkları, bölge farkları, toplumsal yapı ve bütünleşme, toplumsal değişme başlıkları altında incelemiştir. Dördüncü bölümde Türkiye'de, Osmanlı'da eğitimin nasıl olduğu ve Türkiye'de eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Son bölüm sonuç bölümüdür, bu bölümde artık kitaptan çıkardığı temel yedi sonucu açıklamıştır.¹⁶

Genel Sosyoloji kitabında toplumla ilgili altı temel kavramı detaylı bir şekilde açıklamıştır. Bu kavramların açıklanması, kitabın ilk kısmının ilk bölümünü oluşturur. Kitabın ikinci bölümünde, toplum bilimi ile sosyal psikoloji arasındaki ortak kavramları tanımlamıştır. Üçüncü bölümünde toplum bilimi ile ilgili görüşlere yer vermiştir. Kitabın ikinci kısmının ilk bölümünde, toplumun fiziki ve kültürel özelliklerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu başlıkta; köy hayatı, şehir hayatı, şehirleşme, kültür, bir ülkede olması gereken kişi sayısı gibi konuları ele almıştır. İkinci bölümde ise toplumsal sınıflaşmadan bahsetmiştir. Toplumsal sınıflaşmanın

¹⁴ Erkan Dikici, Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), s.26.

¹⁵ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Tasavvufi Açıdan Kur'an-ı Kerim'den Beş Hikmet**, İstanbul, Hoşgörü, 2019

¹⁶ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul, Filiz, 1992

nasıl oluştuğunu, orta sınıfın önemini, sınıflar arası geçişin gerekliliğini dile getirmiş; Fransa, İngiltere, Türkiye gibi örneklerle orta sınıfların oluşumunu detaylıca açıklamış, Türkiye'de orta sınıflaşmanın oluşması için alınması gereken birtakım önlemlerden bahsetmiştir. Kitabın üçüncü bölümünde ise toplumsal ilişkileri ele alan Bilgiseven, grubun ne demek olduğunu ve belli grup türlerini açıklamıştır. Yine bu bölümde toplumsal ilişkinin tanımını ve toplumsal ilişki türlerini ele almıştır. Kitabın üçüncü kısmının ilk bölümü toplumsal değişmedir. Bu bölümde; toplumsal değişme, toplumsal gelişme, toplumsal geçiş, toplumsal bütünleşme, toplumsal çözülme kavramlarını ele almıştır. Yine bu bölümde yirminci asırda meydana gelen toplumsal değişmelerden bahsetmiş, bu kısmın ikinci bölümünde toplumsal değiştirme ve planlama üzerine açıklamalar yapmıştır. Toplumsal planlamanın nasıl olacağı ne için gerektiği konusuna da bu bölümde değinmiştir.¹⁷

Sosyoloji adı altında lise ders kitabı mevcuttur. Genel sosyoloji kitabında yazdığı kavramları ve konuları daha kısa ve öğrencilere hitap edecek şekilde sosyoloji ders kitabında ele almıştır.¹⁸

Köy Sosyolojisi kitabında köy sosyolojisinin önemini, içeriğini ve kullandığı yöntemleri açıklamıştır, bu konular kitabın birinci bölümünü oluşturur. Kitabın ikinci bölümünde köy hayatının yani yerleşik hayatın nasıl ve nerede başladığını tarımın buradaki rolünü, insanların çevreyi nasıl istismar ettiğini kentlerin oluşumunu büyük merkezi kentlerin oluşumunu ve Türkiye'deki yerleşim durumlarını açıklamıştır. Kitabın üçüncü bölümünde yerleşim tarzı ile oluşan köy türlerinden bahsetmiştir. Dağınık, toplu, bağdaştırıcı köy tipleri bunların alt başlıklarıdır. Bu köy tiplerinde yatırımın nasıl yapılabileceğinden bu bölümde bahsetmiştir. Kitabın dördüncü bölümünde köy ve şehir arasındaki farkları ve tarımsal teknolojinin ilerlemesi ile oluşan değişiklikleri ele almıştır. Tarım ve teknoloji üzerinden Amerika örneğini vermiş ve konuyu detaylıca açıklamıştır. Kitabın beşinci bölümünde köyde yaşaması gereken kişi sayısından bahsetmiş gelişmiş bir ülke olan Amerika'daki durumu açıklamış ve gelişmekte olan

¹⁷ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, İstanbul, Filiz, 1995

¹⁸ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Sosyoloji**, İstanbul, MEB, 1976

Türkiye'de; köydeki kişi sayılarını, kişilerin; cinsiyet, doğurganlık, çalışma hayatı açısından özelliklerini ele almıştır. Altıncı bölümde ise toplumsal yapı bakımından köyü incelemiş; cemiyet, cemaat, menfaat birlikleri, toplumsal statü ve sınıflaşma bakımından köyü ele almıştır. Yedinci bölümde toplumsal değişme açısından köyü ele alan Bilgiseven; sosyal değişme, değiştirme, Türkiye'deki köylerin toplumsal bakımdan değiştirilmesinin nasıl olacağından ve köylerin kalkındırılmasından bahsetmiştir. Son bölümde kitabın varmak istediği sonucu açıklamıştır.¹⁹

Din sosyolojisi kitabını yazma sebebinin, eğitim sosyolojisi öğrencilerinin din ile ilgili sorduğu sorular sebebiyle olduğunu söylemiştir. Dinin ilimle ters düştüğü düşünülen kısımlarını bu kitabında ele almıştır. Din tanımlarıyla başladığı kitabına tevhid inancıyla devam etmiş, tevhid inancını dört şekilde formülize etmiştir. Toplumsal yapı ve inanç arasındaki münasebeti ele almış, tanrı sayısı ve özelliğine göre dinleri tasnif etmiş ve tanımlamıştır. Kitabında inançla ilgili kavramlara, tasavvuf ve laiklikle ilgili bilgilere yer vermiştir.²⁰

Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu kitabı bir bibliyografyadır. Bu kitabında kendisinin görüşlerini de çokça etkilemiş olan hocasını tanıtmış, hocasının fikirlerine yer vermiştir. Kitabı üç bölüm şeklinde yazmıştır. İlk bölümde Fındıkoğlu'nun hayatı ve şahsi özelliklerine, ikinci bölümde ilmi şahsiyetinin özelliklerine, üçüncü bölümde ise bundan önceki bölümlerde yazdıkları sonuçlara değinmiştir.²¹ Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu'nun vefatından sonra onun şahsiyetini, ilim için çabasını, ilmi noktada mükemmelliğini, ilmi anlamda güç kazanmasına rağmen bu güçle başka şeylere meyletmeyişini ve aydın kişiliğini anlatan taziye niteliğinde Hocamızın Ardından adlı bir yazı paylaşmıştır.²²

¹⁹ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, İstanbul, Filiz, 1988

²⁰ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, Filiz, 1985

²¹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, İstanbul, Oğuz, 1987

²² Amiran Kurtkan, "Hocamızın Ardından", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı: , 0 (13, (2011),

I. BÖLÜM

TOPLUM GÖRÜŞÜ

1.1. Cemiyetin Tanımı ile İlgili Görüşleri

Cemiyet kavramı Bilgiseven için çok önemli bir kavramdır. Cemiyet konusundaki görüşlerini genel olarak R.M. MacIver ve Charles H. Page'nin cemiyet adlı kitabından almıştır. Onların cemiyet adlı kitabını çevirmiş, pek çok sosyolojik konudaki açıklamalarında bu kitaptaki görüşleri kendi görüşüyle sentezlemiştir. Onun toplum anlayışını bilmek ve anlamak onun topluma ve toplumsal kavramlara yüklediği anlamları bilmekle olur. Bilgiseven için kavramlar ve onların doğru anlaşılması çok önemlidir. Ona göre kavramlar kendi alanı içindeki anlamıyla anlaşılmalıdır.²³ Her alanın kavramı kendine hastır aynı şekilde sosyolojinin kavramları da kendine hastır ve birbirleriyle çok fazla bağlantılıdır. Sosyolojinin bu konudaki dezavantajı, kavramlarının gündelik hayatta da çokça kullanılmasıdır.

Sosyolojinin ana konusunun cemiyet kavramı olduğu düşüncesindedir. Bu sebeple bu kavramı, diğer kavramlara göre daha detaylı açıklamıştır. Bu kavram çerçevesinde pek çok kavramı da açıklamış zaman zaman açıklama yaparken karşılaştırmaya da başvurmuştur.²⁴ Cemiyeti toplumsal ilişki çerçevesinde açıklamıştır. Cemiyeti, içerisinde zıtlıklar barındıran toplumsal bir ilişki ağı şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda toplumsal ilişki kavramının üzerinde özellikle durmuştur. Toplumsal ilişki de tarafların birbirinden haberdar olduğu bu durumun ise cemiyeti oluşturduğu görüşündedir.²⁵ Birbirinden karşılıklı haberli olmak kavramı üzerinde duran Bilgiseven; bu durumun birbirine zıtlıkla ya da tam tersi birlik duygusu ile olabileceğini sosyolojinin daha çok birliktelik yani birlik duygusunu ele alan ilişkiler ile ilgilendiğini ifade eder.²⁶ Birbirinden haberdar olmayan ve bir olma düşüncesiyle hareket etmeyen insanların bir cemiyet oluşturmasını düşünmek pek mümkün değildir. Bilgiseven de bu görüşü desteklemektedir. Bu iki hissin yani birlik ve

²³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.4.

²⁴ R. M. MacIver-Charles H. Page, **Cemiyet**, çev: Amiran Kurtkan, İstanbul, MEB, 1971,s.6.

²⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.4.

²⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.4.

haberli olma hissinin şahıslar arasındaki benzer ve farklı olma hissinden doğduğunu, buradan da yola çıkarak cemiyetin oluşması için benzerlik gibi farklılığında olması gerektiğini belirtmiştir. Toplumda farklılığın olmasının kötü bir durum olmadığına değinen Bilgiseven, iş hayatında yetkin olma gibi durumlarda farklılık bulunabileceği üzerinde durur. Bu farklılığın kişiler arası yardımlaşmaya sebep olacağı düşüncesine sahiptir. Bu tarz bir farklılığın ayrılma-çatışma farklılığı değil, bir işi yapmak için iş bölümü oluşturan bir farklılık olduğu görüşündedir.²⁷ İş bölümü kavramına, farklı tarihlerde yaşamış pek çok sosyologun farklı izahatlar yaptığını söylemek doğru olacaktır. Bazı sosyologlar toplumdaki iş bölümü ve canlı bir organizma arasında benzerlik görmüştür. Bu bakış açısına organizmacı görüş adı verilmiştir. İbn Haldun bu görüşün ilk temsilcisidir.²⁸ Organizmacı görüş toplumu biyolojik bir canlıya, canlıdaki iş bölümünü toplumdaki iş bölümüne benzetir.²⁹ Organizmacı görüş Bilgiseven'in sosyoloji anlayışına bazı noktalarda uymaktadır. Canlının biyolojik iş bölümünde her organın ayrı bir görevi vardır ve bu görevlerin ifasıyla bir sistem oluşur, toplumda buna benzer.³⁰ Mesela herkes aynı işi aynı şekilde yapıyor olsa toplum ilerleyemez, toplumda bir olmak kadar farklı olmaya da ihtiyaç vardır. Bir toplumda herkesin doktor olduğu ya da mühendis olduğu düşünülürse toplum tam anlamıyla farklı açılardan hatta aynı alanda dahi iyi bir gelişim gösteremez. Tıp alanından örnek verilmeye devam edilirse tıp alanında bütünleşme yine ayrılıktan oluşur, her alan birbirinden farklıdır ya da bir hemşire, hasta bakıcı, doktor, eczacının görevi birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar kendi alanında bütünleşmeyi oluşturur.³¹ " *Aristo'nun dediği gibi iki doktordan bir cemiyet meydana gelmez, fakat bir doktor ve bir çiftçi bir cemiyeti meydana getirirler.*"³² İş bölümü işbirliğini oluşturur.³³ Birliğin de ayrılığın da oluşması gereken durumlar birbirinden farklıdır. Bilgiseven'in çevirdiği ve zaman zaman görüşlerini

²⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.5.

²⁸ İbn Haldun, **Mukaddime II** (Çev: Halil Kendir), Ankara, Yenişafak, 2004, s.242.

²⁹ Rena König, "İş Bölümü", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** , Sayı: 28 (1-4), (2012), s.178.

³⁰ Zülfü Demirtaş, Mehmet Emin Usta, "İbn-İ Haldun'dan Günümüze Örgütlerin Çöküşüne Dair Deterministik Bir Yaklaşım ", s.178.

³¹ Mehmet Cüneyt Birkök , " Sosyal Rol ve İş Bölümü ", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Sayı:8(1),(2011),s.3.

³² König, "İş Bölümü", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, s.178

³³ Dikici, **Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyoloji Anlayışı**, s.112.

şekillendiren cemiyet kitabında organizmacı bakış açısı tam anlamıyla kabul edilen bir görüş değildir. Cemiyet kitabında kişi ve toplum ilişkisi hakkındaki görüşler, sosyal mukavele ve sosyal uzviyet yani organizmacı bakış açısı bağlamında incelemiştir. Sosyal mukaveleye göre kişiler belirli amaçlar için cemiyet kurmak istemiş ve kurmuştur. Cemiyet yapay bir oluşumdur. Sosyal uzviyet ise bahsi geçen organizmacı görüştür.³⁴ Bilgiseven sosyal mukavele görüşünü tam anlamıyla reddetse de bu iki görüşten uzviyet görüşüne daha yakındır.³⁵ Cemiyet kitabında, organizmacı anlayışın bazen faydalı olduğu ve basit tanımlarla cemiyetin değil cemiyetin kavramlarının anlaşılmasını kolaylaştırdığı düşünülse de cemiyetin bir bütün halinde bu şekilde açıklanabileceği doğru bulunmaz. Çünkü bir hücre nasıl ki bir insana aitse organizmacı görüşe göre de insan cemiyete aittir fakat cemiyet insan olmadan pek bir anlam ifade etmez.³⁶

Bilgiseven cemiyete çıkarları gerçekleştirme açısından bakar. Hatta zaman zaman cemiyet için çıkar birlikleri tanımını da yapar. Cemiyeti insanların aynı çıkarı gerçekleştirmek adına üye oldukları dernek gibi kuruluşların adı şeklinde tanımlamıştır. Bu ortak çıkar insanların yardımlaşmasını sağlarken aynı zamanda insanlara grup olmak için izin verir. İnsanların ortak çıkarlarını gerçekleştirmek maksadıyla kurduğu grupların en büyük grup olan cemiyetin çıkarları ve kuralları ile ters düşmemesi konusuna dikkat çekmiştir. Büyük grubun altında küçük grupların oluşmasını tabi karşılamış her insanın çıkarının bir olmamasını insanın doğasının doğal bir sonucu olduğunu söylemiştir.³⁷

Bilgiseven cemiyet ile değişim arasında ilişki kurmuştur. Toplum sürekli değiştiği için toplumsal ağlardan oluşan cemiyette değişim halindedir.³⁸ Toplum anlayışını, değişimin içinde barındırdığı gelişim mefhumu oluşturmaktadır. Bu sebeple o, kendi toplum anlayışında toplumsal değişime pek çok konuda yer vermiştir.

³⁴ MacIver- Page, **Cemiyet**, s.67.

³⁵ Bilgiseven, **İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar**, s.68.

³⁶ MacIver- Page, **Cemiyet**, s.72.

³⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.5.

³⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.5.

Cemiyet tanımı yaparken toplumsal ilişkiler üzerinde önemle durmuştur. Toplumsal ilişki; toplumu oluşturan bireylerin farklılıklarından ve birbirleriyle aynılıklarından oluşan aynı gruba ait olma duygusu ve bu halden iki tarafında bilgisinin olması duygusudur. Toplumsal ilişki kavramı sosyoloji alanı için önemli bir kavramdır. Pek çok sosyolog toplumsal ilişkiler ve toplumsal grupları tanımlamıştır.³⁹ Bilgiseven'de sosyolojisinde bu kavrama önem vermiş genel sosyoloji kitabında bu mefhumu ayrı bir bölümde incelemiştir. Toplumsal ilişkiler konusundaki görüşünü anlayabilmek için tanımın içindeki grup mefhumunu bilmek gerekir.⁴⁰ Toplumsal ilişki tanımından doğan grup kavramı hakkında sosyologlar tarafından çeşitli görüşler beyan edilmiştir.⁴¹ Tek kişilik grup olmayacağı taraflar arasında çift yönlü bir etkinin olması ve gruptaki üyelerin grubun bir elemanı gibi hissetmesi gerektiğini söyleyen Bilgiseven için bu üç unsur grup olmanın şartıdır. Bu üç kriter bağlamında iki sonuç çıkarır. Bu sonuçlardan ilki cemiyetin toplumsal bir grup, ikincisi bütün toplumsal ilişkilerin gruplarla alakalı olduğudur.

Toplumsal ilişkilerde kişilerin meydana getirdikleri davranışlar üzerinde durmuştur. Davranışları şekillendirmede ve toplumsal ilişkileri amaca yönelik doğru bir yönde ilerletmede toplumsal kural ve ilkelerin önemli bir yer teşkil ettiği görüşündedir.⁴² Cemiyette yaşayan kişileri istenilen şekilde davranmaya zorlayan mefhumu, toplumsal kural ya da norm adını verir.⁴³ Pek çok sosyolog da toplumsal kuralları benzer şekillerde tanımlamıştır.⁴⁴ Mesela Bergson; toplumsal kuralların, kişileri belirli bir davranışa yönelme noktasında zorunlu kıldığı düşüncesindedir.⁴⁵

Kişinin grubun kuralları karşısındaki konumu üzerine açıklama yapar. Kişinin kurallar karşısındaki halinin ne tam bir bağlanış ne de tam anlamıyla sınırsız bir özgürlük olduğu görüşündedir. Yani ben her kurala uyarım hiç sorgulamam demek de ben kurallara ister uyarım ister uymam hatta kuralları kafama göre değiştiririm

³⁹ İbrahim Aslanoğlu, **Genel Sosyoloji Ders Notları**, Ankara, Gazi, 2012, s.10.

⁴⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.221.

⁴¹ Aslanoğlu, **Genel Sosyoloji Ders Notları**, s.10.

⁴² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.222.

⁴³ Amiran Kurtkan, **Sosyoloji**, İstanbul, Tifdruk, 1976, s.67.

⁴⁴ Selim Eren, "Toplumsal Norm, Ahlak ve Din ". **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** , 11 (2) ,(2007),s.292.

⁴⁵ Henri Bergson, **Ahlakın ve Dinin İki kaynağı**,çev: M.Mukadder Yakupoğlu, Ankara, Doğu Batı, 2004, s.10.

demek de doğru olmaz. Bu iki duruma iki ayrı uç nokta denilebilir. Sosyolog bireylerin grubun kural ve kaidelerine iyi niyetli bir şekilde dahi olsa fazlaca karışmasının beklenenin aksine bir tepki oluşturabileceğini söyler ve toplumsal gelişme için bu konuda dengenin sağlanması üzerinde önemle durur.⁴⁶

Bilgiseven'in sosyolojisinde karşılaştırma, maddeleme, bir konunun avantajı-dezavantajını bulma, sorduğu sorular üzerinden konu anlatımı yani soru cevap tarzındaki anlatımı dikkat çekmektedir. O, cemiyet kavramını daha iyi anlayabilmek için cemiyet gibi toplumsal yaşam biçimi olan fakat cemiyet kavramından daha az karışık ve toplumun gelişmesine daha az izin veren cemaat kavramını açıklamış, iki kavramı çeşitli kriterlere göre karşılaştırmış, analiz etmiştir. Cemaat ve cemiyet kavramlarını ilk defa kullanan bir sosyolog değildir. Bu kavramlar pek çok sosyolog tarafından da farklı şekillerde kullanılmıştır. Ferdinand Tönnies'in bu iki kavramı yorumlaması sosyoloji açısından önemlidir.⁴⁷ Onun 'Cemaat ve Cemiyet' adlı kitabı ve bu kitaptaki görüşleri Almanya'yı aşmıştır. Ona göre cemaatin oluşumu cemiyetten önce gelir.⁴⁸ Tönnies, cemaat ve cemiyeti köy ve şehir yaşamı olarak ele almıştır. Cemaatten cemiyete geçiş yaşanacağını ve geri dönüşün olmayacağını savunmuştur. Buna benzer bir sınıflamayı daha öncesinde İbn Haldun bedevi ve hadari şeklinde yapmıştır.⁴⁹ Yaşam biçimi noktasında toplumu ikiye ayıran İbn Haldun köyde ya da göçebe yaşayanlara bedevi demiştir. Bu kişilerin geçim derdinin bitip konfora yönelmesiyle şehir kavramının oluştuğundan bahsetmiş, bu gruba da hadari ya da medeni yani şehirli adını vermiştir.⁵⁰ İbn Haldun bedevi kültüründen bahsederken bu kültürleri ilkel kültürler olarak tanımlar, bu kültürler sanayide gelişmemiş, iş bölümüne ve farklılaşmaya uğramamış kültürlerdir.⁵¹ Bu kültürlerde ilmi ve teknik anlamda ilerleme yoktur. Aynı zamanda bu toplumlarda kardeşlik duygusu baskındır, şatafata düşkünlük yoktur. Hayatı idare ettirecek kadar bir üretim

⁴⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.223.

⁴⁷ Ferdinand Tönnies , "Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi(Çev:Z.Fahri Fındıkoğlu) ", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası** , 9 (3-4) ,(2011), s.713.

⁴⁸ Mehmet Gezgın, "Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies", **Sosyoloji Konferansları**, 0(22) , (2011), s.183.

⁴⁹ Üzeyir Tekin, "Dünden Bugüne Sosyolojik Açıda Cemaat ve Cemiyet Kavramları", **Muhafazakar Düşünce Dergisi** , 1 (2) , (2004), s.110.

⁵⁰ İbn Haldun, **Mukaddime I** (Çev: Halil Kendir), Ankara, Yenişafak, 2004, s.157.

⁵¹ Amiran Kurtkan, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul, İstanbul Fakültesi, 1978, s.64.

vardır. Hadarilik ise gelişmiş medeniyetleri simgeler. İlimde teknikte ilerleme mevcuttur, bu durumdan dolayı üretim çoktur. Aynı zamanda şatafata düşkünlük ve ahlaki zayıflık vardır.⁵² Tönnies ve İbn Haldun'un toplum anlayışı arasında fark bulunur. Tönnies'e göre toplum cemiyet aşamasına geldiğinde geri dönüş yaşamaz fakat İbn Haldun'un teorisinde toplum en son bedevi yaşama dönmektedir, birinde geri dönüş varken diğerinde yoktur.⁵³ Bilgiseven konuyu bu şekliyle irdelemek yerine, iki türün de toplumsal gelişme için gerekli olan önemli yönlerine değinmiştir. Toplumu çeşitli sınıflara göre ayırmak ve incelemek sosyolojide yaygın bir durumdur fakat her sosyolog tarafından aynı şekilde ve görüşte sınıflama yapılmamıştır.

Konuların anlaşılması için araştırmalarında karşılaştırmalara genelde yer vermektedir. Bu iki kavrama özellikle yer vermesinin sebebi anlam karmaşasını gidermektir. Bu kavramlar konuşma dilinde karşılaştırılsa bile sosyolojide birbirinden farklı anlamlar içerdiği için bu kavramların üzerinde özellikle durmuştur.⁵⁴ Bilgiseven'in sosyoloji zaviyesinden bakıldığında cemaat ve cemiyet kavramları arasında önemli farklar bulunur. Bu durumu farklı dillerden örnekler vererek açıklamıştır. Mesela İngilizce ve Almancada bu iki kelimenin birbirinden farklı anlamları vardır. Cemaat ve cemiyet görüşlerinden cemaate topluluk, cemiyete toplum denilebilir.

Cemaat'in tanımını, az kişili ya da çok kişili bir grubun üyelerinin bir çıkar için değil ortak hayat paylaşacak şekilde bir arada yaşaması şeklinde yapar. Buradan yola çıkarak cemaat olmanın iki şartı olduğundan bahseder. Bu şartlar, aynı mekânda yaşama şartı ve ortak bir hayat tarzını benimsemektir.⁵⁵ Bilgiseven ve Mac Iver Page cemaat için bu iki unsuru zorunlu görmüştür.⁵⁶ Cemaat olmanın bir şartının da cemiyette olan ben bilinci yerine biz bilincine sahip olmak gerektiği görüşündedir. Biz bilincini kişinin toplum içinde kendi farklılığını ve öz benliğini yitirdiği bir bilinç olarak tanımlar.

⁵² Kurtkan, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, s.65.

⁵³ Tekin, "Dünden Bugüne Sosyolojik Açıdan Cemaat ve Cemiyet Kavramları" s.111.

⁵⁴ MacIver- Page, **Cemiyet**, s.5

⁵⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.9.

⁵⁶ Gezin, "Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies", **Sosyoloji Konferansları** , s.186.

Cemiyet ve cemaat kavramlarını organizasyon, menfaat, iş bölümü gibi kavramlar üzerinden karşılaştırır. Aradaki farkların anlaşılmasının toplumsal gelişme için önemli olduğu düşüncesindedir. Cemaat hayatında daha doğal bir dayanışma, buna karşılık cemiyet hayatında ise detaylı ve daha belirgin bir organizasyon olduğunu söyler. Kavrama iş bölümü noktasından da bakar. Cemiyette daha karmaşık daha detaylı ve daha anlamlı bir işbirliği vardır. Cemiyetin yapısı gereği cemiyette, resmi bir işbirliği varken cemaatte imece usulü vardır. Konuya davranışsal anlamda bakan Bilgiseven; cemaat hayatında normal davranışın çok fazla dışına çıkılmadığı görüşündedir. Bunun sebebini ise cemaatin normal olmayan davranışlar konusunda sınırlarının net olması şeklinde açıklar. Cemiyet de ise farklı düşünce biçimine sahip insanlarla daha çok ilişki kurulduğu için normal davranışlardan daha fazla sapmalar olabileceğine değinir. Bilgiseven'e göre bu durumun bir sebebi ise cemiyetlerde grupların ve düşünce tarzlarının fazlalığıdır.⁵⁷ Gruba dâhil oluş açısından da cemaat ve cemiyet farkına değinir. Cemiyette gruba dâhil olurken bir tercihte bulunulduğunu ve bir çıkar için üye olunduğunu fakat cemaatte bu durumun doğum ile birlikte ortaya çıktığını belirtir. Kişinin var olan bütün benliğiyle o gruba üye olduğunu bu durumun da kişinin cemaat içinde erimesine ve biz hissine girmesine özünü yani ben şuurunu yitirmesine sebebiyet verdiğini düşünür. Cemiyet veya cemaatten yana bir tavır takınmaz, ikisinin de sağladığı faydalardan bahseder fakat bir toplumun gelişebilmesi için cemiyet şuuruna erişmiş olmasını önemser. Cemiyet ve cemaat hayatına bir yaşam biçimi gözüyle baktığı kadar bilinçli olma, bir çıkar için uğraşma açısından da bakar.

Genel olarak köyler cemaat hayatı, şehirler cemiyet hayatı taşısa da Bilgiseven, cemiyet ve cemaatin köy ve şehir ayrımı noktasında ayrılmasına karşıdır.⁵⁸ O bu görüşüyle ilgili şu şekilde bir örnek verir: Köyde yaşayan tarımla uğraşan elindeki ihtiyaçtan fazla ürünü teknolojik imkânları kullanarak dışarı satan böylece milli pazara dâhil olup geliri artan bu gelirle haberleşme ağına sahip olup milli olaylarla ilgilenen aynı zamanda cemiyetteki ağın köye gelmesini sağlayan bir kimse milli olarak biz şuuruna ulaşabilir. Halk şahsi çıkarları için yasaların izin verdiği sınırlar

⁵⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.9.

⁵⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.10.

dâhilinde bir gruba üye olabilir aynı zamanda ortak çıkar için milli bir ülkü çevresinde cemaatsel bir bağ ile bir araya gelebilir. Menfaat birliklerinden oluşan cemiyet milli çapta cemaat hissini engellemez.⁵⁹ Mamafih ona göre şehir ve köy üzerinden cemaat ve cemiyet tanımlaması yapılamaz. Cemaat ya da cemiyet konusunda net bir taraf tutmaz, iki tarafında faydalı yönlerinin alınabileceğini düşünür.

Cemiyet kavramı için zaman zaman çıkar birlikleri yani menfaat birlikleri tabirini de kullanır. Sosyologa göre çıkar birlikleri bir çıkarın elde edilmesi için bir araya gelmiş gruplardır.⁶⁰ Çevirdiği cemiyet adlı kitapta menfaat birliklerine örnek ailedir. Aileyi karı kocanın belirli amaçlarla kurduğu beraberlik olarak tanımlanır. Bu çıkar birliği toplum için hem çok önemli hem de sınırları belirlidir.⁶¹ Bilgiseven menfaat birliklerinin oluşumu kadar amacını sağlayacak şekilde devamlılığının da önemi üzerinde durur.⁶² Kişilerin menfaat birliğini devam ettirmek için müesseseler kurduğunu belirtir. Müessesenin; menfaat birliğini oluşturan kişilerin bu durumu devam ettirmek ve işlerini yerine getirmek için kurdukları ya da kurulmuş olarak buldukları yöntemler olduğunu söylemiş, onun ilmi şahsiyetinin en önemli özelliklerinden biri olan örnek verme yöntemi ile de konuyu daha anlaşılır hale getirmiştir. Örneğin sendika menfaat birliği iken grev müessesesidir. İnsanların müesseseye üye olmasının mümkün olmayacağını ancak menfaat birliklerinin bir üyesi olabileceği söylenebilir.⁶³

Menfaat birliklerine yöntemsel açıdan bakan Bilgiseven, menfaat birliklerinin amaçlarını yerine getirmek için izledikleri yöntemler konusunda sınırlandırıldıklarını belirtir ve cemiyette herhangi bir sınırlamaya tabi olmayan uygulamaların da varlığından bahseder. Bu uygulamalar örf ve adetlerdir.⁶⁴ Toplumda örf ve âdetin konumuna bakıldığında örf ve adetlerin manevi kültüre denk geldiği düşüncesindedir. Kültürün maddi ve manevi iki kısmı olduğunu söyler.

⁵⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.11.

⁶⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.11.

⁶¹ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.22.

⁶² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.14.

⁶³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.14.

⁶⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.14.

Kültürü; kişilerin kişiler tarafından oluşturulan çevresidir, şeklinde açıklar.⁶⁵ Kültüre bir miras gözüyle bakar. İnsanların kendinden önceki insanlardan aldığı ürünleri geliştirerek sonraki nesillere aktardığını bundan dolayı kültürün sosyal miras olduğunu vurgular.⁶⁶ Bilgiseven, Ziya Gökalp'ın medeniyet kavramı hakkındaki açıklamasını benimser. Ziya Gökalp'a göre medeniyet; evrenseldir yani uluslar medeniyeti birbirlerine verip birbirlerinden alabilir buna karşın manevi kültür, örf ve adet gibi milletin özünü belirleyen içsel öğelerdir. Mesela Avrupalı devletlerin ortak bir Batı medeniyeti vardır. Kültür açısından bakıldığında ise Fransız, Alman kültürü birbirinden farklıdır, bu tarz örnekler çoğaltılabilir.⁶⁷ Medeniyetlerin birbirleriyle alışveriş halinde olması önemlidir. Çünkü bu durum insanlığın hayata sıfırdan başlamasını engellemiş, birikerek ilerlemesini sağlamıştır. Bu alışveriş insanlığı ileriye taşıyan bir alışverıştır. Manevi kültür ise toplumların kimliğidir.⁶⁸ Ziya Gökalp gibi manevi kültüre hars adını vermiştir.⁶⁹ Manevi kültürün her toplum için kendine has olduğunu manevi kültürün yıpratılmasının yani toplumun kimliğinin zarar görmesinin o toplumun başka toplumların boyunduruğuna girmesi demek olduğu kanaatinde. Bu boyunduruğu kültür emperyalizmi ile eşleştirmiştir. Kültür emperyalizmi Bilgiseven'in üzerinde durduğu ve önemseydiği bir konudur. Kültür emperyalizminin nasıl meydana geldiğini detaylı bir şekilde ele almış ve aşamalarını anlatmıştır. Kültür emperyalizminin bir topluma uygulanmasının birden olmadığı görüşünde olan sosyolog, kültür emperyalizminin yani bir kültürün başka kültüre benzetilmesi ya da toplumda farklı yeni bir siyasi düzen oluşturulmasının iki aşamada gerçekleştiğinden bahseder. Farklı bir kültürün kendini, özelliklerini hissettirmeden alıştırdığı sürecin alıştırma süreci olduğunu belirtir. Bu amaç başarılı bir şekilde tamamlandıktan sonra bu süreci, telkin sürecinin takip ettiği düşüncesindedir. Telkin aşamasında başka kültürün özelliklerinin mevcut kültüre açık bir şekilde verilir. Telkin sürecinin ilk adımında eğitim kurumunun önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Bilgiseven'e göre neredeyse bütün ülkelerde yönetimler; kanunlar arkasında bir takım inançların olması gerektiğini diğer türlü kanunların

⁶⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.15.

⁶⁶ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.60.

⁶⁷ Ziya Gökalp, **Hars ve Medeniyet**, İstanbul, Bilge Oğuz, 2016, s.21

⁶⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.16.

⁶⁹ Kurtkan, **Sosyoloji** s.61.

ruhsuz birtakım kurallardan oluşacağını bilir. Bu sebeple kendinden bir önceki rejimden farklı bir rejimi ya da toplumsal yönetim biçimini benimseyen yönetimler, yeni nesle yeni rejimin öğelerini telkin edebilmek için eğitim kurumunu kullanır ve bunu açık bir şekilde yapar. Eğitim için yazılan yeni kitaplar, yeni ders programlarıyla yapıldığını söylemiştir.⁷⁰ O kültür emperyalizmini sadece başka kültürün benzetilmesi şeklinde düşünmemiş, yeni bir siyasi düzen oluşturmayı da bu durumun içinde tanımlamıştır.

Kültür emperyalizminin alıştırma sürecinde olan memleketlerin, daha çok sömürge ya da tam anlamıyla bağımsızlığını kazanamamış güçsüz ülkeler olduğu fikrindedir. Bu sürecin işleyişini yani kültür emperyalizminin ilk basamağını şu şekilde anlatır. Kültürlerin milli değerleri bu süreçte kötülenir ve milli kahramanlarıyla ilgili alaycı komik bir takım hikâyeler oluşturulur. Milli değerlerin aşağılanması sanat ve edebiyat ile olmaktadır. Kültür için önemli olan bütün değerler anlamını yitirir, dil tahrif edilir, örf ve adetlerle dalga geçilir. Bu tanımdan görülüyor ki aslında toplumu toplum yapan bütün unsurlar tahrif edilerek itibarsızlaştırılarak güçsüzleştirilir. Milli kimliği bozulan değerleri aşağılanarak küçümsenen ve başka kültürlerin değerleri sinsice kendilerine aktarılan toplumlar yeni bir kültürü çok daha kolay benimser, onun önemli ve değerli olduğunu düşünür. Bilgiseven'in bu konuda vermek istediği mesaj şu şekildedir: Alıştırma süreci çok sinsi ilerleyen bir süreçtir, bu süreçte dikkat edilmemesi toplumu dönülmez bir yola sokar.

Bilgiseven'in kültür emperyalizmi konusunda almak istediği önlemlerden birisi sosyal mirasa sahip çıkılmasıdır ve bu konudaki görüşleri şu şekildedir. Sosyal miras ve manevi kültür aynı şeydir. Kişiler manevi kültürden etkilenir aynı zamanda manevi kültürü etkiler fakat manevi kültürü etkileyebilmek ancak onu onaylayıp yücelterek olabilir. Manevi kültür ancak bu şekilde zenginleşebilir. Manevi kültürün zenginleşmesi bir nokta da onun kudretlenmesi demektir. Kudretlenme sömürüye açık bir hale gelmemek adına çok önemlidir, bu sebeple kültürü zenginleştirme

⁷⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.16.

kudretine sahip bireylerin sayısının çokluğu toplumu sömürü ihtimalinden daha fazla kurtarabilir.⁷¹

1.2. Cemiyetin Mahiyeti ile İlgili Görüşleri

Bilgiseven'in sosyolojisinin dayandığı temel nokta toplumsal gelişmedir. O sosyoloji yaparken toplumsal gelişmenin nasıl sağlanacağı konusunu temel almış, çalışmalarını genel olarak bu konuya bağlamıştır. Bu konuda cemiyetin nasıl oluştuğu Bilgiseven'in perspektifinden incelenecek, bu konular ele alınırken toplumsal gelişme bağlamında açıklanacaktır.

1.2.1. Cemiyetin İç ve Dış Unsurları

Cemiyet kavramının ve cemiyet kavramı ile ilişkili kavramların açıklanmasından sonra toplumun iç ve dış unsurlarının yani fiziksel ve kültürel özelliklerinin bilinmesi Bilgiseven'in nasıl bir toplum algısına sahip olduğunun anlaşılması açısından önem arz eder. Cemiyetin iç ve dış unsurlarının toplamına pek çok sosyolog gibi toplumsal yapı adını verir. Toplumsal yapının, kişilerin kendi elleriyle yaptığı fiziki yapılardan hem malzeme açısından hem de anlamsal açıdan farklı olduğu düşüncesindedir ve bu durumun toplumu analiz etmeyi zorlaştırdığını belirtir fakat onu çeşitli unsurlar bakımından analiz eder.⁷² Bilgiseven'e göre sosyal bünyenin tanınması, fiziki ve kültürel çevrenin tanınması ile olur.⁷³

1.2.2. Cemiyet İçin Fiziki ve Kültürel Çevrenin Önemi

Bu konuyu anlatırken iki unsurun birlikte ele alınmasının sebebi toplumsal yapı unsurlarının birbirleriyle bağlantılı olması ve birbirlerini etkilemesidir. Fiziki çevrenin cemiyetlerin gelişebilmesi adına bazı potansiyel unsurları barındırdığını söyler ve fiziki çevreye, dış çevre adını verir. Bütün toplumsal grupların muhakkak coğrafi bir yer üzerinde olduğunu belirten Bilgiseven; cemiyetlerin yerleşim şekli ve

⁷¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.17.

⁷² Murat İnce, "Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 19 (1), 2017),s.297.

⁷³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.99.

çevre tarzlarını, sosyal yapının dış özellikleri olarak tanımlar.⁷⁴ Cemiyetlerde fiziki çevreden farklı olarak bir başka çevre daha olduğunu belirtir. Bu çevreye de iç çevre adını verir, iç çevreyi örf ve adetlerin oluşturduğunu ve ona manevi kültür de denilebileceği görüşündedir. Toplumsal yapı kültür kavramıyla yakından alakalıdır.⁷⁵ Çevirdiği cemiyet kitabında iç çevreyle cemiyet arasında bir ilişki kurulur, iç çevre cemiyettir ancak cemiyet devam ettiği sürece var olur.⁷⁶ Dış çevre, iç çevreye göre daha kalıcıdır, medeniyet yıkılsa dahi dış çevre mevcudiyetini devam ettirebilir.⁷⁷ Mısır medeniyetine ait Giza piramitleri bu duruma örnek gösterilebilir. Milattan yüzlerce yıl önce inşa edilen bu piramitler hala varlıklarını sürdürmektedir.⁷⁸

Bilgiseven, fiziki çevrenin önemli olduğu görüşündedir fakat medeniyetlerin gelişmesi için sadece fiziki çevreyi de önemsemez. Fiziki çevrenin önemi insanın çevreyi tamamen ıslah edebilme kudretine sahip olamamasından kaynaklıdır.⁷⁹ İnsan dış çevrenin bazı özelliklerini ıslah ederek fayda sağlayabilir. Doğal unsurlar sıfırdan oluşturulamaz.⁸⁰ İnsanın doğa konusundaki bir takım yetkinliği ve acziyeti, doğanın toplum ve insan açısından önemini gösterir. Bazı araştırmacıların medeniyet ve fiziki çevre arasında doğru orantılı bir ilişki öne sürdüklerini söylemiştir. Bu fikir medeniyetlerin gelişimini fiziki çevreye bağlı kılan bir ilişkidir. Yani medeniyetler fiziki çevrenin iyi olmasıyla gelişmiştir. Bu düşüncede olan araştırmacılara coğrafya mektebi temsilcileri adı verilir.⁸¹ Coğrafya mektebi temsilcilerine Montesquieu, Demolins, Frederic Le Play örnek verilebilir.⁸² Bilgiseven medeniyetlerin gelişmesi konusunda coğrafya mektebi temsilcileriyle farklı görüştedir. Coğrafya mektebi temsilcilerinin medeniyetlerin gelişmesinin sebebi olarak fiziki çevreyi göstermelerini çeşitli argümanlar sunarak eleştirmiştir. Bu konudaki ilk eleştirisi fiziki çevre ne kadar iyi ise toplumların seviyesinin de o kadar gelişmiş olması düşüncesinedir. Bilgiseven bu düşünceye eleştirisini ilim açısından yapar. Fiziki

⁷⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.100.

⁷⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.100.

⁷⁶ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.131.

⁷⁷ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.131.

⁷⁸ Aynur Eryiğit Bader, "Mısır'da Piramitlerden Mezar Evlere", **BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi** ,7 (2),(2020), s.591.

⁷⁹ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.165.

⁸⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.100.

⁸¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.101.

⁸² Maclver- Page, **Cemiyet**, s.168.

çevreden faydalanma cemiyet içindeki bireylere bağlıdır ve bir çevrede o cemiyetin imkânlarından faydalanacak ilim ve insanlar yoksa o çevredeki imkânlar anlam ifade etmez. Aynı bölgelerde gelişmiş olan ve olmayan medeniyetler kurulmuştur. İkinci düşünce ve Bilgiseven'in bu düşünceye eleştirisi şu şekildedir: Çok iyi çevre şartlarına sahip yerlerde ilkel medeniyetler, çevre şartlarının kötü olduğu yerlerde yüksek medeniyetler kurulmuştur. Yani medeniyetin gelişimini sadece çevre şartlarına bağlamak da ona göre yanlış ve mesnetsiz bir yaklaşımdır.⁸³ Çevirdiği ve cemiyete dair görüşlerini şekillendiren cemiyet adlı kitapta da medeniyetlerin oluşumunun coğrafi anlamda iyi bölgelerde olduğunu söylemenin de doğru olmadığı ileri sürülür. Maya medeniyeti neden sahil bölgesine ya da dağlık bir alana kurulmamış da Amerika'nın ormanlık alanlarında kurulmuştur. Bu durum coğrafi sebep ile açıklanamaz.⁸⁴ İklimin de sosyal olaylar üzerinde etkili olduğu düşüncesi bu kitapta yanlış bulunur. Bu görüşteki insanlar yani coğrafya mektebi temsilcileri iklimin intihar, cinayet gibi bir takım toplumsal olayları etkilediği düşüncesindedir.⁸⁵ Bazı sosyologların; caniliğin, intiharın sıcak iklimlerde daha çok olduğu fikri gibi benzer fikirleri öne sürdüklerini fakat aradaki asıl sebep sonuç ilişkilerini görmezden geldiklerini anlatan kitapta bu fikri savunan sosyologların yanlışları Durkheim'ın intihar konusundaki araştırmalarından yararlanılarak açıklanmıştır. Durkheim'ın 26.000 intihar vakasını incelediği⁸⁶ ve iklim ile ilgili intihar konusunda bir ilişki kuramadığı bu kitapta ele alınır. Durkheim, intiharların genellikle sosyal olaylar üzerine gerçekleştiği görüşündedir.⁸⁷ Bu sebeple sosyal olaylarla kendini öldürme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İntiharların genel olarak kırsaldan çok kentte; evli olanlardan ziyade bekâr ya da dullarda olduğunu saptamıştır. Yani aslında intihar kişinin yalnızlaştığı yerlerde daha çok meydana gelmektedir. Bu sebeple kitapta intihar ile yaz arasında sosyal bir ilişki kurulmuştur. Yaz günleri uzun günlerdir ve kişilerin toplumsal olarak dışlanmış olma hissini en fazla idrak edebileceği zamanlardır. Kışın eve girmek zorunda kalan insan yazın sosyalleşme fırsatı bulur.

⁸³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.101.

⁸⁴ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.173.

⁸⁵ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.179.

⁸⁶ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.180.

⁸⁷ Emile Durkheim, **Le Suicide Étude de Sociologie (İntihar)**, İstanbul, Porzitif Yayınları, 2013, s.77

Bu durum yani yalnızlık hissinin ortaya çıkışı ya da daha net hissedilişi intihara sebep olabilir.⁸⁸

İnsanın fiziki çevreyi etkilemeye başlaması olarak insanın yerleşik hayata geçmesini ve tarım yapmasını örnek göstermiştir. İnsanın yerleşik hayata geçmesini kazanılan enerji ve kaybedilen enerji ilişkisi içerisinde ele almıştır. Bu konuya detaylı değinilmeden önce insanın yerleşik hayata nasıl geçtiğini ilk yerleşik hayatın nasıl başladığını Bilgiseven'in perspektifinden açıklamak önemlidir. İnsan fiziki çevre şartlarına bağlı olarak farklı yaşam tarzlarını benimsemiş, yerleşik yaşam ve insanın tarımsal hayata geçmesi süreç içerisinde olmuştur. İnsanların tarımsal üretimden önce sadece kendi kendine yetişen yabani otları yediği ve hayvanlardan sadece köpeği evcilleştirdiği yabani hayvanları avlayarak hayatlarını sürdürdüğü tarih öncesi bir devir vardır. Bu dönem avcı-toplayıcı dönemdir. Sosyolog, insanların tarımsal üretimde bulunmadığı var olan kaynakları tükettiği en fazla ayaklarıyla ilerleyebildiği yere kadar ilerlediği konar-göçer bir hayat yaşadığı bu döneme mikro çevre sömürüsü adını vermiş ve bu dönemdeki insanların ufak bir fiziki çevreyi, doğanın kendini yeniden inşasından daha hızlı bir şekilde tükettiğini belirtmiştir. Yani insan çevreye karşı tüketici konumunda, çevreden ise sadece alıcı konumundadır.⁸⁹ Bu dönemde insanlar göçebe hayat yaşamaktadır.⁹⁰ İnsanların bu dönemden tarımsal yerleşik döneme geçmesi dört-beş bin yıldan daha uzun sürmüştür ve bu dönemin kapanması ziraat inkılâbı ile mümkün olmuştur.⁹¹ Ziraat inkılâbı insanların tarımsal hayata başlamasıyla yerleşik hayata geçmesi demektir.⁹² Tarımsal yaşama gelene kadar insanlar tarımsal yaşamla ilgili bilgi edinerek ilerlediğini söylemiştir. Tarımsal hayata geçişin aniden bir tohum ekme fikriyle oluşmadığını belirtmiş, insanların çok öncesinde dahi bitkinin tohumdan çıktığını bildiğini söylemiştir.⁹³

⁸⁸ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.182.

⁸⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.102.

⁹⁰ Çağdaş Ümit Yazgan, "Tarihi Süreç İçerisinde Toplum-Çevre İlişkileri ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı " **Humanities Sciences** , 5 (2) , (2010), s.230.

⁹¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.102.

⁹² Mithat Direk, **Tarım Tarihi ve Deontoloji**, Konya, Eğitim, 2012,s.9

⁹³ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi** ,s.15.

Tarımsal yaşama geçişi uyum ve enerji ile açıklamıştır. Ona göre tarımsal hayata geçiş çevreyi devamlı tüketen kişinin çevreye uyum sağlaması amacıyla olmuştur. Uyum sağlama durumuna başvurulmasının sebebi ise avcı toplayıcı insanın hayatını devam ettireceği doğal dengenin bozulmasıdır. Bilgiseven çevreden alıcı konumunda olan avcı toplayıcı insanın oluşturduğu dengenin dayandığı iki ögeden bahseder:

- Bu iki ögeden ilki; insanın yiyeceğe sahip olmak adına kaybettiği enerjidir.
- Bu iki ögeden ikincisi; insanın bu şekilde sahip olduğu yiyecekten sağladığı enerjidir.⁹⁴

Bulunduğu çevreyi sadece tüketen bir insanın, hayatını devam ettirirken sömürüye dayalı basit bir döngü içerisinde olduğu görüşündedir. Eğer çevrede doğal kaynaklar çok ve verimli ise insanın, harcadığı enerjiden daha çok enerji elde edeceğini söyler. Eğer çevre kişi başına enerjiyi bu şekilde temin edebiliyorsa kişilerin bulundukları mikro çevreyi sömürmeye devam edeceğini belirtir. Orada bulunan kişi sayısının artması ya da doğal şartların herhangi bir sebeple değişmesi durumunda kişiye düşen yiyecek miktarının ve buna bağlı olarak elde edilen enerji miktarı azalacağı görüşündedir. Ona göre kişi çok enerji sağlamak için yeni kaynaklar bulmak istese, bu sebeple yürüse mecburen enerji ve zaman kaybedecek sonuçta elde ettiği enerji kaybettiği enerjiden daha az olacaktır. Böylece denge bozulacak ve üç durum meydana gelecektir.⁹⁵ Enerji ve denge ilişkisi bu şekildedir. Denge bozulduğunda oluşacak durumları şu şekilde açıklar:

- Aynı şekilde devam ederek kültür gerilemesine uğramak.
- Göç etmek.
- Tarım, hayvancılık ya da her ikisini yapmak.

Yerleşik yaşama geçmenin binlerce yıl sürmesinin aşama aşama değişikliklerle meydana gelmiş olmasının bu durumlardan dolayı olduğu görüşündedir. İnsanlar sadece üçüncü durumu seçmemiş, diğer seçenekleri de seçmiştir.⁹⁶

⁹⁴ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi** s.17.

⁹⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.103.

⁹⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.104.

Tarımsal hayata geçişin düşünülmenin aksine her zaman tarımsal anlamda bereketli topraklarda meydana gelmediğini hatta tarımsal hayata en uygun çevrelerin tarıma dayanan toplumsal düzenin ortaya çıkmasına çok az izin veren yerler olduğunu söyleyen Bilgiseven'e göre, bu durum coğrafi çevrenin toplumsal düzen üzerinde doğrudan etken olmadığına en temel göstergelerinden biridir. Bu durumun bir sebebini tarıma uygun çevrenin doğal imkânlarının çok olması durumuyla açıklar. Çevredeki şartların insanın geçinmesi için yeterli olmasının ve insanın tarım yapma ihtiyacı hissetmemesinin mevcut şartlarla yaşamını idame ettirmesinin tarıma yani yerleşik hayata geçişi engellediğini ileri sürer. Bir diğer sebebi ise tarıma uygun olan ovaların yoğun bir şekilde çimle dolu olması ve bu durumun toprağın sıkı olmasına neden olması şeklinde açıklar. Bu arazilerinde sürülmesi için teknolojiye ihtiyaç olduğundan bahseder çünkü yoğun çimden dolayı bu araziler ağaç pullukla değil madeni pullukla sürülür. Bu durumun istisna olduğu bazı bölgelerden bahseder. Bu bölgelerin; Nil, Ganj, Dicle ve Fırat vadileri olduğunu belirtir ve istisna olmasının sebebini nehrin taşmasıyla açıklar. Bu bölgelerde nehir taşıdığı için çayırdaki köklerin çürüyerek toprağın ekilip biçilmesini rahatlattığını ve daha çok ürün elde edilmesine yol açtığını⁹⁷ bu nedenle tarımsal hayatın başladığı ve önemli uygarlıkların kurulduğu ilk bölgenin Ortadoğu'da bulunan bereketli hilal denilen bölge olduğunu hatırlatır. Bu bölge Anadolu bölgesini de içine almaktadır. Mısır, Suriye, Anadolu, Dicle, Fırat'tan geçerek Pakistan'a kadar devam eden bir bölgedir.⁹⁸ Bereketli hilal, tarımın yapıldığı ilk bölgedir.⁹⁹ İlk tarımı yapılan ürünler tahıllar ve baklagillerdir.¹⁰⁰ Buğday tarımının öncelikle yapılmasının sebebi buğdayın kolay yetişmesi, kolay korunması ve kolay tüketilmesi olduğunu söylemiştir.¹⁰¹ Buğday tarımı ile çevrenin sadece tüketilmesinden tarım hayatına geçilmesinde önemli bir adım atıldığına değinir. Buğday tarımıyla çevrenin imkânlarının sadece tüketiminin tamamen bitmediğini çünkü buğdayın her mevsim ekilebilen ve korunması kolay bir ürün

⁹⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.104.

⁹⁸ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, s.14.

⁹⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.105.

¹⁰⁰ Murat Baskıcı, "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 53 (01), (1998), s.79.

¹⁰¹ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, s.18.

olduğunu, çiftçinin çevrenin imkânlarının bol olduğu zamanlarda stokladığı buğdaya güvendiğinden dolayı çevreyi sömürebildiği görüşündedir.¹⁰²

Şu ana kadar yerleşik yaşam tarzının sadece coğrafi kısmı ile ilgilenildi. Sosyolog ilk yerleşik yaşam şekli olan köy yaşamı yerleşme şeklini belirleyen tek faktörün coğrafi durumlar ile ilgili olmadığını belirtir. Başka sebeplerin de bu duruma etkisini söyler. Bu sebeplerden birinin de fiziki yapı olduğunu belirtir. Köylerin oluşmasında başka hangi unsurların etkili olduğunu açıklamış ve köy yerleşim şekillerine göre bir sınıflama yapmıştır.¹⁰³ Köylerle ilgili taşıdıkları özelliklere göre yapılan çeşitli sınıflamalar mevcuttur.¹⁰⁴ Bilgiseven'e göre köy türleri: Toplu, dağınık, hat, yuvarlak köy tipi olarak dört gruba ayrılır.¹⁰⁵ Köy tiplerini çeşitli şekillerde ele alır ve bu dört türden Türkiye'de ikisinin mevcut olduğunu belirtir. Bu türleri yerleşim şekilleri bu şekillerin sebep olduğu avantajlar ve dezavantajlar noktasında inceler. Bu durumları incelerken genel olarak şehirleşmeye sebep olma dolayısıyla toplumsal gelişme bağlamında ele alır. Köylerin avantajlı ve dezavantajlı yönlerini açıklar. Köyleri ele alırken toplumsal ilişkiler, tarım yapabilme tarımda tekniği kullanabilme aktif çalışan, komşuluk, yardımlaşma, işbirliği, tapu masrafları, kente yönelme, ekonomi, salgın hastalıklar, toplumsal ve bireysel faydalar, zararlar bağlamında incelemiştir. Köy sosyolojisi Bilgiseven için çok önemlidir. Bu konu ile ilgili geniş hacimli köy sosyolojisi alanında müstakil bir eseri de bulunur.

Köy tiplerinin genel özelliklerini açıklar. Toplu köy tipinin en eski yerleşim şeklini ifade ettiğini çünkü cemaatsel özellik taşıdığını söylemiştir.¹⁰⁶ Türkiye'de de hâkim olan köy yerleşme şekli olduğunu da özellikle belirtir.¹⁰⁷ Köy tiplerinin özelliklerini genel olarak toplumsal gelişmeye izin verme açısından incelemiştir. Bu türde, evlerin birbirine çok yakın, ekilen tarlaların uzakta, genellikle dağlık bölgelerde kurulduğunu bu sebeple tarım arazilerinin çok geniş olmadığını söylemiştir.¹⁰⁸

¹⁰² Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, s.19.

¹⁰³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.107.

¹⁰⁴ Cevdet Yılmaz, " Türkiye Kırsal Yerleşme Coğrafyası Literatürü ", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** , 17 (34) , (2020),

¹⁰⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.107.

¹⁰⁶ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, s.59-60.

¹⁰⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.108.

¹⁰⁸ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, s.59.

Burada yaşayan kişilerin, insan için zorlayıcı koşullarda yaşamlarını devam ettirdiklerini belirtir. O yüzden bu türün komşuluk, yardımlaşma, dayanışma gibi durumların oluşmasını kolaylaştırdığı çıkarımını yapar. Bu yerleşim türünün yararlı yönlerini, işbirliğine sebep olma evler yakın olduğu için köyün içi dış ulaşımını sağlama elektrik su imkânı sağlamanın daha az masraflı olması köyde yaşayan kişilerin birbirine yakın yerlerde yaşamasının köydeki nüfus yoğunluğunu artırması ve bu tarz bölgelere okul vb. yatırımların uygun bir yatırım olabilme imkânını sağlaması toplum için yapılan ücretsiz hizmetler hizmet veren için daha az masraflı olması bireylerin toplu yerlere berber vb. gibi ulaşımının kolay olması şeklinde açıklar. Tarla sınırlarının zamanla kaybolmasını dağlık alanlarda olan tarlalar için tapu hizmetinin masraflı olmasını¹⁰⁹ küçük arazilerin miras yolu ile dağıtılmasını tarlaların uzakta oluşundan dolayı yol masrafına ve zaman kaybına sebep olmasını bu köy türünün olumsuz unsurlarından sayar. Tarlaların uzakta oluşunun çalışan kişinin diğer aile üyelerinden uzakta olmasına bu nedenle onların yardımını alamamasına yani tarımda etkin çalışan kişilerin daha az olmasına neden olacağı görüşündedir. Tarlaların küçük olmasının çiftçinin ekim biçim için kullanacağı aracın masrafını karşılayamayacağı bu sebeple araç kullanamayacağı tarlalar küçük olduğu için verdiği ürününde az olacağı bu nedenle yapılan tarımın büyük bir ekonomi sağlamayacağı ve miras yoluyla zaten küçük olan tarlaların bölündükçe çiftçinin geçim sağlayabilmek için şehre yöneleceği görüşündedir.¹¹⁰

Diğer ele aldığı köy tipi ise dağınık köy tipidir. Bu köy tipini anlatırken dünyadan örnekler verir. Dağınık köy tipinin Birleşik Amerika'da çok sık bulunduğunu kuzey İsveç, Almanya, Hollanda ve Norveç'te yaygın olduğunu söyler.¹¹¹ Bu türde tarlalar daha büyük olup ev tarlanın ortasında bulunur. Bu sebeple meskenler birbirinden uzak ve dağınıktır. Dağınık köy türünün faydalı yönlerini; tapu masraflarının daha az maliyetli olması sebebiyle sınırların belli olması mesken tarım arazisinin içinde olduğu için zaman, yol masraflarının az, aile fertlerinin çalışmaya yardım etmesinin kolay olması araziler büyük olduğu için makineleşmenin yararlı olması şeklinde

¹⁰⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.109.

¹¹⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.110.

¹¹¹ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi**, s.53.

açıklar.¹¹² Komşuluk ilişkisinin az olmasını evlerin dağınıklığının ara yollara ihtiyacı artırmasını orada yaşayan insanların yaşaması için gerekli bir takım tesislerin kurulmasının masraflı olmasını dağınık yerleşmeden dolayı nüfus yoğunluğunun az olmasını kişisel ihtiyaçları giderebilmek adına köy merkezine kurulan market, berber vs. gibi alanlara gidilmesinin zor olmasını bu köy türünün olumsuz yönleri şeklinde açıklar.¹¹³ Bu yerleşim türünde de tarım yapmada sadece fiziki çevre ya da iklimin temel sebep olmadığını ileri sürer. Bu yerleşim tipinin daha çok sanayi alanında gelişmiş ve dengeli bir şekilde şehirleşmiş yerlerde olduğunu belirtir.

Türkiye'de çok az rastlanan hat köy ve hiç olmayan yuvarlak köy türüne değinmesinin sebebini daha önce bahsedilen iki köy tipinin özelliklerini bir araya getiren tipler olması şeklinde açıklamıştır. Hat köy tipini, yolun hizasında ya da bir akarsuyun hizasınca yapılan evlerden oluşan yapı şeklinde açıklar. Bu köy tipinde evlerin yakın, toplumsal ilişkilerin gelişmiş olmasını bu türün olumlu tarafı olarak görür. Tarım arazisinin bir kısmının nehre bakmasının bu köy tipinin olumsuz yönünü oluşturduğu görüşündedir.¹¹⁴

Yuvarlak köyün İsrail'in Moşav köylerinde bulunduğunu söyler. Bu tür bir pizzaya benzer. Tarlalar üçgendir, köy merkezi ortadadır. Üçgenin ince kısımları merkeze doğrudur ve böylece tarlaların birleşiminden bir yuvarlak oluşur. Tarım yapan çiftçilerin tarlalarının küçük olmasını ürünlerini köy kooperatifine satmalarını bu köy türünün özellikleri olarak sayar. Bu yerleşim türünün dağınık ve toplu köyün yararlı taraflarını aldığını ileri sürer. Tarlanın evin içinde olması sebebiyle ulaşım da sorun olmaması aile bireylerinin yardıma gelebilmesi komşuluk ilişkilerinin mevcudiyeti, herkesin merkeze yakın olmasının sosyal tesislerin kurulmasını kolaylaştırması bu köy türünün faydalı yönlerini oluşturduğu görüşündedir. Tarlaların bölünmesinin üçgen bir şekilde olmasının tarım arazilerinin boş bırakılmasına sebep olmasını bu köy türünün olumsuz yönü olarak açıklar. Fakat İsrail'de tarımsal alanı sulama

¹¹² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.112.

¹¹³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.113.

¹¹⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.114.

konusunda sıkıntı olduğu için bu durumun o ÷lke için dezavantaj oluşturmadiğı görüşüne sahiptir.¹¹⁵

Fiziki çevrenin yerleşik hayatı ciddi anlamda etkilediğı pek çok toplumsal ve ekonomik sonuca neden olduğı düşüncesindedir. Bu sonuçların oluşturduğu bir durumun ise köy hayatının sanayileşme ve şehirleşme ile de yakın bir ilişki içinde olması olduğunu ileri sürer. Bu ilişkinin gelişmiş ÷lkelerde dengeli, az gelişmiş ÷lkelerde daha dengesiz bir durumda olduğı görüşündedir.

Bilgiseven, fiziki yapı bakımından kentleri incelemenin, o bölgedeki coğrafi şartlar ve coğrafi bölge üzerinde etkili olan maddi kültürü de incelemek olduğunu söylemiştir. Kentleşmeyi teknoloji ve boş zaman ilişkisinin doğurduğu döngü bağlamında ele almıştır. Kentleşmenin teknoloji alanında ilerleme ile birlikte kişilerin boş zamanını artırdığını kişilerin boş zamanının artmasının da kentleşme ve iş paylaşımının oluşmasına sebep olduğunu ileri sürer. Avcı-toplayıcı kişinin kullandığı enerji ve zamanın gitgide arttığını bir yerden sonra sınıra ulaştığını ondan sonra kültür anlamında gerileme başladığını belirtir. Yerleşik tarımsal hayatta ise tarımsal anlamda teknik ilerledikçe insanın harcadığı zamanın azalacağı ürün hâsılatının artacağı görüşündedir. Cemiyet hayatının kişi-zaman oranlamasına uygun olduğu fikrindedir. Kişinin sadece karnını doyurmak yerine fazla ürün elde edip bunu depolama imkânı bulduğunda bu durumun iş anlamında uzmanlaşma, işbirliği, eğitim imkânı oluşturduğu ileri sürer. Bundan dolayı da kentleri kültürel açıdan büyük ilerlemelerin olduğu bir merkez olarak tanımlar.¹¹⁶ Şehrin ortaya çıkışının yerleşik hayata geçiş ve köylerin kurulmasından sonra olduğunu belirten sosyolog, derebeyi ya da krala ait büyük yerleşim yerlerinin çevresinde kurulan köylünün ürününü satmasını sağlayan tüccarın ürünlerini sattığı pazarların, şehir hayatının çekirdek yapısını oluşturduğu görüşündedir.

Şehirler ve toplumlar pek çok sosyolog tarafından farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Weber, bir yerin şehir sayılabilmesi için köyden farklı nitelikler göstermesi gerektiğini söylemiştir. Weber'in kent ayrımı şu şekildedir: Tüketici kentler, tarım

¹¹⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.115.

¹¹⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.116.

kentleri, üretici kentler, ticaret kentleridir. Tarım kentleri antik şehirlerin kentleridir. Mülk sahibinin etrafında kurulan kentlerdir. Bu bağlamda tüketici kentlerin bir alt başlığı olarak düşünülebilir.¹¹⁷ Bilgiseven kentlerin oluşumunda hangi faktör daha çok etkili olduysa o faktörün içeriğine ve özelliğine göre Max Weber'in ayırımına benzer bir grupta yapmıştır.¹¹⁸ Şehirleri tüketici kent, üretici kent ve ticaret kenti olarak incelemiştir. Bu kentlerin özelliklerini açıklamıştır. Tüketici kenti, saray çevresinde kurulan pazarların zamanla tüketiciyi yerleşmek için çevresine çekmesinden dolayı ortaya çıkan kent türü şeklinde; üretici kenti, tüketici şehrin ürünleri almasıyla tüketici şehir tarafından desteklenen doğal bir şekilde büyüyen üretim imkânlarının sınırı çoğaldıkça küçük bir üretici grubu barındırırken büyük bir üretici grubu barındırmaya muktedir hale gelen kent şeklinde açıklamıştır.¹¹⁹ Ticaret kentinin yani ticaret noktalarında bulunan şehirlerin oluşumunun, ürünlerin üretimi ve satımı ile değil ticari kar ile oluştuğunu ileri sürer. Ticaretteki gelirin birikmesinin imalatın da bu bölgeye kaymasının bu yerdeki kişi sayısı artmıştır. Kişi sayısının artışının ise kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak pazar, eğlence yeri gibi yerlerin kurulmasına sebep olduğunu ileri sürer. Bu durumdan dolayı bu kent türünün içerisinde hem üretici hem tüketici kent türünü de barındırdığı görüşündedir.¹²⁰

Zaman zaman mukayeseli sosyoloji araştırmaları yapan Bilgiseven, köy ve kent arasındaki ayrımın yapılmasındaki kriterlerde zorlandığını söyler. Sosyal ilimlerin doğal ilimler gibi keskin çizgileri olmadığını ve araştırdığı konu bakımından bu zorlukları doğurduğunu ifade eder.¹²¹ Bu kent türlerine baktıktan sonra sadece insan çoğunluğunun olduğu yerde kentleşme vardır demenin doğru bir tanım olmayacağı görüşünü ileri sürer. Sadece kişi sayısına bağlı bir çoğalmaya kentleşme denilse dahi bu durumun sağlıklı bir kentleşme olmayacağı görüşündedir. Sağlıklı bir kentleşme için kentin tarımda ve endüstri de gelişmiş olmasına eğitim için gerekli zamanın

¹¹⁷ Lütfi Sunar, "Weber'in Tarihsel Şehir Sosyolojisi: Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 3 (22) , (2011), s.427.

¹¹⁸ Max Weber, Şehir, İstanbul, Yarı, 2010, s.38.

¹¹⁹ K Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.117.

¹²⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.118.

¹²¹ Âmiran Kurtkan, "Köy Sosyolojisi ve Birleşik Amerika'da Teknolojinin Getirdiği Sosyal Problemler ", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 0 (6) , (2011), s.15.

oluşmasına iş paylaşımının çoğalmasına ve bireye düşen gelirin artmış olmasına bakılması gerektiği düşüncesindedir.

Teknolojinin gelişmesiyle ulaşım, haberleşmenin kolaylaştığına bu gelişmenin sonucunda merkezi kentler kurulduğuna değinen Bilgiseven, bu şehirlerin sadece ticaret ve endüstri şehirleri olmadığını aynı zamanda kültürel gelişmenin merkezi olduğunu belirtir. Ticaret, endüstri ve kültürün gelişmesiyle ise bu kentlerin bir püskül gibi çoğaldığı fikrine sahiptir.¹²² 1900'lü yıllarda görülen bu gelişimin merkezi kent bloklarının meydana gelmesine neden olduğunu görüşündedir. Bu konuda Carle C. Zimmerman'ın görüşlerinden faydalanarak onun görüşlerini kendi görüşleriyle sentezlemiştir. Çevresinde bulunan bölgenin merkezinde olan ve ilerleme gösteren şehirde yaşayan kişi sayısı 50.000'i geçen kentlere merkezi kent, bu kentin bulunduğu bölgenin giderek genişlemesiyle merkezi kentlerin birbirine yaklaşmasıyla oluşan alana kent bloğu adını vermiştir.¹²³ Kent bloklarına Birleşik Amerika'daki; Boston, New York ve Washington kent bloğunu örnek verir. Bu blok otuz üç kent bölgesini içinde barındırır.¹²⁴ Bu bloklaşmanın dengeli bir biçimde meydana gelmesine sağlıklı bloklaşma, dengeli bir şekilde meydana gelmemesine sağlıklı bloklaşma adını verir. Bu konuda dengeden kastı kentlerde sanayi ve tarımın dengeli bir biçimde gerçekleşip gerçekleşmemesidir. Teknoloji unsurunun ilerlemesi ile birlikte büyük endüstri işletmelerini içinde barındıran şehirlerin endüstri için pazar imkânı sağlaması açısından önemine değinir. Kentler kalabalık tüketici nüfusu içinde barındırdığından bu şehirlerde tüketici ihtiyacına yönelik sanayi mallarının kendine pazar bulabildiğini söyler. Bu durumun bir avantaj olduğunu belirten Bilgiseven, bunun yanı sıra nüfusun çoğunluğu burada yaşadığından taşınmanın daha az masraflı olmasının sanayide çalışacak elemanın bulunmasının bu sebeple sanayi dallarının kolayca üretim yapmasının başka avantajları oluşturduğu görüşündedir.

Tarımla şehir bloklaşması arasındaki ilişkiyi açıklar. Ziraatta makineleşme ile birlikte hayvana ihtiyaç azaldığını bu sebeple hayvanların otladığı meraların tarımsal

¹²² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.118.

¹²³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.119.

¹²⁴ Bilgiseven, **Köy Sosyolojisi** s.26.

üretime açıldığını ya da şehirleşmeye başlayarak şehir bloklarına dâhil olmaya başladığını hatırlatır. Tarımsal alanda teknolojinin gelişmesiyle insan gücüne ihtiyacın azaldığına bu durumun da köyden kente göçü hazırladığına ve şehirlerin yaygınlaşmasına sebep olduğuna değinir. Teknolojinin ilerlemesiyle az kişiyle çok verim sağlandığını böylece tarımla uğraşan kimsenin daha az emekle şehirdeki daha çok tüketiciye ürün yetiştirebildiği görüşündedir.¹²⁵ Yine teknolojinin her alanda ilerlemesi ile topraktaki verimliliğin de arttığını bu sebeple tüketiciye yetiştirilen ürünün talebinin daha rahat karşılandığını belirtir. Kentleşmenin dezavantajları olarak; trafik sorunu, ev bulma sorunu, şehirdeki masrafların daha çok olması gibi sorunları örnek vermiştir. Genel tabloya bakıldığında kentleşmenin dengeli bir şekilde olmasının avantaj sağladığını belirtir. Teknolojinin dolayısıyla boş zamanın artması ve dolayısıyla kentleşmeyi sağlayan döngünün oluşmasının toplumsal gelişmeyi sağladığını ileri sürer.¹²⁶ Sosyologa göre kentleşme için sayılan problemler ilerlemeden çözüm bulunabilirse toplum için hayati önem oluşturmaz ama gerekli önlemler alınmaz ise sağlıklı bir kentleşmeden bahsedilemez. Sağlıksız bloklaşmanın bahsedilen durumların tam tersi olduğunu söyler. Memleketlerin gelişmesinin önündeki en büyük engelin bu durum olarak görür. Doğru kentleşme için kentteki birey sayısı artarken sanayi ile birlikte tarımında gelişmesi orta sınıftaki kişi sayısının artması kültürel anlamda bütünleşmenin de olması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre orta sınıflaşmanın olması ve kültürel bütünleşme, en az endüstri ve tarım kadar önemlidir. Aslında bir noktada bu durumların dengeli olmasının bir sonucudur.¹²⁷

1.2.3. Dengeli Bloklaşma ve Toplumsal Tabaka

Bilgisevenin sosyolojisinde toplumsal gelişmeyi merkeze koyduğundan bahsedilmişti. O bir toplumun gelişmesi için orta sınıfın varlığını şart koşmuştur. Bu konuyu derinlemesine analiz etmiş, nasıl gerçekleşeceği konusunda çeşitli önerilerde bulunmuştur. Aynı zamanda toplumsal tabakalaşma, toplumsal yapının kültürel tarafını oluşturur. İnsanların farklılaştığı her yerde bir tabakalaşmadan söz edilebilir. Geçmiş zamanlarda hür ve köle ayrımı buna örnek verilebilir, aynı şekilde kast

¹²⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.120.

¹²⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.121.

¹²⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.122.

sistemi de bir tabakalaşma örneğidir.¹²⁸ Sosyolog, sosyal tabakalaşma ya da toplumsal tabakalaşmayı toplumun alt üst şeklinde dereceli tabakalarının bulunduğu durum olarak tanımlamıştır. Üç tabaka vardır: Üst, orta ve alt tabaka. Toplumsal sınıfların oluşturduğu hiyerarşik bir sıralamayı takip eden duruma toplumsal tabaka, kişilerin içinde bulundukları toplumsal gruplara da toplumsal sınıf adını verir ve bu iki kavramı bu çerçevede açıklar.¹²⁹ Sosyal konum, maddiyat, güç gibi aynı nitelikli kişilerin üstten alta oluşturduğu gruplara sosyal sınıf denir. Sosyal sınıflar toplumsal tabakalaşmayı oluşturur.¹³⁰ Sosyal sınıfların sınırlarının net bir şekilde çizilemediğinden bahseden Bilgiseven, bu durumun sebebini sınıfların bir değil birçok niteliğe göre belirlenmesinden kaynaklı olduğu şeklinde açıklar.¹³¹

Kişilerin farklı özelliklere göre sınıflara ayrıldığından bahseder. İkel toplumları örnek vererek ilkel toplumlarda bu bölünmenin yaşa göre olduğunu söylemiştir. Grup ve sınıf farkına değinir, bir örnek üzerinden konuyu açıklar. O, inançlı kişilerin belli gruplar oluşturduğunu fakat toplumsal bir sınıf oluşturmadığını söylemiştir. Yine o, aynı aktivite ile meşgul insanların da bir sosyal sınıf oluşturamayacağını çünkü bu şekilde bir ayrışmanın dikey bir kategori değil yatay bir kategori bilgisi verdiğini açıklamıştır. Toplumsal sınıflaşma üstten alta bir sınıflaşmadır. Toplumsal sınıfa yaşam biçimi açısından yaklaşır. Ona göre toplumsal sınıf: Benzer toplumsal yaşam biçimini benimseyen kişilerin oluşturduğu topluluktur.¹³²

Bu tanımda bahsedilen toplumsal sınıf için şart olan yaşam biçimi tabiriyle Bilgiseven'in anlatmak istediği şey nedir? Bu soruya cevap vermeden önce toplumsal sınıf için gerekli olan kriterleri, akabinde yaşam tarzı ifadesi sosyologun bakış açısından incelenmelidir. Farklı toplumbilimcilerin toplumsal konumun toplumsal sınıf için tek başına bir ölçüt olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ortaya sürdüğünü söylemiştir. Farklı görüşlerin dayandığı iki ölçütten bahseder: Bu ölçütlerden ilki ekonomik ölçüt, diğeri bulunan toplumsal konum yani statüdür. İlk

¹²⁸ Murat İnce, "Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik" **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** , 19 (1) , (2017), s.296.

¹²⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.142.

¹³⁰ İnce, "Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik" , s.300.

¹³¹ Âmiran Kurtkan, Türkiye'de İktimai Sınıflar , **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 0 (1) , (2011), s.63.

¹³² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.145.

kritere göre oluşan sınıfa ekonomik sınıf ikinci ölçüte göre oluşan sınıfa statü sınıfı denildiğini söyler. Sosyal konumun toplumsal sınıf için çok önemli bir yeri olduğundan bahseder. Toplumsal konumun bireyin kendi çabası ve seçimiyle olmayan o kişiye bir etki gücü saygınlık mertebesi belirlemek üzere diğer insanlar tarafından verilen toplumsal bir durum olduğuna vurgu yapar.¹³³ Konuya ekonomik ölçüt üzerinden baktığında ise konuyu mal varlığı ve gelir üzerinden incelemiştir. Ona göre kişilerin mal varlığı da bir ölçü teşkil etmez çünkü mal varlığı tanımı tarihin farklı dönemlerinde farklı şekilde kullanılmış ve mal varlığı toplumsal bir sınıftan ziyade ekonomik bir sınıflaşmayı göstermektedir.¹³⁴ Ekonomide kriter olarak kazanç ölçütünün daha doğru bir ölçüt olduğunu çünkü tek ekonomik kazanç olan toprak sahipliğinin olduğu feodalite zamanından farklı olarak çağdaş kapital dönemde ekonomik kanalların daha fazla olduğunu, mal varlığı ve kazanç açısından açıklamıştır. Bir kişinin hem yeteneği hem mal varlığı ile para kazanabileceğini yalnızca mal varlığının o kişinin toplumsal konumunu belirlemeyeceğini söyler. Mal varlığının durağan bir iktisadi sistemde aynı kalan bir önem barındırdığını fakat ekonomik değişikliklerin olduğu paralı iktisat döneminde mal varlığı yani toprak sahipliğinin ilerleyen endüstri alanında önemini yitirdiğini ifade etmiştir.¹³⁵ Endüstriyel mal varlığının dahi ekonomik konumun belirlenmesi için yeterli olmadığını çünkü teknolojik ilerlemenin bir önceki teknolojiyi geri de bırakabileceğini söyler. Durağan mal varlığı ölçütü yerine aktif kazanç ölçütü ele alınsa dahi bunların sadece kişinin ekonomik sınıfını belirlediğini belirtir. Kişinin maddi zenginliğinin, kazancının çokluğuyla değil gelir gider farkına göre belli olduğunu ifade eden Bilgiseven, giderin ailedeki kişilere ve onların yaşam tarzına bağlı olduğu üzerinde durur. Aynı kazanç sağlayan iki kişiden birinin daha lüks bir hayat yaşamayı tercih etmesinin toplumsal sınıfı da etkilediğini ve toplumsal sınıfların yaşam tarzına göre belirlendiğini ileri sürer. Sınıfların belirlenmesinde yaşam tarzı önem arz eder.¹³⁶ Yani devamlı birikim yapıp çok kötü evlerde yaşayan en ucuz kıyafetleri giyip kendi ile ilgili bir harcama yapmaktan çekinen kendini alt

¹³³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.146.

¹³⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.147.

¹³⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.148.

¹³⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.151.

tabakada gören bir kimse ile geliri doğrultusunda güzel standartlarda yaşayan bir insanın geliri aynı olsa bile sınıfları aynı değildir. Tabi bu durumun bir insan ne kadar lüks yaşarsa sınıfı da o kadar yüksek olur demek olmadığını bir kimsenin ancak maddi imkânlarının sınırları ölçüsünde yaşam tarzını belirleyebileceği görüşünü ileri sürer. Ekonomik ölçütün sınıfın belirlenmesi için tek başına bir etken olmadığını maddi geliri değişen bir insanın bazı alışkanlıklarının değişmesinin zaman aldığı¹³⁷ ya da tam tersi kişideki maddi kazancın hızla artmasının yaşam tarzının da hızla değişmesine sebep olabileceğini belirtir. Bu tarz bir değişimin toplumsal gelişme için çok da önemli bir değişim olmadığı görüşündedir. Hızlı ve ani kazançla yükselen kişilerin gösteriş yapmaya meyilli olduğunu belirtir.¹³⁸ Gelirin elde edilme tarzının da önemi üzerinde durur. Hızlı bir şekilde zahmetsizce elde edilen gelirin gösteriş için tüketime neden olduğu yani hızlı gelir artışının olumsuz sonuçlar doğurduğu fikrine sahiptir.¹³⁹ Bu kişiler eksikliklerini yaşadıkları şeyleri hızlıca telafi etme çevresindekilere bir takım şeyleri ispatlama ve ani yükselişi hazmedememe gibi durumlar gösterebilir, bu durum da onları şatafata meyledebilir. Yaşam tarzı ve eğitim arasında da bir ilişki olduğunu söyleyen Bilgiseven; maddi kazancın ani artmasının mümkün olduğu gelişmiş ülkelerde eğitim ve yaşam tarzının yavaş ilerlediğini söylemiştir. Bazı sınıflar maddi anlamda gelişse teknolojik ilerleme olsa bile yaşam tarzının paralel bir şekilde ilerlemediği kültürün manevi unsurlarının maddi unsurların arkasından yavaşça geldiğini ileri söyler.¹⁴⁰ Şuanda da teknoloji ilerlemiş fakat teknolojik ürünlerin toplum içinde kullanımı noktasında dikkatsiz davranılmıştır. Mesela araba kullanan bir kimse arabadaki müziği başkalarını rahatsız edeceğini düşünmeden rahatça açabilmekte ya da telefonla toplum içinde yüksek sesle konuşulabilmekte ya da çok kolay bir şekilde herkesi videoya alabilme fotoğrafını çekebilme hakkını kendinde görmektedir. Toplumdaki manevi unsurların maddi unsurların hızına yetişememesine kültürel gecikme denir ve toplumda pek çok olumsuz sonuç doğurur.¹⁴¹

¹³⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.153.

¹³⁸ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Maliye Sosyolojisi**, İstanbul, Filiz, 1984, s.24.

¹³⁹ Bilgiseven, **Maliye Sosyolojisi**, s.24.

¹⁴⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.154.

¹⁴¹ Emine Öztürk - Ahmet Emin Seyhan, "Maddî Terakki, Kültürel Değişme, Gecikme ve Kültürel Buhranlarımız", **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5,(2016), s.44.

1.2.4. Dengeli Bloklaşma Açısından Orta Sınıfın Önemi

Bilgiseven'in sosyolojisinin mihenk taşı oluşturduğu toplumsal gelişme ulusun maddi kazancının artması değildir, alttaki sınıfın orta sınıfa yükselecek şekilde ilerlemesinin sağlayarak artmasıdır. Orta sınıflaşmanın önemi konusunda alım gücü kavramı üzerinde durmuştur, alım gücüne sahip kişilerin sayısının çok olmasının toplumsal gelişme için çok önemli olduğu fikrine sahiptir. Gelişmemiş bir memleketin en belirgin özelliğini en yukarıdaki ve aşağıdaki sınıf arasındaki farkın çok olması şeklinde açıklar. Bu memleketlerin gelişmiş olabilmesinin tarım, sanayi alanında üretimin önemli ve dengeli bir şekilde artması ile olacağı düşüncesindedir. Bu durumun da iç piyasanın ve tüketimin artmasını bunun içinde belli oranda alım kudreti olan bir orta sınıf oluşmasını mecbur kıldığını söyler. Ona göre ekonomik gelişme ne kadar önemli ise sınıflar arası farkın azalması orta sınıfın çoğalması da o kadar önemlidir. Orta sınıfı önemli görmesinin diğer sebebi ise toplumdaki ayrılıkların belirgin olmasının siyasi çatışmalara sebep olma ihtimalinin yüksek olmasıdır. İleri seviyeye gelememiş memleketlerin bu durumu yaşamaması gelişmesi ve toplumun istikrar yani denge kazanması için orta sınıfın çoğunlukta ve kudret sahibi olduğu bir toplumsal yapı oluşturması gerektiği görüşünü ileri sürer.¹⁴²

Orta sınıfın oluşumunu ve ilerlemesini çeşitli kriterlerle açıklamıştır.¹⁴³ Orta sınıfın oluşumunun zanaat piyasasının ve ticari piyasasının oluşumuna denk geldiğini söylemiştir. Bu iki unsurun oluşumunun nakit değişimini süratlendirdiğini ve bu unsurların yerel olmaktan çıkmasını sağlamıştır. Nakit alışverişinin başlamasından önce olan ve toprak sahipliğine dayanan feodal düzenin güçlü bir orta sınıfın oluşmasına uygun olmadığını hatırlatır.¹⁴⁴ Feodal sistem Ortaçağ'da var olan siyasi ekonomik ve toplumsal düzenle ilişkili bir kavramdır. Güçlü yönetimlerin olduğu yerde görülmez üretim ihtiyaca yönelik ve en önemli varlık topraktır.¹⁴⁵ Feodalite toprak ve toprak üstündeki hakimiyetin bölündüğü üretim ve idare şeklidir.¹⁴⁶ Feodal

¹⁴² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.144.

¹⁴³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.158.

¹⁴⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.159.

¹⁴⁵ Cahit Aydemir -Sema Yılmaz Genç," Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** , 10(36), 2011,s.227.

¹⁴⁶ Aydemir -Genç," Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm", s.229.

düzende nakit değişimi ancak yerellik özelliğine sahip kentlerde bulunan ailelerin çevresinde yetenekleri ile bir şeyler üretip ürünleri satan tacir, işçiler, soylu sınıf arasında ve bir şeyler almak için kırsaldan kente gelenler arasında yapılıyordu. Bu dönemde kentte yaşayan sayıca az olan tüccarlara kentli anlamında burjuva adı verilmiştir. Bilgiseven feodalitenin bitmesinde ticaretin gelişmesinde ve orta sınıfın oluşmasında sayı olarak çoğalan ve mal varlığı olarak artan bu grubun yani burjuvanın etkisinin çok olduğunu söyler. Burjuvanın güçlenmesinin toprak beylerinin artık eski gücünün kalmamasına neden olduğunu deniz ötesi yerlere giden hafif ama pahalı mallar getiren burjuvanın toplum tarafından çok iyi karşılandığını alışverişe uyum sağlayamayan feodal beylerin ise mevcut topraklarını tüccarlara sattığını belirtir. Bu durumun, önemi artan bir orta sınıf oluşumuna imkân sağladığı görüşündedir. Orta sınıfın oluşmasının bir diğer kriterinin ise kentlerin yerellikten çıkması olarak belirtir. Bu tarz otoritelere bağlı olmayan kentlerin çabuk yıkıldığını söyler. Bunun sebebini ise toplumların bazı toplumsal felaketler karşısında destek alamamaları şeklinde açıklar. Bir güce bağlı olmanın bir alanda bir gücün hüküm sürmesi demek olduğunu¹⁴⁷ böyle bir durumda kentlerin başına gelenler konusunda kolaylıkla otoriteden yardım alabileceğini ileri sürer. Kentlerin uzun ömürlü olmasının ise ticari ve endüstriyel anlamda ilişkilerinin çoğalmasına ve bu alanların ilerlemesine sebep olacağını söyler. Bu durumun ise orta sınıfın güç kazanmasını mümkün kılabileceğini belirtmiştir. Orta sınıflaşmanın güçlenmesinde nakil araçlarının oluşumu ve ulaşımın artmasının da öneminden bahseder. Böylece tüccarların alım-satım ve endüstri alanında kolay bir şekilde çalışabileceği daha aktif olabileceği görüşündedir. Sosyologa göre orta sınıfın oluşmasında ulusal beraberlik ve barış çok önemlidir. Çünkü bu bilinçte olan ülkelerde ulusal kazancın sadece belli sınıflarda olmasının önüne geçilir. Tüketici sayısının düşmesi ve alım imkânının azalması orta sınıflaşmayı olumsuz etkiler.¹⁴⁸

Türkiye'de orta sınıfın oluşmasında küçük sanayinin önemine değinen Bilgiseven çeşitli çöküntülerle değişen sınıflardan zarara uğrayarak orta sınıftan alt sınıfa düşen grupların, doğru bir uygulama ile küçük sanayi bünyesinde oluşan olumsuzluklarının

¹⁴⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.159.

¹⁴⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.160.

giderilebileceği görüşünü benimsemiştir.¹⁴⁹ Bu konunun oluşması için en önemli unsurun küçük sanayi erbabının kredi gereksinimlerinin karşılanması şeklinde olduğu görüşündedir.¹⁵⁰

Orta sınıfın toplumda çoğunluk oluşturmamasının toplumda dengeli bir dağılımın olduğunu sınıflar arası geçiş imkânı olduğunu gösterdiği sonucuna varır. Bir toplumda orta sınıfın varlığı kadar oluşumunu sağlayan etmenlerin varlığının da öneminden bahseder.

Kentleşme ve orta sınıf ilişkisini kültürel yapı unsuru olan orta sınıf açısından şu şekilde incelemiştir. Kent ve köyde işsiz kişi sayısının azalmasının endüstri ve tarımın getirdiği faydanın artması bakımından da önemli görmüştür. Fakat ülkenin geliri çoğalırken bu gelir toplumdaki sınıflara doğru ve adil olarak bölünmezse orta sınıfın çoğalamayacağını ve endüstrinin ilerlemesi için en önemli şart olan bir iç pazarın kurulması kriteri sağlanamayacağını ileri sürer. Endüstrinin gelişmediği yerde tarımda gelişemediğini çünkü tarımsal ürünlerin ilk alıcısının kentte yaşayan insanlar olduğuna değinir. Tarımda büyük olmayan işletmelerin çokluğunun, tarımsal anlamda randımanlı olmayı engellediği görüşündedir.¹⁵¹

1.2.5. Cemiyeti Oluşturan Bir İç Unsur: Nüfus

Bilgiseven; kültürü içinde barındıran ülkedeki nüfusun da iç unsurun özelliklerini taşıdığını söyler.¹⁵² Nüfusun, maddi ve manevi kültürü içinde barındırdığını bu sebeple cemiyetin sosyal bünye ögesi olduğunu kişilerin sadece maddi anlamda var olmaları ile sosyal bünyenin unsuru sayılmadığını oluşturdukları toplumsal ilişkilerle ve organizasyonlarla de cemiyeti var ettiklerini ileri sürer. Toplumsal ilişkinin olmadığı yerde kişilerin mevcudiyetinin sosyal olarak anlam ifade etmediğini ifade eder. Ona göre nüfus demek ülkedeki kişi sayısı demek değildir, nüfusu cemiyetin

¹⁴⁹ Âmiran Kurtkan, " Orta Sınıf ve Küçük Sanayi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** , 23 (3-4), (2015), s.88.

¹⁵⁰ Amiran Kurtkan, "Türkiye'de Küçük Kredi Meselesi" , **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** , 22 (3-4) ,(2014), s.236.

¹⁵¹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.46.

¹⁵² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.124.

parçası yapan şey toplumsal ilişki ve organizasyonun var olmasıdır.¹⁵³ Nüfusu çeşitli konular üzerinden incelemiştir. Nüfusa ulus olma zihniyeti açısından bakar. Kültürü içinde barındıran ülkedeki bireylerin, ulus olma hissini taşımaları gerektiğini ancak o zaman bir vücudun azaları gibi hissedebileceklerini söyler ve bu hissi hasara uğratan ayrılıklardan bahseder.¹⁵⁴ Bu olumsuz duruma sebep olan unsurları açıklamıştır. Güçlü ekonomik ayrılıkların ulus olma zihniyetine zarar verdiği alt sınıf ile üst sınıf arasında ekonomik fark çok fazla ise iki sınıf arasında toplumsal farkın da o kadar fazla olacağı düşüncesindedir. Bu durum fark edilmez ve bir düzenleme yapılmazsa böyle bir durumda toplumsal bünyede iç karışıklığın meydana geleceğini söyler. Özellikle toplumsal mesafenin savaşlardan sonra daha çok kendini belli ettiğini anlatır. Bunun sebebini toplumun bir kısmının büyük paralar kazanıp zenginleşirken bir kısmın fakirleşmiş olmasına bağlamış, bu durumun iç karışıklık ve sınıflar arası iç savaşa neden olabileceğini söylemiştir. Enflasyon dönemlerinde de aynı durumun görüldüğünü belirtir.¹⁵⁵ Bu tarz zamanlarda memurlar gibi maaşı sabit kesim fakirleşirken tüccar, esnaf, sanayide çalışan kişilerin maaşlarında yüksek artışlar görülebileceği düşüncesindedir.¹⁵⁶ Irksal bilinç ve dini ayrılıkların ya da mezhepsel anlamda ayrılıkların da ulusal anlamda biz bilincine zarar vermek isteyenlerin körüklediği noktalardan olduğunu ifade eder. Çünkü bu konular hassas ve körüklenmeye müsait konulardır.¹⁵⁷ Irkların farklı olmasının kültürlerin de farklı olması anlamı taşımadığı ırkların ayrılığı ile ırk bilinci ayrılığının farklı olduğu görüşündedir. Irk ayrılığının ırk bilinci ayrılığına dönüştüğü zamanlarda ulus olma şuuru zarar vereceğini söyler. Irk şuurundan kasıt ırk anlamında düşmanlık değerlerinin içselleştirilmesidir. Bilgiseven Ziya Gökalp'ın bu konudaki görüşlerini benimser, her ikisi de bir ülkeyi parçalamak isteyenlerin ülkede olmayan ırki ayrılıkları var gibi göstererek provokasyon yaptığı böylece toplumu parçaladığı ve toplumu bölmeye çalıştığı görüşündedir.¹⁵⁸ Dini ayrılıklar konusunda ise bir din ne kadar hoşgörülüyse o kadar çok kaynaştırıcıdır der. 19.yy.da laiklik hüküm sürdüğü

¹⁵³Kurtkan, **Sosyoloji**, s.46.

¹⁵⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.125.

¹⁵⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.126.

¹⁵⁶ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.123.

¹⁵⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.126.

¹⁵⁸ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.124.

halde laikliğin hala mezhepler arasındaki kültür ayrılığını gideremediğine değinir. Bu sebeple bu durumların kalkması için hoşgörü, inanç özgürlüğü ve laikliği bizzat içinde bulunduran inançların yaygınlaşmasını faydalı bulur. İslam'ın bu değerleri içinde barındırdığı görüşünü öne sürer ve İslam'ın hükümlerinin topluma göre yeniden açıklanmasıyla ayrıştırıcı değil bütünleştirici rol oynayacağı görüşündedir.¹⁵⁹ Ulus olma bilincine zarar veren bir başka sebebin de ulus olma hissini idrak konusundaki ayrılıklar olduğuna değinir. Az gelişmiş memleketlerde bu his konusunda tam bir birlik oluşmadığı düşüncesindedir. Ona göre ulus olma hissi bir ulusun mevcudiyetini ve birliğini koruma kültürünü ilerletme hissidir. Toplum bilimcilerin bu konudaki görüşlerine yer vermiştir. Toplum bilimciler bu duyguyu şöyle açıklar. Ulus olma hissi kalabalık olmak değildir, bu his uzun soluklu ve bilinçli bir histir. Sadece savaş olduğu dönemlerde değil, barış olduğu dönemlerde de mevcut olması gereken bu durum ekonomik gelişme için de gereklidir. Çünkü doğru ve ahlaklı ticaret bu şekilde sağlanabilir. Bu his demokratik bir histir, zorlamayla yapılamaz. Bütün toplumu içine alan bir histir, hiçbir makam mevki ayırt etmez.¹⁶⁰

Nüfusun diğer özelliklerini açıklamaya devam eden Bilgiseven; nüfusun bir özelliğinin de miktarı olduğunu söyler. Bir ülkedeki birey sayısının çokluğunun ya da azlığının o ülkenin kendi durumuna göre kararlaştırılabileceği düşüncesindedir.¹⁶¹ Bir ülkede olması gereken kişi sayısının, bir ülkenin gelecekteki durumuna göre farklılaşacak olan doğal imkânlarından alınan ürün ile ülkedeki birey sayısının oranına göre ayarlandığını ifade eder. Nüfusun miktarının çok olmasını önemser. Buna göre nüfusun mutlak miktarının üstüne çıkmasının yararlı ve zararlı yönleri olduğuna değinir. Birey sayısının gereğinden fazla artmasının zararlı yönlerini savunanların tek savının, iktisadi anlamdaki rahatlığa zarar vereceği düşüncesi olduğunu belirtmiştir. Birey sayısının çok olmasının faydalı yönlerini, ülkedeki birey sayısının çok olmasının ulusal ve politik gücü simgelediği kişilerin geçim yapma mecburiyetinin ulusal kültürü ilerlettiği teknik anlamda ilerlemeyi hızlandırdığı kişilerin daha fazla doğal kaynaklar araştırmasına sebep olduğu şeklinde açıklamıştır. Eğer kişi sayısı ve teknoloji aynı anda ilerlerse kentleşme dolayısı ile görev dağılımı

¹⁵⁹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s124

¹⁶⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.127.

¹⁶¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.129.

ve verimin artacağından bahseder.¹⁶² Nüfus artışının aydın sınıf potansiyelinin artışını da sağlayacağını ileri sürer.¹⁶³ Maddi kültürden daha fazla yararlanıp gelişmesini sağlayan nüfusun, genç nüfus olduğunu söyler. Böylece maddi kültür ya da bilimin daha iyi bir şekilde ilerleyeceği görüşündedir.¹⁶⁴ Nüfusun miktarı ve toplumsal gelişme için şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

*" Netice itibariyle, batı ülkelerinin kilit altında tutmaları mümkün olmayan maddî kültürün ilim ve teknikçe üstünlüğünü benimseme şartlarını yarattığımız ve genç nesillerimizi bu hususta teşvik ettiğimiz, ayrıca, kendi üstün manevî kültürümüze yeniden sahip çıktığımız takdirde, genç nüfus karakteri gösteren ve kalitatif bakımdan da müsait değer hükümlerini massedebilecek kültür mirasına sahip bulunan nüfusumuzun artışı iktisâdi büyümemizi engelleyici olmaktan ziyade teşvik edici bir potansiyel kıymet teşkil edecektir."*¹⁶⁵

Kadın ve erkeklerin çoğunlukla nerede yaşadıklarının toplumsal yapı hakkında bir fikir sunduğu görüşündedir. O, bir ülkede genç birey sayısı çoksa erkek sayısının da çok olduğu görüşünü benimser.¹⁶⁶ Genel olarak erkek nüfusun fazla olduğu yerlerin tarımsal anlamda ilerleme kaydetmemiş, çok taze bir şekilde yeni endüstriyel gelişme aşamasına geçmiş ülkeler olduğunu belirtir.

Nüfusu yaşa göre inceler. Doğum, vefat, harp, rahatsızlıklar gibi farklı pek çok unsurun kişilerin yaşa göre yayılımını etkilediğini söylemiştir. Tıp alanındaki gelişmeler ile ömür arasında ilişki kurar, tıp alanındaki bir takım gelişmelerin kötü durumda olan ülkelerde bile kişilerin ömür süresinde uzamaya sebep olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

Nüfusu aktif kişi sayısına göre analiz eder ve aktif kavramının ülkeden ülkeye göre değiştiğini söyler. Bu durumla ilgili şu şekilde bir örnek verir: Gelişmiş

¹⁶² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.130.

¹⁶³ Amiran Kurtkan, "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlanması" **Sosyoloji Konferansları** 15 (1977), s.28.

¹⁶⁴ Kurtkan, "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlanması", s.30.

¹⁶⁵ Kurtkan, "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlanması", s.37.

¹⁶⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.132.

¹⁶⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.133.

memleketlerde kadınlar pazara dâhil olup istihdam oldukları durumda aktif nüfusa dâhil olur ve oranlamalara eklenir. Az gelişmiş olan memleketlerde kadınlar tarımsal bölgelerde hayvan büyütme sebze yetiştirme gibi işler yapar, pazara bağlı olma hakları olmadığı için bu kadınlar aktiftir ya da değildir demenin karışıklığı ortaya çıkar. Yine az gelişmiş memleketlerde tarımsal nüfustaki erkek sayısı da yanıltıcıdır, gizli işsizlik vardır. Gelişmiş memleketlere göre senelik daha az çalışırlar.¹⁶⁸ Gizli işsizlik ailede tarla biçmek gibi aynı işi yapan dört kişinin çalışır gözükmelerine rağmen o dört kişinin işini bir kişinin yapabilecek güçte olmasıdır, bu durumda üç kişi gizli işsizdir.¹⁶⁹

1.2.6. Kültürel Yapı Unsuru Olan Kişiliğin Oluşumu ve Kişinin Birey Olmaya İntikali

Her toplumun eğitim, öykünme, aşılama yolu ile kendi kültürüne dair yargıları içselleştirdiği toplumsal bir karakter oluşturduğu görüşündedir. Bu karakterin o ülkede yaygın karakter olduğunu ve bu karakter için kişi kelimesinin denilebileceğini söylemiştir.¹⁷⁰ Toplumun yargılarını benimseyen karakterlerden bazılarının, bu yargıları kendi hayat görüşü ile yoğurduğunu ifade eder. Bu kimselerin kültürü değiştirmek yerine güzelleştirmeyi teklif ettiğini hatta başka kişileri de değiştirdiğini belirtmiştir. Ona göre bu kişiler birey olduklarını gösteren kimselerdir yani kişi olmaktan birey olmaya intikal etmiştir. Bu kişilerin toplum içinde olaylar karşısında bazen toplumla aynı fikirde bazen biraz farklı bazen de tamamıyla farklı fikir yürütüp hareket ettiklerini söyler. Bireylerin farklı olabilen aynı zamanda bir düşünceyi savunan ve başkalarına da içselleştirebilen kimseler olduğunu söyler. Bu kimseler toplumda aşama aşama ilerlemeler sağlar, kültürü ve toplumu geliştirir. Birey olmanın ilk şartının öncelikle bulunduğu kültürün yargılarını benimsemek sonrasında gerekli konularda farklılaşmak olduğu konusunu önemser.¹⁷¹ Kişinin kültürün değer yargılarından bağımsız ve aykırı olmasının toplumda çeşitli olumsuz

¹⁶⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.135.

¹⁶⁹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.47.

¹⁷⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.136.

¹⁷¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.137.

nitelemeler ile nitelendirildiğini ve bu kimsenin toplumsal gelişmeye bir katkı sağlayamadığını belirtir.¹⁷²

Birey olma intikalini sağlamış kişiler ki Bilgiseven'in tabiriyle bu bireylere deha ya da aydın kişi de denilebilir, bulundukları toplumların kaderlerini değiştirmiş kültürden etkilendikleri gibi kültürü de etkilemiştir. Atatürk'ü birey olmuş ve toplumu etkilemiş yani deha olabilmiş bir kimse olarak örnek gösterir.¹⁷³

Sosyal yapının kültürel unsurlarından olan nüfusun sadece bir sayı olmadığı görüşündedir. Nüfusun kültürel yapı unsuru olmasının toplumsal ilişkilere bağlı olduğunu ileri sürer. Toplumsal ilişkiler bakımından bir takım mefhumları incelemek Bilgiseven'in bakış açısının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.2.7. Toplumsal İlişkiler Bakımından Aile

Pek çok sosyolog aile hakkında tanımlar yapmış, çeşitli açılardan aileyi incelemiştir. Bu sosyologlardan birisi de Bilgiseven'dir. Tarihi süreçte farklı zamanlarda ve toplumlarda farklı aile tipleri oluştuğunu söyler. O aile tiplerini incelemiş ve toplumsal gelişmeye göre bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Aile tiplerini toplumdan ayrı bir birey olma, inanç, akrabalık bağları, haklar, cemiyet içindeki konumlarına göre ve toplumsal gelişmeye hangi aile tipinin daha çok müsaade ettiğine göre irdelemiştir. Özelliklerini açıkladığı aile tiplerine bakıldığında ilk klan/kabile aile tipi ile karşılaşılr.¹⁷⁴ Klan aile için hem aile tipinin hem toplum tipinin ilk hali der ve cemiyetin ta kendisi olduğunu söyler. Bu yuvaya dış faktörlerin etki etmediğini belirten Bilgiseven; bunun sebebini yuvanın politik, inançsal, tüzel etkileri direkt içinde bulundurması şeklinde açıklar. Ailenin bağının sebebinin kan bağı değil aynı totemden gelme bilinci ve hısımlarla zorunlu birlik beraberlik duygusu olduğunu belirtir. Toplumda herkesin aynı oranda mühim olduğunu çünkü zaten bireyin karakterinin yuvanın karakteri içinde kaybolduğunu söylemiştir. Eğer x ailesinden biri y ailesinden birine zarar verirse bu durumdan bütün x ailesi

¹⁷² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.135.

¹⁷³ Amiran Kurtkan, " Atatürk'ü Anarken" , **Sosyoloji Konferansları**, 0 (19) , (2011), s.1.

¹⁷⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.239.

etkilenir, utanç hepsinindir.¹⁷⁵ Bireyin karakterini yuvanın erittiği bu ortamda politik gücün bütün ailede olduğu görüşündedir. İnançsal bağın dayanağı da yine ailedir. Bu dönemdeki inançların totem /ongun inancı olduğunu hatırlatır. Ongun inancında belirli bir ağaç, at ve benzeri şeyler ya da hayvanların ailenin üst soylarından sayıldığını aynı ongundan gelen bireylerin hısımları sayıldıkları için aile içinde evlilik olmadığını belirtir. Tüzel olarak da kişilerin görevleri ve haklarının bireysel olmadığını yine bu haklarının sahibinin aile olduğunu açıklar.

Bir diğer aile tipi zadruga (kooperatif) ailesidir. Klan aile tipi yerleşik hale gelince ongun inancının yerine atalar inancı geldiğini ifade eder. Akrabalığın artık aynı totemden gelme yerine aynı arazi üstünde iş işlemeye dayalı biyolojik bağdan geldiğini belirtir. Bu yuvanın artık ilk ailenin oluşturduğu toplumdan yani kabileden ayrıldığına bunun sonucunda politik anlamda da toplumdan ayrıldığına değinir. Yinede bu yuvaların ne kendilerine ait malları ne de tüzel anlamda hakları olduğundan bahseder. Bu aile tipinin ailede baba otoritesine dayanan ataerkil yuvanın kökenini oluşturduğunu tanımlar.

Ataerkil aileyi açıklayan Bilgiseven, ataerkil ailede toplumun birbirinden daha fazla koptuğunu açıklar. Bu ailede akrabalık bağının yine kan bağı ile bağlı olduğunu ama akraba sayısının ikinci sıradaki yuva tipine göre daha azdır. Yuvada otoritenin baba olduğunu söyler.¹⁷⁶ Anaerkil aileyi ise annenin otorite olduğu yuva tipi olarak tanımlar. Bazen de yuvanın annenin akrabaları aracılığıyla idare edildiğini belirtir.¹⁷⁷

Açıkladığı son aile tipi çağdaş ailedir. Çağdaş aileyi; toplumu idare eden kurumun yuvayı normlar ile düzenlediği kişilerin haklarının devlet tarafından belirlendiği yuvadır, şeklinde tanımlar. Bu yuvanın inancının soyut kavramlara dayanan inançlar olduğunu belirtir. Bundan dolayı inanç, kişi ile yaratıcı arasında olan bir ilişki durumudur.

¹⁷⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.239.

¹⁷⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.240.

¹⁷⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.241.

Yuva türlerinin değişmesi ile toplumda da bazı değişiklikler olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸ Bu değişikliklerden birinin akraba ilişkileri olduğunu söyler. İlk yuva tipi olan kabileden çağdaş yuvaya geçişin akraba ilişkilerini, akraba civarını da gittikçe azalttığını belirtir. Kabilede hısımin aynı totemden, zadrugada aynı kan bağından, ataerkil aile tipinde ise babadan gelen kan bağı olduğunu söyler. Çağdaş yuvada ise daha itidalli bir şekilde hem anne hem baba tarafından gelenler olduğunu dile getirmiştir. Bu anlayış değişikliğinin atadan gelen malların paylaşılması durumunu da etkilediğini ifade eder. Aile tipinin değişmesiyle birlikte bir diğer farklılaşmanın bireyleşme ile ilgili olduğunu belirtir. Bu konuyu bireyin hakları bağlamında da ele almıştır: Çağdaş aileye doğru ilerleyişte bireyin birey olarak sayılması hak ve görevlerinin ona ait olması durumunun ortaya çıkmış haline değinir. Yine yuva türlerinin ilerlemesiyle kadının hakları ve toplumda sayılan bir kişi olması durumunun da artmasının söz konusu olduğunu belirtir.¹⁷⁹ Bu durumun önemli sonuçlar doğurduğunu söyleyen Bilgiseven, önemli olmasının sebebinin bazı faktörlerle açıklamıştır. Bu faktörlerden ilki toplumdaki yetenekli çocukların meydana çıkması ile ilgilidir. Bir toplumdaki bütün yetenekli çocukların ortaya çıkması ve gelişmesinin kadın haklarının gözetilmesiyle olabileceğini düşünür. Bu konuda çağdaş ruh bilimcilerin görüşüne yer verir. Çağdaş ruh bilimciler kişinin ömrünün ilk beş yılını önemli görür. Çocuğun aileden özellikle anneden bu dönemde aldığı yaşam tecrübesinin onu bütün bir ömür etkileyebileceği görüşündedir. Kadın hakları ve yetenekli çocuk ilişkisini, dil gelişimi bağlamında da ele alır. Yapılan araştırmaların okumuş annelerin çocuklarının dil gelişiminin çok daha iyi olduğu sonucuna varmıştır. Okumuş anne hem erkek hem kız çocuğu için önem teşkil eder.¹⁸⁰ Bu konudaki görüşlerine ek yapılacak olursa; araştırmalar, ebeveynlerin eğitim durumunun düşük olmasının çocukların eğitimlerine yeterince yardımcı olamadığı ve okul ile yeterince iş birliği içinde olamadığını göstermektedir.¹⁸¹ Sonuç

¹⁷⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.241.

¹⁷⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.242.

¹⁸⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.243.

¹⁸¹ Emrah Eker- İbrahim Aşlamacı, " Çocuğun Okul Eğitiminde Ailenin Rolü: İğdır İmam Hatip Okulları Örneğinde Bir Değerlendirme", **Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı**, İğdır, 2016, s.53.

olarak kişilerin özgürlüklerinin ve haklarının maksimum seviyeye geldiği ve gelişimin olduğu yuva tipinin çağdaş aile tipi olduğu düşüncesindedir.¹⁸²

1.2.8. Toplumsal İlişkiler Bakımından Köy

Kırsal yaşam ya bütünüyle kendi içinde bir durum arz eder ya da bir taraftan toplumla birleşmiş toplum içine girmiş bir bölge olarak çıkar. Bilgiseven köylünün tam içe dönük tip olmayı bırakıp toplumla birleşmiş bir tip olmasını yani köylünün ilkel bir şekilde sadece kendi için tarım yapmasını bırakıp toplum için tarım yapmasını yani pazara dâhil olmasını ister. Bunun için köylünün resmi olmayan iş birliği yerine resmi işbirliğine yönelmesi gerektiğini söyler.¹⁸³ İşbirliğinin çeşitli şekillerde olabileceğinden bahseder. Doğal hayatta işbirliği şekillerine bakıldığında ilk karşılaşılan şeklin müşterek hayat işbirliği olduğuna değinir. Bu işbirliği türünün en ilkel canlı türünde bile bilinçsizce meydana gelen bir işbirliği türü olduğunu belirtir. Bitki ve böcekler arasındaki karşılıklı ilişkiyi bu işbirliğine örnek gösterir. Bir diğer işbirliği türü olan resmi olmayan işbirliğinin ise cemaat anlayışının hâkim olduğu kırsal kesimde gelenek ve göreneklere bağlı kişilerin tanışık olduğu tarafların birbirine destek olduğu işbirliği türü olduğunu belirtir. Bu işbirliği türünün üst düzey bir işbirliği gerektirmediğini söyleyen sosyolog, birinin düğünü olduğunda köydeki kişilerin yemek yapımında yardım etmesini bu işbirliği türüne örnek gösterir. Bir diğer işbirliği türü olan resmi işbirliğinin ise bireylerin toplum hayatında çıkar sağlamak amacıyla birbirlerine yardımcı oldukları yasalara göre ilerleyen bir işbirliği türü olarak tanımlar.¹⁸⁴ Bir resmi işbirliği türü olan kooperasyonun ise kişilerin ekonomik gereksinimlerin giderilmesi amacıyla kendi istekleriyle bir çalışma alanı içinde, ekonomik çabalarını bir araya getirerek oluşturduğu girişim olarak tanımlayan Bilgiseven; bu tanımın ilk özelliğini ekonomik gereksinim özelliği şeklinde belirtir, işbirliği ekonomik gereksinimin en iyi şekilde giderilmesi amacı taşır.¹⁸⁵ İkinci özelliğini ise kişisel isteği temel alması şeklinde açıklar. Kooperasyonun zaruri değil kişisel istek ve çaba ile oluştuğunu ve bu durumun

¹⁸² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.248.

¹⁸³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.248.

¹⁸⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.249.

¹⁸⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.250.

kooperasyon kavramına demokratik bir özellik verdiğini belirtir. Yani kooperasyon demokratik sistemin kişilere içselleştirilmesinde ve sınıf farklarının az bir hale gelmesinde mühim yer teşkil eder.¹⁸⁶ Kooperasyon ile alt sınıfın birtakım destekler olmadan şahsi çaba ile uğraş verebildiğini yani pasif olmak yerine aktif olabildiğini ifade eder. Kooperasyonun ne kadar güzel bir işbirliği olursa olsun kendi içine dönük kırsal bölgelerde oluşumunun zor olduğuna değinir. Kooperasyonun oluşması için yani bu zihniyetin aşılabilmesi için köyde öncü bir kimsenin eğitilmesi, yönetimin yol gösterici olması ve işbirliği oluştuktan sonra yönetimin bu işleri köylüye bırakması gerektiğini vurgular.¹⁸⁷

1.2.9. Toplumsal İlişkiler Bakımından Kent

Yolların ulaşımın teknolojinin gelişmediği zamanlardaki kentlerin yarı kırsal özellik taşıdığını söyler, bunun sebebinin kentlinin tarımsal ürününü kendine yakın bir yerde üretmesi olarak açıklar. Çünkü şehirdekiler uzak kırsal bölgelere ulaşamamakta ve zaten köyler teknikte ileri seviyede olmadığı için kırsal kesimde kendi gereksinimi kadar ürün yetiştirmektedir.¹⁸⁸ Tarımsal tekniğin ilerlemesinin tarımın kolaylaşmasını sağladığını böylece elde edilen ürünün kırsaldaki kişilerin gereksinimden daha fazla olduğunu vurgulayan Bilgiseven, kenttekilerin bu durumu fark ederek tarımı bıraktığını belirtir. Bununla birlikte tarım kentinden tarımla ilişkini kesmiş kente geçiş yani yuva iktisadından ulus iktisadına geçiş olduğuna değinir.

Toplumsal ilişkiler bakımından köyden kente göçün sonuçlarını araştırır. Kente göçen kırsal nüfusun kent yaşamına uyum sağlayamadığında birtakım ayrılıklar ve kültür çatışması yaşadığını açıklar ve konuyu işbirliği bağlamında inceler.¹⁸⁹ İşbirliğinin tam tersinin ayrılık olduğunu belirtir. Ayrılığı, amaçları bir olan kişilerin çatışması şeklinde açıklar. Kapalı kırsal kesimde bu ayrılıkların aracı olmadan karşı gelme ile olduğunu söyler. Taraflar arasında kavga olmasını bu duruma örnek olarak gösterir. Kentlerde aracılı karşı gelme olduğunu bu kentlerde şahısların bizzat çatışmadığını dolaylı olarak çatıştığını belirtir. Örneğin kişi amacına ulaşmak için

¹⁸⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.251.

¹⁸⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.252.

¹⁸⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.254.

¹⁸⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.255.

kendini ileri seviyeye getirerek düşmanlarını arkada bırakır. Bu ayrılığın kırsalda yasal olmayan çatışmalara neden olduğundan bahseden Bilgiseven, kan davalarını bu duruma örnek gösterir. Kentlerde bu çatışmanın yasa ile olduğuna değinen sosyolog, çatışmanın nasıl olursa olsun çoğunlukla kent tarzına uyum sağlayamayan kişiler tarafından ortaya çıktığını vurgular. Kentteki kişi sayısının artmasının kentleşme olmadığına çokça değinir. Kentteki hızlı ve plansız nüfus artışının kentleşmenin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu belirtir. Böyle bir sonucun olmaması için bazı kriterlerin sağlanması gerektiğine değinir, sağlanması gereken kriterler şu şekildedir.¹⁹⁰

- İşçi gereksiniminin oluşmasının kültür çatışmasını engelleyeceğini belirtir. Kentteki sanayi piyasasının ilerlemeye devam etmesi ve işçi gereksiniminin olması gerektiği üzerinde durur. Bu durum oluşursa kırsaldan gelen kişilerin varlığının kentte yaşayanlara sorun olarak gözükmeyeceğine değinir çünkü kentte onlara ihtiyaç vardır.
- Kırsaldan gelen bireyin bir iş alanında yetişmiş olmasının çatışmayı engelleyeceği düşüncesindedir. Bu durumun köyden kente gelen kişinin uyum sağlamasına yardımcı olacağını söyler. Kaliteli işçi demenin bir kazanım olduğunu ileri sürer. Kaliteli olmayan ve kente gelen köylünün kendine göre iş arayacağına, bu durumda vasıfsız iş arayanların sayısının artacağına bu kimselerin ya iş bulamayacak ya da çok düşük maaşlara çalışacağına ve bu kişilerin yerleşik düzene geçmelerinin daha geç olacağına değinir. Bu durumun oluşmaması için kırsaldaki çocukların teknik bilgiler anlamında eğitilmesi gerektiği düşüncesindedir.¹⁹¹
- Kırsaldan gelen kişilerin kalabalık bir şekilde ve az zamanda kente göç etmelerinin engellenmesi gerektiğini söyleyen Bilgiseven; aksi takdirde bu durumun kente uyum sağlanmasını engellediğini söyler. Çünkü bu grupların oluşturduğu sıkıntıların giderilmesi için çok bütçe gerekir. İş, mektep ve benzeri durumların bütçesinin hazırlanmasının zaman aldığından bahseder. Bu durumda oradaki yaşayanların yeni gelenleri kabul etmesini

¹⁹⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.256.

¹⁹¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.257.

engelleyeceğini, köyden gelenlere olumsuz yaklaşımlarına sebep olacağını ileri sürer. Böyle bir durumun yaşanmaması için yani çok sayıda kişinin kente göç etmemesi için endüstriyel anlamda küçük işyerlerinin açılması gerektiğini söyleyen sosyolog, küçük işyerlerinin büyük iş yerlerine göre daha az para ile kurulabileceği görüşünü öne sürer.

- Kırsal kesimin kente gelmeden önce dil anlamında ve kültürel ayrılıklar noktasında eğitilmesi ve bu anlamdaki ayrılıkların yok olması gerekliliği üzerinde durur.¹⁹² Konuşma dilindeki farklılıkların kişilerin kente göç ettikten sonra kendi içinde topluluklar oluşturmalarına sebep olduğu ve bu durumun kişilerin topluma uyum sağlamasına engel olduğu görüşündedir.
- Kentlerde kısmi topluluk kimliğine sahip toplulukların yerine getirdiği işlevlerin bu toplulukların gelen kişiye yararı olduğunu fakat genel anlamda toplum için zararlı olduğunu söyler. Ona göre kırsaldan gelen kişilerin kente uyum sağlarken karşılaştığı problemler toplumsal oluşumlar tarafından giderilmelidir.¹⁹³

1.2.10. Toplumsal İlişki Bakımından Endüstri

Çalışma yerlerinin de tarihsel süreçte değişime uğradığını açıklayan Bilgiseven, bu konu hakkında feodaliteyi örnek vermiştir. Endüstrinin çok gelişmediği zamanlarda toprak köleliğine dayanan feodalitenin varlığından bahseder. Köleliğin çalışma hayatı için makul olmadığını ve işten alınacak kârı azalttığını düşünür ve bu düşüncesinin sebebini açıklar. Sebebi ise insanın insan gibi bir davranış görmemesidir ki¹⁹⁴ bir işte verim almanın ilk şartının çalışanın motivasyonu olduğu söylenebilir.¹⁹⁵ Feodaliteden yola çıkarak bu durumu İslam'la kıyaslamıştır. Ona göre İslam dininde kölelik sınırlayıcı ve kişilerin kölelikten kurtarılması teşvik edicidir. İslam'da mülkün tek sahibi yaratıcı kabul edildiği için toplumda birlik beraberlik ve güzel bir düzen oluşmuş, tarımsal anlamda verim artmıştır. Ortaçağdaki loncalardan bahseder ve loncalarda çalışma hayatından sağlanan kârın çok olduğunu ifade eder.

¹⁹² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.258.

¹⁹³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.259.

¹⁹⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.260.

¹⁹⁵ Derya Koçyiğit, "Motivasyon ve verimlilik Arasındaki İlişki: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği" **İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi**, 8 (31), (2016), s.19.

Loncalar insanları mesleki anlamda geliştirecek oluşumdur. Bu loncalarda kişinin mesleğe en baştan başladığını ve belirlenmiş gerekli kriterleri yerine getirdikçe konumunun yükseldiğini söyleyen sosyolog,¹⁹⁶ lonca sisteminde insani ilişkilerin gelişmiş olduğunu işletme küçük olduğu için samimi ilişkiler kurulduğunu biz olma anlayışının oluştuğunu ifade etmiştir. Batıdaki endüstri inkılâbından sonra minik işyerlerinin önemini kaybetmiş olduğuna değinmiş ve küçük işyerlerinin yerini büyük üretim yerlerine bıraktığını vurgulamıştır. Loncalar ile büyük üretim yerlerini toplumsal ilişkiler açısından incelemiş, büyük işyerlerinde iş sahibi ve çalışan arasındaki ilişkilerin, loncadaki ilişkilerin tersine yakın olmayan ve içten olmayan daha ciddi bir şekilde olduğunu söylemiştir. Bu dönemde işçiye lonca dönemine göre ağır işler verilmesi çalışma kriterlerinin zorlayıcı olmasının o dönemin özelliği olduğunu vurgular ve bu durumun hep böyle devam etmediği düşüncesindedir. Kötü şartların düzelmesi için sendikaların oluşumuna değinmiş; böylece çalışanın maaşının arttığını çalışma saatlerinin güzelleştiğini bu durumun iş hayatında randımanı artırdığını belirtmiştir. Ona göre işteki verimin artmasının sebebi maaştaki artışın çalışanı mutlu edip işte daha istekli olması ve randımanın artmasıdır. Bu durumun da olumsuz bir döngü oluşturacağını söyleyen Bilgiseven, bu durumda da tatmin olan çalışanın maaş artışı neticesinde artık eski motivasyonu devam ettirmediği düşüncesindedir.¹⁹⁷ Bu konuda varmak istediği sonuç şöyledir: Her şeyde olduğu gibi işçi işveren ilişkisinde itidal verim açısından çok önemlidir. İşyerinde çalışanın hem maddi hem manevi anlamda dengeli bir şekilde doyurulması işçi ve işverenin biz olma bilinci ile hareket etmesi işçiye samimi bir hissiyatla insani tavırlar gösterilmesi de işyerinde verim açısından önem teşkil eder.¹⁹⁸

1.2.11. Toplumsal İlişki- Kırsal Yaşam - Tarımsal Teknoloji Üçgeni

İleri seviyede olmayan memleketlerde, tarımda ve teknik anlamda bir ilerleme olmadığını söyler. Özellikle tarım arazisinin veraset yoluyla bölündüğü yerlerde tarımsal anlamda teknik ilerlemenin hem ekonomik anlamda hem de tarımsal teknoloji anlamında mümkün olmayacak bir hal aldığını çünkü küçük tarım

¹⁹⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.260.

¹⁹⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.261.

¹⁹⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.262.

alanlarının modern tekniğin masraflarını kaldıramayacağını belirtir. Tarım arazisinin çok olduğu durumlarda tarımsal üretime modern tekniğin uygulanmasının ziraatçının verimini ve kazancını artıracığı bu yolla onu büyük pazarlarla ilişkilendireceği böylece gelenekten çağdaşlığa tarımsal anlamda geçileceği görüşündedir. Böyle bir durumda kazancı artan ziraatçının içe dönük yaşamdan hem ekonomik anlamda hem de hayat tarzı anlamında dışa dönük tarza geçtiğini söyleyen sosyolog, böylece ulusal anlamda birleşme sağlandığı düşüncesindedir. Ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerde durumun bu şekilde olduğunu söyler.¹⁹⁹ Tarımda hacmi büyük iş alanlarına ve teknik anlamda üretime sahip endüstriyel anlamda ilerleyen memleketlerde, tarımsal gelişmenin iki önemli sonucu olduğuna değinen Bilgiseven, sonuçlardan birinin ziraatçının kazancının artması ikincisinin tarım sektöründe çalışan aktif kişi sayısının azalması şeklinde olduğunu belirtir. İlk maddenin sonucunda kırsal kesimde kooperasyonun ve ziraatçının kazancının arttığını böylece ziraatçının gezmek eğlenmek ev yaptırmak ve benzeri işleri yapmak istediğini bu istekleri yapacak kişilerin alıcısı haline geldiğini belirtir. Bu sebeple köye bu işleri yapacak kişiler gelir, bu işleri yerine getirecek vasıtalar olur yani köye işbirliği gelir. İkinci durumun sonucu olan köydeki aktif çalışan nüfusun azalmasının başta iyi sonuçlar verse de sonrasında dezavantaja sebep olduğunu söyler ve bu durumu şu şekilde açıklar. Mesela kırsal kesimde nüfusun teknolojik eşya alması böyle bir dükkân açılmasını sağlasa da köydeki kişi sayısının gitgide azalması bu dükkânın devamlılığını engeller. Amerika üzerinden örnek vermiş ve Amerika'nın bu durumu engelleme şeklinden bahsetmiştir: Amerika, herkesin alabileceği malları satan dükkânların küçük kırsal bölgede açılmasına izin vermiş fakat az alınan ürünlerin satıldığı bir dükkâna kalabalık kırsal kesimde izin vermiştir. Küçük kırsal kesimde ihtiyacı olan kişiler, kalabalık kırsala yönlendirilmiştir. Tabi yolların güzel ulaşımın gelişmiş olması bu tarz yerlere ulaşmayı kolaylaştırmış, işbirliğini mümkün kılmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.252.

²⁰⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.253.

1.3. Toplumsal Değişme ve Toplumsal Gelişmeye Dair Görüşleri

Toplumsal değişme hakkında sosyologlar çeşitli görüşler öne sürmüş ve bu konuyla ilgili çeşitli kuramlar mevcuttur. İnsanın olduğu yerde ve hatta insanların kendi aralarında karşılıklı ve haberli bir ilişkide olduğu yerlerde statik bir yapıdan bahsedilemez yani her toplum dinamik bir yapıya sahiptir. Ama dinamizmin durumu toplumdan topluma değişir. Toplumsal olaylar benzer şekillerde tekrarlanırsa bile aynı şekilde tekrarlanamaz. Toplumun dinamik olması demek değişim halinde olması demektir.²⁰¹ Bilgiseven sosyolojisinde değişime çok önem vermiş pek çok sosyolog gibi bu konuda görüş sunmuştur. Toplumsal gelişme, toplumsal değişimin içinde olan bir kavramdır. Değişim deyince akla ilerleme gelse de sosyolog, değişimin ileriye de geriye de yönelik olabileceğini söyler. Bu sebeple değişim deyince akla her zaman gelişim gelmemelidir.²⁰² Toplumsal gelişme/tekâmül ve değişme arasındaki ilişkiyi açıklar ve tekâmül için olgunlaşma der fakat bu olgunlaşma insandaki gibi biyolojik bir olgunlaşma değildir çünkü toplumun kendine ait bir duygusu ve akli yoktur. Tekâmüle ulaşmanın beş derecesi olduğunu belirtir.²⁰³ Tekâmüle ulaşmanın ilk derecesinin sıradan değişim olarak söyler. Bu değişimde sadece görünüşsel bir değişimin mevcudiyetinden bahseder. Tekâmüle ulaşmanın ikinci derecesinin toplumsal düzene meyiletme olduğunu belirtir, burada artık gerçek bir değişme olduğunu söylemiştir. Gerçek bir değişimden bahsedebilmek için onun sadece görünüşsel değişimin değil aynı zamanda bir düzen şeklinde değişimin de gerekliliği üzerinde durur. Kargaşalı halden nizami bir hale geçişin söz konusu olduğuna değinir.²⁰⁴ Tekâmüle ulaşmanın üçüncü derecesi olarak hedefe yönelmeyi belirlemiştir. Birbirlerinin peşinden gelen ve birbirlerinden değişik olan düzenlerin hedefe yönelmek bakımından anlam ifade etmeleri gerektiği düşüncesindedir. Eğer bir hedef yoksa düzen aşamasında kalınmış olduğunu hedefin direkt bir ileriye yönelme anlamı taşıdığını ileri sürer.²⁰⁵ Tekâmüle ulaşmanın dördüncü derecesinin ilerleme olduğunu söyleyen Bilgiseven, ilerlemenin ne sadece maddi anlamda ne de sadece

²⁰¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.265.

²⁰² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.266.

²⁰³ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.78.

²⁰⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.268.

²⁰⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.269.

manevi anlamda bir amaca yönelik olmadığını belirtir.²⁰⁶ Ona göre ilerleme maddi ve manevi anlamdaki amaçlara ulaşmayı sağlamaktır.²⁰⁷ İlerleme hiçbir hedefe yönelik değildir. Belli bir süre için bir yönü olabilir ve o yön değişebilir. İlerleme, maddi ve manevi amaçları durum şartlarına göre bir araya getirip bütün oluşturmaktır.²⁰⁸ Tekâmüle ulaşmanın son derecesinin mükemmele ulaşabilirlik ya da kemale ulaşabilirlik olduğuna değinir. Toplumdaki maddi ve manevi toplumsal unsurların en iyi şekilde bir araya gelmesinin kişilerde toplum ve birey çıkarlarının zıt olmadığı düşüncesinin yerleşmesini kemale ulaşılabilirlik şeklinde belirtir.²⁰⁹

Bilgiseven'in bakış açısından, gelişim mefhumu incelendiğinde gelişim ekonomik iyileşme midir? Sorusuyla analize başlanabilir. Toplumsal gelişmenin ekonomik gelirin çoğalmasından yani ekonomik büyüme ögesinden hariç orta sınıflaşma ve toplumsal bütünleşme olarak iki özelliği de içinde barındırdığını söyler.²¹⁰ Orta sınıflaşmanın oluşmasının ise ancak kişilerin sosyal sınıf değiştirebilmesiyle meydana geleceğini belirten sosyolog, kişilerin sınıf değiştirebilmesine toplumsal geçiş der. Toplumsal geçişin, toplumun ve toplumdaki bireylerin hareketliliği ile ilgili bir kavram olduğuna değinir. Toplumsal geçişin çeşitleri olduğunu, bu çeşitlerin; iş alanında geçiş, bölgesel geçiş ya da sınıf geçişi olarak tanımlanabileceğini söyler. Toplumsal gelişme için sınıf geçişinin önemi üzerinde durur. Orta sınıflaşmanın oluşması bakımından kalabalık alt sınıfın orta sınıfa geçişinin mühim olduğuna değinir ve bu konuyu eğitimle ilişkilendirir.²¹¹

Her dönemde her ülkede toplumsal gelişmenin maddi çevre, fiziksel unsurlar, teknik nizam ve kültürel düzen etkisi altında oluştuğunu belirtir ve maddi çevrede meydana gelen yangın gibi bir olayın toplumu olumsuz anlamda etkileyebileceğini bu duruma örnek gösterir.²¹²

²⁰⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.270.

²⁰⁷ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.82.

²⁰⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.271.

²⁰⁹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.82.

²¹⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.276.

²¹¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.277.

²¹² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.278.

1.3.1. Toplumsal Bütünleşme ya da Toplumsal Ayrılma Şeklinde Olan Toplumsal Değişme

Değişimin olumlu bir versiyonu da toplumsal bütünleşmedir. Toplumsal bütünleşme toplumsal yapının farklı faktörlerinin birbirleriyle bütünleşmesi haline denir.²¹³ Bilgiseven, toplumu bir araya getiren tek bağ aynı bölgede olmaksızın o toplumda toplumsal bütünleşmeden bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Yani bölgesel yakınlık bütünleşme için yeterli bir kavram değildir. Çünkü gruplar arasında ortak amaç ve çıkar yoksa gerçek anlamda toplumsal bütünleşme yoktur.²¹⁴ Bu konuya saat üzerinden örnek vermiştir: Saatin parçalarının yan yana olduğu düşünüldüğünde saatin bu şekilde bir işlevi olmayacağını söyler. Bu örneğe bakarak bölgesel yakınlık bütünleşme değildir denilebilir.²¹⁵ Toplumsal öğelerin birer işlev yerine getirecek şekilde toplumdaki sistemi çalışır duruma getirmesi haline işlevsel bütünleşme adını veren sosyolog, bu tarz bütünleşmenin toplumsal bütünleşmenin ilk aşamasını oluşturduğunu söyler.²¹⁶ İşlevsel bütünleşmeyi de saat örneği üzerinden açıklar ve işlevsel bütünleşmeyi çalışan bir saate benzetir. Farklı görevleri olan parçalar bir araya geldiklerinde çalışır bir hal alır.²¹⁷ İkinci toplumsal bütünleşme türünün ise toplumdaki öğelerin bir oldukları zaman anlam oluşturacak bir bütün oluşturması olduğuna değinir ve bu kavrama da anlama dayalı bütünleşme adını verir. Anlam çerçevesinde ya da anlama dayalı bütünleşmede toplumlarda işlevsel bütünleşmeden farklı olarak işlerden dolayı bir araya geliş değil içerdikleri mizaç ve anlam bakımından bir bütünlük olduğu görüşündedir.²¹⁸ Saat örneğine tekrar değinir ve çalışan saate bakıldığında parçalar bir fonksiyonu yerine getirir dahi aralarında anlamlı bir beraberlik olmadığını söyler.²¹⁹ Anlama dayalı bütünleşme konusunda Pitirim Sorokin'in görüşlerini benimseyen Bilgiseven, anlam etrafında bütünleşen toplumların ideal kültürü oluşturduğunu söylemektedir.²²⁰ Anlam etrafında

²¹³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.285.

²¹⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.288.

²¹⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.289.

²¹⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.293.

²¹⁷ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.93.

²¹⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.293.

²¹⁹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.94.

²²⁰ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s.99.

bütünleşmeye Sorokin'in bilmece örneğini verir. Onun Sorokin'in bilmece örneğini anlatması ve anlamlı bütünleşmeye örnek göstermesi şu şekildedir. Bir kimseden çizilen bir ev resmini parçalara bölüp birleştirmesi istense o kimse birleştiremez fakat çizilen resmin aynısı o kişiye verip birleştirmesi istense birleştirebilir çünkü dışarıdan anlamsız gözükten parçaların anlamlı hali o kişiye gösterilmiştir.²²¹

Toplumsal değişimin olumsuz bir versiyonunu da toplumsal çözülme şeklinde tanımlar. Toplumsal çözülme/ ayrılmanın ve uzaklaşmanın, toplumsal bütünleşmenin tam zıddını oluşturduğunu ileri sürer. Toplumsal ayrılmayı toplumu oluşturan toplumsal ilişkilerin bütünleşmeye zarar verecek biçimde işlevinin azalması şeklinde izah eder. Böyle bir durumda toplumun fonksiyonel bütün olma niteliğini büyük oranda kaybettiğini, bu durumun da toplumdaki sistemlerin hepsinin zarar görmesine sebep olacağını düşünür. Toplumsal geçiş gibi toplumsal çözülmenin de türleri olduğunu söyler. Dahı olan bireyin toplum tarafından anlaşılmadığı zamanlarda da bir çözülme olduğuna değinir. Bazı bireylerin grubun ilkelerinden bir kısmını zenginleştirmek istediğini farklı düşüncenin ilk başta toplum tarafından gariptendiğini ve bu şekilde toplum - birey arasında çözülme olduğunu fakat yeni düşünce başkalaşan toplumun gereksinimlerine cevap verirse çözülmenin yok olacağını düşünür.²²² Bu konuda deha kavramını da ele alır. Bireyin deha seviyesinde olmasının toplum tarafından anlaşılmasını daha zor bir hale getireceğini belirtir ve bu durumun sebebini açıklar. Bu kişinin gücü sadece zekâ ile açıklanamayacak kadar fazladır. Kişi zekâ, çevre ve ruh etkisindedir. Dahı her zaman ve mekâna etki etme kudretine sahiptir. Toplum o dâhiyi istemez çünkü bu kudret onun toplumsal kalıplara girmesini ve sosyalleşmesini engeller ve dolayısıyla kaynaşmasına mani olur. Bireyin toplumda var olan kuralları tümüyle reddetmesinin kaosa sebep olacağı düşüncesindedir. Bu durumun sebebini kültürün kişiler tarafından içselleştirilememesi şeklinde açıklar.²²³ Çözülme toplumun ihtiyacına yönelik bir

²²¹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", **Sosyoloji Konferansları**, 0 (24) , (2011), s.4.

²²² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.300.

²²³ Amiran Kurtkan, " Demokrasi Fırsat Eşitliği ve Seçkinler" **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi** 18 (2011), s.56.

Fayda sağlar ise çözülmenin yerini bütünleşmeye bırakma ihtimali olduğundan bahseder.²²⁴ .

Toplumsal çözülme olayının her vakit her mekânda toplumsal yabancılaşma ile birlikte olduğunu söyler ve toplumsal yabancılaşmayı oluşturan beş unsurdan bahseder.²²⁵ Başka fikir insanları da yabancılaşma hakkında görüşler öne sürmüştür.²²⁶ Bilgiseven, Seeman'in bu konu hakkındaki görüşünü benimsemiştir. Toplumsal yabancılaşmayı beş unsur üzerinden açıklamıştır. Bu unsurlar; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık(normsuzluk), toplumsal yalıtım veya tecrit ile kendine yabancılaşmadır.²²⁷ Konuyla ilgili açıklamalarını bu bağlamda yapmıştır. Bu unsurlardan ilkinin güçsüzlük olduğunu söyler. Toplumda güçsüz bireylerin umutlarıyla, olayların neticeleri arasında bir birlik olmadığında bu durumun yabancılaştırmayı oluşturduğu ve kişilerin kendi hayatlarına yön vermede başarısız olduğu görüşündedir.²²⁸ İkinci yabancılaşma türü manasızlıktır. Kişiler neye inanacaklarını bilmiyorsa ve kişi etrafında olan bitenleri anlamlandıramıyorsa kişilerde manasızlık meydana geleceğini ifade eder.²²⁹ Diğer yabancılaşma türü olan kuralsızlığı şöyle açıklar.²³⁰ Toplumsal kuralların kişiler üzerinde gücünü ve tesirini kaybettiği durumlarda kuralsızlık meydana gelir.²³¹ Kuralsızlık, toplumun oluşturduğu kurallara uymamak olarak da tarif edilebilir.²³² Sosyologa göre son yabancılaşma türü olan tecritte kişi toplumdan atıldığı ve toplumdan dışlandığı hissine sahiptir. Kişi kendini topluma ait hissedemez ve topluma alışamaz²³³ Bilgiseven'e göre tecrit; kültürü zenginleştirmek isteyen kişinin toplum tarafından idrak edilemediği durumlarda bireyin toplumdan soyutlanması şeklinde de kendini gösterebilir.²³⁴ Bireyin kendine uzaklaşması ise kişinin kendi benliğinden soğuması hayattan tat alamaması kişinin kendi cinsi olan insana, toplumun topluma

²²⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.302.

²²⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.301.

²²⁶ M. Şerif Şimşek-Adnan Çelik- Tahir Akgemci, Tamara Fettahloğlu," Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması ", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** , (15) , (2006),s.572

²²⁷ Şimşek -Çelik- Akgemci- Fettahloğlu," Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması",s.574.

²²⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.301.

²²⁹ Şimşek -Çelik- Akgemci- Fettahloğlu," Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması ' s.574.

²³⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.305.

²³¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.306.

²³² Şimşek -Çelik- Akgemci- Fettahloğlu," Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması",s.574.

²³³ Şimşek -Çelik- Akgemci- Fettahloğlu," Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması",s.574.

²³⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.307.

yabancılaşmasıdır.²³⁵ Toplumsal bütünleşmeye zarar veren değişim türü olan çözülme ve yabancılaşmanın nasıl engellenebileceğini anlatan Bilgiseven, kişinin kültürün asıl kıymetlerine uzaklaşmaması için bir takım öneriler sunar. Bu konudaki düşünceleri şu şekildedir:

- Grup, birey ve toplum çıkarları arasında beraberlik olduğunun gençlere gösterilmesi ve aşılmasının, toplumsal yabancılaşmayı engelleyebileceği düşüncesindedir.²³⁶
- İnsanlara, Atatürk'ün yurttaki barış cihanda barış şuurunun topluma aşılması gerektiğini vurgular böylece hem bir olma hem ayrı olma idraki insanlara öğretilir.
- Toplumsal uzaklaşmayı engellemek için genç neslin zihnine maddi ve anlamsal amaçların birbirini tamamlayan bir özellikte olduğunun aşılması gerektiği üzerinde önemle durur.
- Toplumsal yabancılaşmayı engellemek için fiziksel ve ruhsal öğrenimin aynı anda olması gerektiğini söyler.
- Moda ve şatafat tutkusu yerine bütün toplumsal sınıflar arası ortalama bir hayat tarzında birleşerek toplumsal sınıfların birbirinden tecrit edilmesine mani olunabileceğini söyler.²³⁷ İbn Haldun'un da şatafat konusundaki görüşleri önemlidir. İbn Haldun, şatafat duygusu ve israfın devletlerin sonunu getiren bir durum olduğunu söylemiştir.²³⁸
- İktisadın kişi gücü gereksinimi gidermek adına, teknik mektepler arası ortaklık sağlayabileceği düşüncesindedir.
- Liselere çok sayıda seçmeli ders getirilerek bazı derslerin zorunlu ders olmasından kaynaklı eğitime devam etmeyi engelleyen olayların seçmeli derslerle bertaraf edilebileceğini belirtir.²³⁹

²³⁵ Şimşek -Çelik- Akgemci- Fettahlıoğlu, "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması", s.575.

²³⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.308.

²³⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.309.

²³⁸ Süleyman Uludağ, **İbn Haldun**, Ankara, Harf, 2015, s.98

²³⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.310.

1.3.2. Toplumsal Gelişme ve Eğitim

Bilgiseven eğitimi detaylı bir şekilde incelemiştir. Bunu yapmaktaki amacı toplumsal gelişmeyi sağlamaktır. Eğitimin toplumsal gelişmeyi ciddi bir şekilde etkilediğini düşünür. Eğitimin ayrı bir başlık altında incelenmesinin altında yatan neden budur.²⁴⁰

Bilgiseven'in kavramlara çok önem verdiğinden bahsedilmiştir. Ona göre bir alanı anlamak kavramları o alana göre bilmekle olur. Sosyolog eğitimin çeşitli tanımlarının yapıldığını söylemiş, eğitimi dar ve geniş anlam olarak iki şekilde tanımlamıştır. Geniş anlamıyla eğitimi, doğanın sosyal müesseselerinin ve başka kişilerin bizim üzerimizde yapmaya gücü olduğu etkiler şeklinde tanımlar ve bunlara yasalar, yönetim şekilleri, coğrafi etkiler şeklinde örnek verir. Dar anlamda eğitimi ise üst neslin, henüz yetişmemiş toplumsal yaşama hazır olmayan nesle uyguladığı bir etki olarak tanımlar ve amacının kişide siyasi ve mesleki anlamda toplumun beklediği yönde bir takım fiziksel, düşünsel, ruhsal durumları oluşturmak ve kişilerin gelişmelerini sağlamak olduğu görüşündedir.²⁴¹ Eğitim kavramının ilişkili olduğu pek çok kavram olduğunu söyler. Kavramları incelemenin eğitimin toplumsal gelişmeyi nasıl sağlayabileceği konusunda fikir sunacağı düşüncesindedir.

1.3.2.1. Cemiyet ve Eğitim İlişkisi

Eğitimin ilişkili olduğu en temel konulardan birisinin cemiyet olduğunu söyler. İnsanın, insan kimliği kazanabilmesi için topluma ihtiyacı vardır yani insanın beşeri olarak özelliklerini meydana çıkarılabilmesi için topluma ihtiyacı vardır. Bu konuyu deney ortamı dışında doğal olarak oluşmuş konular üzerinden örneklendirir. Bu olaya toplumdan uzakta yetiştirilen ve kurt tarafından yetiştirilen bir çocuk olan Kamala'yı örnek olarak gösterir.²⁴² Kurt ininde bulunan bu çocuk sekiz yaşındadır. Bir kurt gibi davranır, iki ayaküstünde yürüyemez, kurt gibi hırlamaktan başka sözlü bir iletişime geçemez.²⁴³ Bir başka örnek ise gayrimeşru bir çocuk olan Anna ile ilgilidir. Beş yaşına kadar bir odada yetiştirilen Anna, bulunduğunda yürüyemez konuşamaz ve

²⁴⁰ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.14.

²⁴¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.16.

²⁴² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.48.

²⁴³ Maclver- Page, **Cemiyet**, s.73.

hissedemez haldedir.²⁴⁴ Anna bu süreçte bir odada kalmış sütten hariç fazla bir gıda tüketmemiş, kendi hariç diğer varlıklarla neredeyse hiç karşılaşmamıştır. Anna ve Kamala bulunduktan sonra eğitime çalışılmış ve belli bir oranda insani davranmaya başlamışlardır.²⁴⁵ Bu örnekler çeşitli kaynaklarla da çoğaltılabilir. Bir psikiyatrisin çocuklar üzerine yazdığı kitap olan Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk kitabında bir kafeste büyüyen, insanlarla çok az iletişime geçen Justin'ın hikâyesi de Kamala ve Anna'dan farklı değildir.²⁴⁶ Sonuç olarak insanın insan olmasının en önemli özelliğinin toplumsallaşması yani bir anlamda eğitim olduğu görüşündedir.

Cemiyet eğitim ilişkisini toplumsal miras bağlamında da incelemiştir. Kişinin gelişebilmesi için kendinden önceki nesillerin bıraktığı değerlere, icatlara ihtiyacı olduğunu ve bunlara toplumsal miras denildiğini vurgular. Kişinin bu mirası tam anlamıyla kullanabilmesi için eğitime ihtiyacı olduğunu söyler. Önceki nesillerin bıraktığı araçların kullanılabileceğini fakat nasıl yapıldığını bilmek için eğitimin gerekli olduğu düşüncesindedir.²⁴⁷

1.3.2.2. Eğitim- Aile ilişkisi

Bilgiseven'e göre eğitim kavramının tam anlaşılması çevre ve eğitim ilişkisinin açıklanmasıyla olur. O toplumun bütün kurumlarının birbiri ile ilişkili olduğunu, gençlere kazandırılmak istenen duygu düşünce ve davranış tarzlarının, onlara direk söylenmesi ile değil çevrenin etkisi ile meydana geleceğini söyler. Çocuğun sosyalleşmesinin de bulunduğu topluma uyum sağlaması aile, okul ve diğer sosyal kurumların çocuğa bir takım etkiler yapması ile olacağı görüşündedir. Bu etkiyi yapan ilk kurumun aile, ailenin de eğitimle çeşitli açılardan ilişki içerisinde olduğunu belirtir. Hiç kimsenin bir davranışı öğrenerek doğmadığını pek çok davranışın aileden öğrenildiğini söyler. Ona göre aile, sosyalleşmede ve kişinin bulunduğu topluma uyum sağlamasında çok büyük etkiye sahiptir. Topluma ait değerler,

²⁴⁴ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.48.

²⁴⁵ MacIver- Page, **Cemiyet**, s.74.

²⁴⁶ Maia Szalavitz, Bruce D. Perry, **Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk**, Çev: Belgin Selen Haktanır, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2020, s.178

²⁴⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.49.

gelenek görenekler, dünya görüşü, aile ile kişiye geçebilir.²⁴⁸ Toplumun doğru-yanlış iyi-kötü algısı aile tarafından bireye aktarılır, bu sebeple aile çocuğun sosyalleşmesinde ilk ve en önemli kurumdur. 20.yy.da radyo, televizyon gibi araçların aile hayatına girmesiyle toplumsal değerlerin çocuklara verilmesinde ailenin aracı konumunda olduğunu söylemiş ve kitlesel araçların önemini şu şekilde açıklamıştır: Kitlesel araçların çocukların sosyal anlamda yetiştirilmesinde çok önemli bir yer arz ettiği düşüncesindedir. Ailenin hangi kanalın açılıp açılmayacağı noktasında faydalı kanalı açarak bu araçları doğru ve güzel bir şekilde kullanabileceğini fakat kanal sayısı az çıkan programlarda zararlı ise ailenin bu sefer çocuğun yanlış terbiye edilmesine sebep olacağını düşünür. Bu durumlara maruz kalan ve bu şekilde terbiye edilen neslin bireylerinin hep aynı düşünen, kitle ruhu ile davranan kişiler olacağı görüşündedir. Bu kitlelerin güç kazanmalarının ise medeniyetin çökmesine anarşinin artmasına sebep olacağını ileri sürer. Kitle ruhuna giren kitlenin yani kalabalığın hâkim olduğu toplulukların güç sahibi olduğu toplulukları, cesetin çürümesini hızlandıran mikroplara benzetir ve böyle bir durum doğal olarak toplum için tehlikelidir.²⁴⁹ Pek çok araştırmacı da kitle psikolojisi ile ilgili görüşler öne sürmüştür, Gustave Le Bon'unda bu konudaki görüşleri Bilgiseven'in görüşlerine uymaktadır. Gustave Le Bon'da kitle psikolojisinin tehlikeli olduğunu söylemiştir çünkü kitle psikolojisine giren birey sorgulamaz, iradesini tam olarak kullanamaz ve telkinlerden çok çabuk etkilenir.²⁵⁰

Eğitim aile ilişkisinin bir sonucunun da ailenin okul başarısını etkilemesi olduğunu belirtmiştir. Ailenin çocuğa yaklaşımının normal bir zihni seviyeye sahip çocuğun dahi başarılı olmasına sebep olabileceğini ileri sürer.

Ailenin dil gelişimi noktasındaki önemine değinen Bilgiseven, ailenin eğitim seviyesinin dil gelişimi üzerinde etkili olduğu düşüncesindedir. Değişik sosyal sınıflarda yaşayan ve düşük eğitim seviyesine sahip ailelerde yaşayan çocukların dil gelişiminin farklı olduğunu dile getirmiştir. Düşük gelir ve düşük eğitim seviyesinin olduğu ailelerde yaşayan çocukların dili kullanımının zayıf olduğunu kendilerini

²⁴⁸ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.26.

²⁴⁹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.27.

²⁵⁰ Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Çeviri: Hasan İlhan, Ankara, Alter, 2014, s.30.

sözel ya da yazı ile ifade ederken bu konudaki yeteneklerinin az olduğunu belirtir.²⁵¹ Ailede yaşayan bireylerin konumlarının ve onlara duyulan saygının da bireyin sosyalleşmesi dil gelişimi ve karakter oluşturmaya açısından önem arz ettiğini düşünür. Sosyolog, statüye yani otoritenin ailedeki en konumlu kişiye yönelik olduğu ailelerde çocuğun birey yerine konulmadığına fikirlerinin önemli olmadığına değinir.²⁵² Bu ailelerde çocuğa verilen komutların emrivaki olduğunu bu sebeple çocuğun sebep sonuç ilişkisi konusunda gelişemediğini aynı zamanda çocukla çok fazla konuşulmadığı ve fikirleri sorulmadığı için dil olarak da gelişim seviyesinin az olduğunu ifade eder. Orta sınıf bir ailede, yaşanan durumların sebebi çocuğa açıklandığı için çocuğun sebep-sonuç ilişkisini kavradığını belirtir. Bu çocuğun ailede birey olarak var olduğu için kendini ifade edebilme kabiliyetinin daha yüksek olduğunu söyler.²⁵³ Onun bu görüşünü destekler nitelikte araştırmalar da vardır. Yapılan bir deneyde anne ve babası işitme engelli olan bir çocuğa, üç yaşına kadar dil öğrenmesi için televizyon izlettirilmiştir. Çocuk üç yaşına geldiğinde işaret diliyle iletişim kurabilirken konuşamamaktadır. Bunun sebebi, televizyonun çocuğun sorularına cevap vermemesi yani karşılıklı bir iletişimin olmamasıdır. Çocuğun dil gelişimi için çocuğun yanında konuşulması yeterli değildir. Çocuğun sorularına cevap verilmesi olayların açıklanması gerekir.²⁵⁴ Bu deney sosyologun bu konudaki görüşlerini doğrular niteliktedir.

Çocuğun eğitim yolu ile değişmesinin ailesi ile çatışma yaşamaya sebep olabileceğini de söyler.²⁵⁵ Bu konu hakkında çocuk okulda kadına şiddetin ne kadar yanlış olduğunu öğrenir fakat evde babası annesine şiddet uyguluyorsa çocuğun eğitim yolu ile öğrendikleri ve aileden gördükleri arasında çelişki oluşur, örneği verilebilir.

²⁵¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.28.

²⁵² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.29.

²⁵³ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.30.

²⁵⁴ Ali Fuat Arıcı, "Erken Çocukluk Dil Gelişiminde Ailenin Rolü ", **Türkiye Eğitim Dergisi**, 1 (1) , (2016), s.72.

²⁵⁵ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.29.

1.3.2.3. Teknoloji ve Eğitim

Teknoloji ve eğitim arasında da çok yakın bir ilişki olduğunu belirten Bilgiseven, bu ilişkiyi teknoloji-boş zaman çerçevesinde açıklamıştır. Bu durumun sebebi teknolojinin geliştiği toplumlarda boş vaktin artması bunun sonucunda kişilerin öğrenim faaliyetine daha çok zaman ayırabilmesidir.²⁵⁶ Yirminci yüzyılın sonlarında her toplumda öğrenim faaliyetine rastlanabildiği üzerinde durur, gelişmiş ülkelerde öğrenim faaliyetinin daha yaygın olduğunu eğitimin yaygınlaşmasının tekniğin gelişmesini sağladığını ve toplumsal gelişme için gerekli bir döngü ortaya çıktığını söyler. Bu döngü şöyle tarif edebilir: Teknik ilerledikçe boş vakit artar, eğitim faaliyeti olur, eğitim faaliyeti oldukça teknoloji gelişir. Bu döngüyü yakalayan ülkelerin daha güçlü ve daha zengin olduğuna değinir. Burada yaşayan insanların kendilerine daha çok vakit ayırabilmek için başka ülkelerden işgücü satın aldığını belirtir.²⁵⁷

Teknoloji, eğitim ilişkisinde sadece tekniğin ilerlemesinin toplumsal gelişme için yeterli olmadığını söyleyen sosyolog; insanların bir takım değişimleri kabul etmesinin sadece tekniği ilerletecek tabi ilimlerle olmayacağını insanlara bu değişimleri kabul ettirmek için sosyoloji, psikoloji gibi sosyal ilimlere de gerek olduğunu belirtir. Doğal ilimlerin birtakım konularda değişimler ve gelişmeler yapmaya güç sahibi olan ilimler olduğunu fakat toplumun değişimleri kabul edip benimseyebilmesi için sosyal bilimlere ihtiyacı olduğunu düşünür. Bu konu ile alakalı olarak baraj örneği verir. Bir yere baraj yapmanın ancak tabiat ilimlerinde ilerleme ile olabileceğini fakat köylünün köyünün, barajın suları altında kalacağını kabul etmesinin ancak sosyal bilimlerle mümkün olabileceğini belirtir. Bu sebeple daha az gelişmiş ülkelerde sosyal bilimle uğraşan uzmanlara daha büyük işler düşeceği görüşündedir.²⁵⁸

²⁵⁶ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.49.

²⁵⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.52.

²⁵⁸ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.53.

1.3.2.4. Eğitim- Okul-Tahsil İlişkisi

Kişinin karakterinin oluşmasını ve sosyalleşmesini sağlayan bir unsurun da okul olduğunu belirtir. Okulda öğrenimin birçok öğrenme şeklinden birisi olduğunu ve okulda öğrenimin tahsil olduğunu ifade eder. Ona göre eğitim ise hayat boyunca devam eden öğrenimlerin hepsini kapsayan daha geniş bir kavramdır.²⁵⁹ Okul sayısı ve kalitesinin tahsili önemli ölçüde etkilediğini söyleyen Bilgiseven, ekonomi kitaplarında bu konuyla alakalı uygun fikirler olduğunu öne sürer ve fikirleri kendi görüşleriyle sentezleyerek açıklar. Ekonomik kaynakların eğitim ve endüstri alanına dengeli bir miktarda dağıtılması gerektiğini aksi takdirde iş yerlerinin kalifiyeli çalışan bulamayacağını ya da işsiz bir aydın sınıf oluşacağını ileri sürer. Bu dengeli dağılım önemli olsa bile bazen bu durumda bile kaliteli eleman bulmakta zorluk çekilebileceği görüşündedir. Bu konuda milletlerin kendine göre stratejilerinin değişebilirliği üzerinde durur.²⁶⁰ Ekonomi, sanayi, eğitim alanında gelişmişlik seviyesi az olan bir ülkenin gelişmek için mühendislik, tıp, vb alanlarda uzman kişiler yetiştirmesi gerektiğini anlatan sosyolog, bu durumun da okul sayısı ve kalitesinin artırılmasını gerekli kıldığı sonucuna varır.

Bir ülkede sosyal sınıflar ne kadar belirgin ve sınıflar arası geçiş zor ise bu durumda alt sınıftaki zeki çocukların daha üst seviyelerde tahsil görmesini engelleyen engellerin ortadan kaldırılmasına daha çok çaba harcanması gerektiği düşüncesindedir. Okullardan yüksek fayda sağlanabilmesi ve gelişmişliğin artması için zihinsel anlamda potansiyeli yüksek çocukların normale göre daha erken yaşta ve hatta ayrı sınıflarda eğitime tabi tutulması fikrini benimser. Ekonomik anlamda bakıldığında önemli işler yapacak önemli zekâların belirlenmesinin okul varlığının çokluğuna ve okula giden kişi sayısının çokluğuna bağlı olduğunu ileri sürer.²⁶¹

1.3.2.5. İşyeri- Eğitim ilişkisi

Sosyologa göre Eğitimin ilişkili olduğu bir diğer kavram ise iş yeridir. Teknolojinin gelişmesinden önce, mesleklerin usta-çırak ilişkisi şeklinde öğrenildiğine değinen

²⁵⁹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.29.

²⁶⁰ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.29.

²⁶¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.34.

Bilgiseven, endüstrinin gelişmesi ile birlikte herhangi bir vasfı olmayan büyük bir işçi grubu ortaya çıktığını söylemiştir. Birinci Dünya savaşına kadar olan sanayileşmeyi birinci sanayileşme dönemi olarak tanımlamış ve bu süreçte üç işçi grubunun ortaya çıktığını tanımlamıştır. Bu gruplar vasıflı işçiler, vasıfsız işçiler ve büro çalışanlarıdır. Otomasyonla ikinci sanayi inkılâbı aşamasına geçildiğini ifade eden Bilgiseven, bu dönemde ise işbaşı eğitimin önem kazanmaya başladığını belirtmiştir. Sanayideki gelişmeleri ve insanın bu gelişmedeki etkilerini üç sınıfta incelemiştir. Sanayileşmenin ilk aşamasındaki makinelerin insanın hareket ettirmesiyle çalıştığını yani makineye insanın hâkim olduğunu, ikinci aşamada ise yarı otomasyona geçildiğini çalışan kişinin otomasyonda yarı yarıya etkin olduğunu üçüncü aşamada ise tam bir otomasyon olduğunu söyler.²⁶² Bu aşamada, çalışanın makine hakkında tam bir teknik bilgiye ihtiyacı olduğundan bu dönemde artık zanaatkârların önemini kaybettiğinden teknik bilgiye sahip olan bireylerin önem kazandığından bu tarz değişimin büro çalışanları için de geçerli olduğundan bahsetmiştir.²⁶³

Toplumun gelişmesi için ilkokullar ve ortaokulların yetişkinler için bir eğitim yeri olarak kullanılabileceğinden bahseder.²⁶⁴ Bu şekilde tarım bölgelerinde, gerçekçi olunması şartıyla bulunduğu hayattan daha iyi bir hayat tarzının çiftçiye benimsetilmesi hayata toprak ekip biçmeye ziraatçılığa üretime karşı tutumların değiştirilmesi çiftçilere meslekleri ile ilgili yani ziraatçılıkla ilgili gereken bilgilerin verilmesi değişim fikrinin normal olduğunun aşılması gerekli sosyal bilgilerin alt düzeyde öğretilmesinin amaçlandığını söylemektedir. Yetişkinlerin okula giden kendi öğrencisi tarafından eğitilmesini amaçlayan metotların geliştirilmesinin de çiftçinin eğitilmesi açısından önemli olduğuna değinen Bilgiseven, bahsi geçen konuların açılacak kurslarla aşılmasının pek işlevsel bir süreç oluşturmayacağını belirtmiş, oluşan probleme ödevlerle ilgili bir yöntem sunmuştur.²⁶⁵ Yetişkinin eğitilmesinin önemi üzerinde duran sosyolog, bunun sebebini şu şekilde açıklar. Okulda birkaç yıl eğitim gören öğrenci aileden aldığı eğitimle hayatına devam

²⁶² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.41.

²⁶³ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.42.

²⁶⁴ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.43.

²⁶⁵ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.44.

edecektir. Okul öncesinde, okul hayatında ve sonrasında ailenin tesiri çoktur. Eğer aile okuldaki bilgilerle çelişiyorsa öğrencilerin okulda öğrendikleri bilgileri büyünce bu sebeple çevrelerine uygulamaları zor olacaktır. Yetişkinlerin eğitilmesinin önemli bir sebebinin de çocuğun okulda öğrendikleriyle evde öğrendikleri çeliştiğinde evdekine yönelmesi olduğunu söyleyen sosyolog, çocuğun eğitilmesi ile beklenen gelişimin çok zaman alacağından bu sebeple yetişkinlerin de eğitilmesinin önemli olduğundan bahseder. Bu konuda ev ödevi ile ilgili bir çözüm bulmuştur, çözümü şu şekildedir. Öğrenci okulda öğrendiklerini ev ödevi sebebiyle evde uygulayacak, aile bunu görece ve bu şekilde örtük olarak eğitecektir. Bu yöntemin dezavantajları da vardır. Mesela öğretmen evde okuldaki kadar otorite sahibi değildir. Bu duruma da UNESCO müşavirinin çözüm bulduğunu belirtir. Çözümün öğretmenin okuldan sonra veli ziyareti yapması olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu durum da öğretmenin çok zamanını alacak ve bazı yerlere ulaşımın çok zor olması veli ziyaretini daha da zorlaştıracaktır.²⁶⁶ Türkiye'de yerleşimin daha çok toplu köy yerleşim tipi olduğundan bahsederek bu durumun Türkiye için bahsedilen açıdan sıkıntılı bir durum arz etmediğini belirtmiştir.²⁶⁷

1.3.2.6. Eğitimin Çevre ve Biyolojik Faktörlerle İlişkisi

Eğitim ve öğrenmede çevrenin etkisinin önemi üzerinde duran Bilgiseven, insanların doğuştan getirdiği bir takım özellikleri olduğunu herkesin her şeyi aynı şekilde ve aynı hızda öğrenemediğini ifade eder. İyi bir çevre imkânının zihni anlamda potansiyeli yüksek birinin potansiyelini çıkarmaya fırsat tanıdığını zihni potansiyeli düşük birinin nasıl imkânlara sahip olursa olsun potansiyelinin çok üstüne çıkamayacağını belirtir.²⁶⁸

1.3.2.7. Ekonomik Durum ve Eğitim

Bireylerin ekonomik ve eğitim durumu arasında önemli bir ilişki olduğuna değinir, kişi başı gelirin çok olduğu toplumlarda okuma yazma oranının yüksek; kişi başı gelirin az olduğu toplumlarda okuma yazma oranının daha düşük olduğunu

²⁶⁶ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.45.

²⁶⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.46.

²⁶⁸ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.25.

söylemiştir. Gelişmiş ülkelerde okumuş kendini geliştirmiş kişilere çok fazla ihtiyaç olduğunu ilerleyen teknolojinin her yıl önceden olmayan farklı işler ortaya çıkardığını bu sebeple çalışanın teknik anlamda gelişmiş olmasının önemli bir hal aldığını belirtmiştir.²⁶⁹

1.3.2.8. Eğitim- Eğitime Bakış Açısı- Toplumsal Gelişme

Eğitimi geleneksel eğitim ve bilgi temelli eğitim olarak iki şekilde incelemiştir. Geleneksel eğitimin, ilmin önemsiz olduğu toplumun ihtiyaçlarının daha çok geleneksel yöntemlerle elde edildiği medeniyetlerde olduğunu söylemiştir. Tekniğin gelişmesi ile boş zamanların arttığını ve ilim yapmak için ilim yapma seviyesinin ortaya çıktığını gösteren sosyolog, bir dönemde şunda gelişmiş olarak bilinen ülkelerde bile ilim yapmak için ilim yapmanın basit ve işe yaramaz bir şekilde algılandığını ifade etmiştir. Oysa bilim için bilim anlayışının toplum için çok gerekli olduğunu ve insanlığın ufkunu açacağını belirtir. Az gelişmiş ülkelerde gelişmek için okulların talebelerine ilim yapmak için ilim yapmanın önemi hakkında telkinde bulunması gerektiğini söylemiştir. Gelişmemiş toplumlarda ilmin işlevsizliğinden bahseder bunun sebebini ise yapılan her şeyin bir fayda sağlama karşılığında yapıldığı şeklinde açıklar.²⁷⁰ Ona göre gelişmiş toplumlarda ilim için yapılır ve kişi böylece tabiat kanunlarını bulmaya çalışır. Bu durum zamanında Amerika'da bile eleştirilmiştir oysa gelişmişlik eski toplumlardaki gibi fayda zarar ilişkisi ile değil ilim keşfetme ilişkisi ile alakalıdır.

Öğretmenin bu konuda takınması gereken tavırdan bahseder. Az gelişmiş ülkelerin kalkınması için öğretmenin öğrencinin bir şey yaparken sadece fayda gayesi gütmemesi engellemesi gerektiğini söyler. Öğretmenin öğrenciye kendi kendine soru sorma kabiliyeti kazandırması üzerinde durur ve bu durumun sebebini açıklar.²⁷¹ Öğrencinin kendi kendine soru sorarak ve sorularının cevabını arayarak zihni bir takım çalışmalar yapması gerektiğini bu durumun da öğrencinin daha yüksek zihni seviyelere ulaşmasını sağlayacağını bu yüzden öğrencinin ilim için ilim yapması ve

²⁶⁹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.54.

²⁷⁰ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.67.

²⁷¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.68.

bu suretle ilmi bir takım buluşlar geliştirmesinin önemli olduğunu belirtir. Aynı zamanda bunu yaparken öğrencinin ilimden zevk almasının da önemli bir konu olduğu öğrencinin ilmi zevk alarak yaptığı takdirde tam anlamıyla ilmi anlamda güç kazanacağı düşüncesindedir.²⁷² Ona göre insanların maddi fayda için ilim yapması ilim alanını daraltacak bir unsurdur. Sosyolog haşerenin araştırılması örneğini verir. Haşerenin bir özelliğinin bilinmesi o an için faydalı olmayabilir fakat sonraki süreçler için önem arz edebilir. İlim yapma hazzı ile ilim yapmayan bir öğrencinin gerçek bir ilim insanı olamayacağı görüşündedir.²⁷³

1.3.2.9. Köy -Eğitim ve Toplumsal Gelişme

Bu konuda öncelikle kırsaldaki toplumsal gelişmeden bahseder. Kırsalda gelişme sağlamanın sadece eğitimle olabilecek bir durum olmadığını söyler ve kırsalın cemiyet olabilmesi için birçok aşamadan geçmesi gerektiğini ekler. Bu aşamalar köyün dışında bir piyasasının ve pazarlama fırsatlarının oluşmuş olması köylüyü bu piyasaya bağlayacak bir ulaşım ağı ve piyasa ile ilişki kurulabilmesine sağlayacak doğal imkân ve doğal potansiyelin mevcut olması, kentte olan birtakım donanımları köye ulaştıracak bir kuruluş ve kredi imkânlarının olmasıdır. Böyle imkânların olmadığı yerlerde eğitim ile kalkınmanın pek mümkün olmayacağını söyler. Aynı şekilde bu şartları taşıyan yerlerde eğitim ile ilgili önlemler yoksa bu şartlarla verimli bir sonuca da varılamayacağını belirtir. Köylerde genel olarak eğitimin işlevinin tarımsal verimliliği artırmak olduğunu bu durumun da o bölgede tarımda makine kullanımı ve verimin artmasına sebep olacağını akabinde o bölgede işsizlik oluşacağını gösterir.²⁷⁴ Gelişmiş ülkelerde milli gelir ve üretim artarken ziraat de çalışan sayısının azaldığını gösterir. Bundan dolayı geleneksel hayat süren köylerde, eğitimde tarımsal üretim noktasında bireylerin geliştirilmesinin hedeflenmesinin toplumsal gelişme için tek başına doğru bir hamle olmayacağını söyler. Köylerde doğru bir şekilde eğitim köy ilişkisinin nasıl olacağını açıklar. Toplumsal gelişme için köy eğitim ilişkisini açıklar. İşsizlik oluşacak diye tamamen tarımsal ilerlemeyi arkada bırakmanın doğru bir hamle olmadığı görüşündedir çünkü az gelişmiş

²⁷² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.69.

²⁷³ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **Türk Milletinin Manevi Değerleri**, İstanbul, MEB, 2005, s.28.

²⁷⁴ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.116.

ülkelerde nüfus gelişmiş ülkelere oranla daha çok artmaktadır. Tarımsal üretimin geride bırakılmasının az gelişmiş ülkelerde gıdaya ulaşımın azalması ve gıdanın yetmemesi demek olduğunu ifade eder. Bu durumun gelişmiş ülkeleri de etkilediğini çünkü az gelişmiş ülkenin kendine yetmediği için tarımsal ürünü ihraç edemeyeceğini ve kendileri tüketeceğini ya da gelişmemiş ülkelerin kendi sanayi ihtiyaçlarını gidermek için tarımsal ürünlerde daha yüksek fiyatlar istemesine sebep olacağını ileri sürer. Az gelişmiş ülkenin her halükarda tarım piyasasında da endüstri piyasasında da gelişim göstermesi gerektiği üzerinde durur ve bu durumun da sağlanma imkânının nasıl olacağını gösterir.²⁷⁵ Yapılacak yatırımlarda bir öncelik sıralaması olmadığından gerekli olan her alana yeterli ve dengeli bir yatırım yapılması gerektiğinden bahseder. Tarımsal eğitime ne kadar gerek varsa o kadar ele alınmalı görüşüne sahiptir ve bazı gerçekler göz ardı edilmemelidir. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğunun kırsalda hayatını sürdürmekte olduğunu burada kırsalda yaşayanlara verilecek eğitimin ne eğitimi olduğunu belirleyen hususun kimin nerede yaşadığı değil ne kadar kişinin köyde yaşaması gerektiği olduğunu söyler. Yapılan eğitim faaliyetinin işlevini tam yerine getirmesi için eğitim yatırımlarının bir bölümünün tarımsal üretime, kalan çoğunluğunun ise sanayi sektörüne ayrılması gerektiğini ileri sürer.²⁷⁶

Köylerde eğitime karşı takınılan tavrın eğitime etkisini de inceler. Cemaat özelliği gösteren köylerde nüfusun sınırlı olduğunu ve geleneksel yapıda olduğunu bu durumun eğitime karşı olumsuz bir tavır oluşturduğunu söylemiştir. Sebebini şu şekilde açıklamıştır: Böyle yerlerde genelde genç nüfus göç etmekte ve dolayısıyla kırk beş yaş üstü nüfus bulunmaktadır. Yaş büyüklüğünden oluşan bu durum köylerin tutucu olmaya eğilimli olmasına sebep olur. Bu tarz köylerde öğretmeni bezdirmek için çeşitli baskılar ve yöntemler kullanıldığını hatırlatır.²⁷⁷

Köydeki öğrencilerin öğrenim faaliyetlerinden yararlanması konusu ile ülkenin kendi içindeki kabiliyetli öğrencilerini bulması konusunda ilişki kurar. Kırsaldaki çiftçi zengin ise çocuğuna çeşitli imkânlar sunabileceği söyler fakat çiftçilerin genel olarak

²⁷⁵ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.117.

²⁷⁶ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.118.

²⁷⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.119.

orta ya da alt sınıfa mensup olduğunu ileri sürer. Köylerde yaşayan kişi sayısı az ve köyler de dağınık bir yerleşim gösteriyorsa bu durumda köydeki çocukların okuması ile ilgili büyük sıkıntılar ortaya çıkacağı düşüncesindedir.²⁷⁸ Öğrenim imkânının yaşanılan yere göre değişkenlik göstermesi demenin o ülkedeki kabiliyetin tam anlamıyla keşfedilememiş olması demek olduğunu ileri sürer. Sosyologa göre bir ülke kendinde bulunan bütün kabiliyetleri kullanmak istiyorsa onu öncelikle keşfetmeli ve bunu yaparken sistemli bir şekilde yapmalıdır. Bu faaliyet ancak ilkokuldan sonra yapılabilir. Bu da ancak ortaokulların herkesin ulaşabileceği şekilde bölgelere yayılmış olması ile olabilir.²⁷⁹

Toplumsal yapı ve eğitim konusunun sadece bu başlıklar altında konuşulmasının yanlış olacağını belirten sosyolog²⁸⁰ konuyu; toplumsal tabaka, imkân eşitliği ve toplumsal geçiş bağlamında da irdelemiştir.

1.3.2.10. Toplumsal Tabaka, İmkân Eşitliği ve Eğitim

Toplumsal tabaka ve eğitim konusunu farklı yönlerden inceleyen Bilgiseven'in incelediği unsurlardan birisi bilişsel alandır. Herkesin bilişsel anlamda birbirine denk olmadığını bu sebeple herkesin öğrenme ve algılama sisteminin de aynı olmayacağını belirtir. Toplumsal gelişme için öğrenim faaliyetlerinde mühim olan konunun, öğrencilerin öğrenim faaliyetlerinden faydalanmaları arasındaki dezavantajlarını sadece bilişsel anlamdaki ayrılıklara indirgemek olduğunu düşünür. Yani öğrencilerin eğitim alma konusundaki tek ayrılığı kendi seçimleriyle olmayan zihni potansiyel olmalıdır. Bu durumun oluşması için doğru bir şekilde uygulanacak imkân eşitliği ilkesinin nasıl oluşacağı üzerinde durur, alt sınıfın dezavantajlarını araştırır. Öğrenim olanakları arasındaki ayrılıkların temel sebebinin toplumsal sınıflar olduğunu söyler.

Eğitimi, çevre ve sınıflaşma yönünden ele alır. Kişinin yaşadığı çevrenin onun öğrenim faaliyetlerini ve okul başarısını pek çok unsur üzerinden etkilediği düşüncesindedir. Farklı sosyal sınıflarda olan öğrencilerin başarılarının üzerinde

²⁷⁸ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.124.

²⁷⁹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.125.

²⁸⁰ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.120.

sosyal sınıfın, ailenin büyüklüğü, komşuluk, ebeveyn beklentisi ve ebeveynin beklentiyi aşılması gibi unsurların okuldaki başarı durumu ile bir ilişki içerisinde olduğunu gözler önüne serer.²⁸¹ Ailenin kalabalık olmasının öğrenciye gösterilen ilgiden dolayı başarı anlamında etkili olduğunu söyler. Bütün sosyal sınıflarda kalabalık aile ve daha küçük ailenin çocukları arasında fark olduğundan ve az çocuklu ailelerdeki öğrencilerin genel olarak daha başarılı olduğundan bahseder. Büyük ailede çocuğun küçük aileye göre fazla konuşabildiğini fakat konuşması büyük aile üyeleriyle olmadığı için konuşma bakımından küçük ailedeki öğrencilere göre daha geri kaldığını ileri sürer. Ailenin kalabalık olması ve sosyal sınıf arasında da bir ilişki kurar. Genellikle alt sınıftaki ailelerin daha çok çocuk sahibi olduğunu söyler. Baba mesleği ile öğrenci başarısı arasında da sıkı bir ilişkinin mevcudiyetini öne sürer. Babanın işi eğer nitelsiz bir iş ve geliri az ise bu durumdan çocuğun olumsuz etkilendiğini belirtir. Okul masrafları, büyük çocuğun gelir getirisi evdeki kalabalık nüfus, yetersiz beslenme gibi durumların öğrenciyi olumsuz yönde etkilediği düşüncesindedir. Özellikle yetersiz beslenmenin öğrencinin gerekli enerjiyi elde edememesine ve sonuç olarak zihinsel anlamda geri kalmasına sebep olduğunu ileri sürer.²⁸² Yapılan çalışmalarda bu durumu destekler niteliktedir. Kalabalık ailelerdeki çocuklar; ekonomik, ebeveyn ilgisi, öğrenciye düşen sorumluluğun çok olması gibi durumlardan dolayı başarı düşüklüğünden daha büyük bir durum olan, okulu terk konusunda öğrenciye negatif anlamda etki etmektedir.²⁸³ Bu durumların gelişmiş ülkeleri çok etkileyen bir durum olmadığından bahseder. Bunun sebebi ise gelişmiş ülkelerin asgari yaşam şartlarını insani yaşam şartlarına göre uyarlanmış olmasıdır.

Farklı toplumsal sınıflardan gelip karışık bir şekilde okuyan öğrencilerin olduğu öğrenim şeklinde, üst ve orta sınıfa muamelenin daha farklı olduğunu belirten yazarların olduğunu söylemiştir. İmkânlar eşitlense dahi bu gibi durumlardan dolayı yine çocukların dezavantajlı duruma geldiğini ve bulunduğu sınıftan dolayı diğerlerine göre daha farklı ve olumsuz yönde bir muameleye maruz kalabileceği

²⁸¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.107.

²⁸² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.110.

²⁸³ Abdulvahap YORGUN," Lise Öğrencilerinde Okul Terki Riskinin İncelenmesi", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Doktora Tezi, (2014), s.19.

görüşündedir.²⁸⁴ Öğretmenlerin orta sınıfa gösterdiği muameleyi alt sınıfa göstermemesinin alt sınıfın öğretmene karşı tavır almasına sebep olduğunu fakat öğrencilerin eğitime tavır almadıklarını ifade eder. Öğretmenlerin böyle davranmasının sebebini yeterli öğretmenlik eğitimi almamalarına bağlamıştır.²⁸⁵

Dezavantajlı öğrencilerin, evlerinin güzel olmadığını kötü hayat şartlarında yaşadığını ve bazen de dağılmış ailelerin çocukları olabildiğini belirtir. Bu çocukların ve ailelerinin eğitime karşı tavırlarının da farklı olabileceğinin bu öğrencilerin eğitim almalarındaki amacının bilgi edinmekten ziyade meslek edinmek olduğunu ifade eder.²⁸⁶

Eğitimin sebep olacağı toplumsal gelişmenin sadece alt sınıfı değil bütün çevreyi etkileyeceğini söyleyen Bilgiseven, toplumdaki eğitim fırsatının adaletli bir şekilde olmasının sadece ekonomik bir fayda sağlamayacağı aynı zamanda ilerleyen süreçte alt sınıftaki ve orta sınıftaki öğrencilere ayrılacak olan imkânların artmış olmasını garanti edeceğini belirtir. Eğitim tabaka ilişkisinde mekanikleşmeye yani sanayileşmenin gitgide otomatikleşmesine ve mekanikleşmenin alt sınıftaki öğrencileri etkilediği döngüden bahseder. Mekanikleşme ve otomatikleşmenin artmasıyla işçiye duyulan ihtiyacın azaldığını bu durumda işçinin ücretinin düşmesine sebep olduğunu böylece işçinin sınıfının alt sınıfa kaydığını belirtir. Bu durumun aynı zamanda kalabalık aileye mensup işçinin çocuğuna yeterli eğitim imkânı sağlamasını engellediğini ve çocuğun da bu sebeple vasıfsız işçi sınıfına girdiğini belirtir. Bunun sonucunda ise vasıfsız işçi grubu ihtiyaçtan fazla olduğu için bir problem halini teşkil etmeye başlamıştır. Bozuk düzenin bitirilmesi için alt sınıftaki kişilerin maddi anlamda desteklenmesi alt sınıftaki öğrencilere eğitim olanaklarının artırılması ve burs verilmesi gerektiği üzerinde durur. Bu şekilde alt sınıfın üst sınıfa doğru bir hareketlilik kazanacağını ve sonra gelen fertlerin eğitim olanakların artırılmasının böylece madden ve çevre ile sağlanabileceğini söylemiştir.²⁸⁷

²⁸⁴ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.111.

²⁸⁵ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.112

²⁸⁶ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.112.

²⁸⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.113.

Öğretmenlik mesleği hakkındaki görüşleriyle imkân eşitliğini sağlamayı amaçlayan Bilgiseven'in öğretmenlik mesleği hakkındaki görüşü, alt sınıftaki öğrencinin öğretmenlik mesleğine yönlendirilmesi ve öğrencinin bu meslek noktasında teşvik edilmesi şeklindedir. Böylece eğitimde fırsat eşitliği sağlanmasının yolunun kolaylaşacağını anlatmıştır. Öğretmenlik mesleğinin genel olarak maaşı düşük bir meslek olduğunu öğretmenlik mesleğini yapanların mecburi olarak kalabalık bir nüfusa sahip olduklarını ve giderdikleri ihtiyaçların acil ihtiyaçlar olmadığını bu duruma sebep olarak göstermiştir. Maaşında göreceli bir mefhum olduğunu söyleyen sosyolog, bu durumun kimin nereden nasıl baktığına göre değişebileceğini ama yinede öğretmenlik mesleğini çekici kılan şeyin maaş değil toplumda sağladığı konum olduğunu göstermiştir.²⁸⁸ Alt sınıfa eğitim imkânı sağlamanın, eğitim alanının öğretmen ihtiyacını gidermesi bakımından önemli olduğu görüşündedir. Alt sınıflara sağlanan eğitim imkânlarının sadece o kişileri değil toplumun geleceğini ve diğer sınıfları da etkilediğini, toplumsal sınıfların çıkarlarının ortak olduğunu söyler. Gelişmemiş ülkelerde sunduğu fikirler uygulanırken dikkatli olunmasını ister. Bunun sebebini açıklar. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre para faktörü ve itibar faktörünün öneminin değiştiğini bu sebeple gelişmiş ülkeler üzerinde yapılan bu araştırmaların az gelişmiş ülkelere uygulanırken dikkatli davranılması gerektiğini belirtir. Sonuç olarak eğitimde fırsat eşitliği sağlanması için çaba gösterilse dahi eğitim faktörünün sosyal sınıfın etkisi altında olacağını söyleyen sosyolog bu etkinin azaltılması için öğrencinin hem maddi anlamda; hem de dil gelişimi, anlama, algılama gibi durumlarda yeni eğitim yöntemleriyle desteklenmeleri gerektiğini söyler.

Eğitim, toplumsal tabaka ve iş bölümü arasında da önemli bir ilişki olduğunu belirtir. Bir memleketin gelişmiş olmasının orta sınıfın mevcudiyetine bağlı olduğunu geliştirmek için makul bir takım şartları elde etmeye yarayacak olan sınıfın orta sınıf olduğunu ileri sürer. İleri seviyede olmayan memleketlerde cehalet ve fakirliğin olduğunu bu durumun da doğal kaynakların kullanılmasındaki iş bölümünü engellediğine değinir. Bu durumdan doğan sonucun da orta sınıfın oluşmasını

²⁸⁸ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.114.

engellediğini ifade eder.²⁸⁹ Orta sınıfın tahsilli sınıf olduğunu bir memlekette orta sınıf yokluğu ve iş bölümü ile oluşan bir sanayi yokluğunu geri kalmışlığın işareti olarak belirtir. Orta sınıftan yoksun ya da az olan memleketlerin var olan imkânlarını verimli bir şekilde kullanamayacaklarını belirtir, eğitilmiş kişilerden yani orta sınıftan yoksun bu ülkelerin nitelikli, teknik anlamda bilgili çalışanlara ihtiyaç duyduklarını söyler.²⁹⁰ Öğrenim faaliyetinin iş bölümünü, iş bölümünün öğrenim faaliyetini gerekli kıldığını, her toplumda öğrenim faaliyeti ile iş bölümü arasında bir ilişki olduğunu az gelişmiş memleketlerde bu durumun olumsuz sonuçlara ve olumsuz bir döngüye sebep olacağını belirtir.²⁹¹

1.3.3. Öğrenim Faaliyetleri İle Sınıfların İyileştirilmesi

Az gelişmiş toplumların kendi kendine olumlu bir şekilde gelişmesini düşünmenin uzun bir süre gerektirebileceğinden bahseden Bilgiseven, bu toplumların toplumun başındaki güç ile birlikte bir gelişim politikası oluşturmaları ve bu hedef doğrultusunda çalışmaları gerektiğine dikkat çeker. Bu şekilde oluşacak bir değişimin toplumsal gelişim olduğunu söyler, bunun için birtakım görevlilerin görevlendirilmeleri gerektiği üzerinde durur. Bu görevlilerin öncelikle toplumda kendiliğinden oluşan değişimleri ve toplumdaki sıkıntıları keşfetmelerini ve bu sıkıntıları gidermek için çözüm sunmalarını bu çözümlerin temel amacının toplumsal gelişmeyi sağlamak olduğunu belirtir. Bir toplumda sistemli bir şekilde toplumsal değişimin olması için kişi başına düşen maddi imkânın artması sosyal sınıf arası farkların azalması orta sınıfa geçişin çoğaltılması toplumun alt grupları arasında uyumun ve milli beraberliğin sağlanması gerektiğini ifade eder.²⁹²

Bu maddelerin eğitim ile olan ilişkilerini açıklar. Öğrenim faaliyetlerine ayrılan ödeneğin artmasının toplumda maddi imkân konusunda eşitsizliği belli bir noktaya kadar azaltabileceği biyolojik faktörler ve yetenekten doğan farklılıklardan oluşan müspet etkilerin devam edebileceği görüşündedir. Bu etkilerin her zaman olumsuz sonuçlar doğurmayacağını belirtir. Kabiliyet ve biyolojik faktörden dolayı oluşan

²⁸⁹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.131.

²⁹⁰ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.133.

²⁹¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.134.

²⁹² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.143.

duruma fonksiyonel eşitsizlik der ve bu durumun öğrenim olanaklarının farkından oluşan bir durum olmadığına değinir. Bu durumun topluma faydaları olabileceğinden bahseden Bilgiseven, farklı yeteneklere ihtiyaç duyulan meslekler olduğunu bu mesleklerin gelirlerinin ve özelliklerinin birbirinden farklı olduğunu gösterir. Meslek edinmekle ilgili farkın sadece işlevsel eşitsizlikle açıklanamayacağı görüşünde olan Bilgiseven, bir hekimle bir hamal arasındaki farkın sadece doğal bir faktörden dolayı oluşmadığı düşüncesine sahiptir. Bu durumun oluşmasının sebebinin kişilerin eğitime aynı şekilde ulaşma imkanına sahip olmamasından kaynaklandığını ve bu şekilde oluşan farkın yani öğrenim imkânına ulaşma farkından dolayı oluşan farkın, işlevsel eşitsizlikten daha etkili olduğu görüşündedir.²⁹³

Sosyal sınıf arası farkların azaltılması uygulanmasını engelleyen sebeplerin çok olduğunu söyler ve bu sebepleri gelişmiş olan ülkeler bağlamında açıklar. Yaşamsal işlerde yeteneği olmayan kişilerin fazlaca uğraş ve fazlaca maddi kaynak ayrılarak öğrenim görmeleri durumunda çalışanın o alanda sağladığı veriminin gitgide düşmesinin olumsuz bir sonuç olduğundan bahseder. Gelişmiş ülkelerde bu sıkıntılı durumun, geri kalmış ülkelere nitelikli çalışanların getirilmesi ile çözüldüğünü ve bu duruma beyin göçü denildiğini söyler. Bu durumun gelişmiş ülke için çeşitli konularda fayda sağladığını belirtir. İleri seviye olmayan memlekette nitelikli eleman getirmenin daha az masraflı olmasının faydalarından biri olarak sayar. Herkese eşit öğrenim imkânının tanınması noktasında demokratik tutumun sebep olduğu işçinin çalıştığı alanda sağladığı veriminin, maaşların düşmesi ve bunların sebep olduğu doyumsuzluk hissini neden olacağı sonuçların böylece engellenmiş olacağı düşüncesindedir.²⁹⁴ Öğrenim imkânları konusunda aşırı demokratik tutum, doyumsuzluk ve sosyal sınıf farklarının azalmasının kişilerin öğrenim faaliyetlerinden beklentisinin artmasına sebep olacağını söyler yani bu durumlar gelişmiş olan bir ülke için dezavantaj oluşturur. Sınıfların birbirine yakın hale gelmesinin kişiler arasındaki yarış duygusunu aktifleştirip çoğaltacağını belirtir. Ona göre bu durum ise umutları daha belirgin hale getirir ve doyumu sağlanamaz bir hal

²⁹³ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.144.

²⁹⁴ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.145.

alır akabinde yakın seviyede olmanın getirdiği olumsuz bir duygu olan başarıma hırsını ortaya çıkarır.²⁹⁵

Gelişmiş ülkelerde öğrenim faaliyetleri ile alakalı toplumsal doyumsuzluk için görüşler sunar. Bu ülkelerde toplumsal sınıflar arasındaki ayrılığın çok fazla olduğunu bu durumda bu memleketlerdeki kişilerin başarıma, yarışma hissinin ortadan kalkmasına sebep olduğunu anlatır. Böyle bir durumun da sınıflar arası geçişi azalttığını hatta sınıflar arası geçişin çok az olmasına sebep olduğunu düşünür. Bu sebeple toplumun eğitimden beklentisinin fazla olduğunu ileri sürer. Böyle bir durumda kabiliyetli kişilere öğrenim fırsatının doğru bir şekilde tanınmasının böylece bu kişilerin üst sınıfa çıkmasını sağlayacağını ve bu kişilerin o toplumda emsal teşkil edebileceğini gösterir. Bu şekilde alt sınıfta başarıma hırsı ve bir hedefe ulaşma isteği oluşacağını böylece ekonomik ilerlemeyi sağlayacak olan aydın sınıfın ortaya çıkabileceğini söyler. Aydın sınıfın ortaya çıkmasının ise tabi imkânların kullanımının artmasına kişi başına düşen maddi imkânın çoğalmasına ve iktidarların devamlılığını sağlamasına sebep olacağı görüşündedir.²⁹⁶ Bu durumların altında yatan ana sebebin az gelişmiş ülkelerde alt sınıfın başarıma ihtiyacı ile alakalı olduğunu ifade eder.²⁹⁷ Başarıma ihtiyacı ile ilgili fikirlerini David McClelland'ın başarıma ihtiyacı teorisinden istifade ederek oluşturmuştur.²⁹⁸ Bir toplumda muvaffak olma ihtiyacı varsa (bu istek bir menfaat için değil, bir şeyi güzel yapmak için olmalıdır.) toplumda bu durumun varlığı devamında ekonomik gelişme sağlandığı görüşündedir.²⁹⁹ Muvaffak olma isteğinin topluma aşılınması anlatımı çoğaldıkça o toplumda ekonomik gelişmenin hızla artacağını söyler.³⁰⁰

Kişilerin başarı isteği konusunda heveslendirilmesinin iki yolu olacağını belirten Bilgiseven, bunlardan ilkinin maddeci bir görüş olduğunu fakat hiçbir çalışmanın muvaffak olma isteğinin biyolojik bir gereksinimden doğmadığını gösterdiğini

²⁹⁵ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.147.

²⁹⁶ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.148.

²⁹⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.149.

²⁹⁸ Cihad Doğan, “Denize Doğru” Kitabının Mc Clelland’ın Başarıma İhtiyacı Teorisi, Gazali’nin Bütüncül İhtiyaçlar Teorisi ve İbn-İ Haldun’un İhtiyaçlar Teorisi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4 (2) , (2022), s.4.

²⁹⁹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.149.

³⁰⁰ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.150.

belirtir.³⁰¹ Aslolan görüşün kişinin psikolojik durumuyla ilgili olarak hayatının ilk beş yılını kapsayan dönem olduğunu hatırlatır, başarı isteği noktasında hedeflere ulaşılabilmesi için annenin okuma yazma öğrenmesinin sağlanmasının kütüphanelerde çocuklara ayrılan bölümün çoğaltılmasının ve çocuğun muvaffak olma hedefini oluşturacak eserlere yönltilmesinin önemi üzerinde durur.³⁰² Çocuklara okutulacak kitaplardaki kahramanların gerçek yaşamla alakası olmayan kahramanlar değil zorlayıcı koşulları aşan değerlere sahip kahramanlar olmasını önemser.³⁰³ Yine anne babanın kütüphanelerden bu tarz kitaplar alıp çocukları kitapları okumaya dair teşvik etmesini de önemli olduğunu düşünür. Bu yöntemlerle muvaffakiyet isteği aktifleşse bile gelişmeyi elde etmek için bir nesil beklemek gerektiğini söyler. Oysa yetişkinleri hedef alan politikalarla da muvaffak olma isteği oluşturarak ilerleme sağlanabileceğini belirtir ve muvaffak olma isteği noktasında kadınların eğitilmesinin önemi üzerinde çok durur. Muvaffakiyet isteği konusunda David McClelland'ın görüşlerine yer verir ve kendi görüşlerine göre konu hakkında sentez oluşturur. Muvaffakiyet isteği üç şekilde olabilir. Birinci durum, ulusal muvaffakiyet hedefinin geliştirilmesidir. Bu durum toplumdaki herkesin muvaffak olmaya istekli kılınması ile olabilir. Bunlar da kitle iletişim araçları, mektep ve siyasetle gerçekleştirilir. Bu araçlarla topluma muvaffak olmanın önemi benimsetilir. Kadınların feminizme özendirilmesi diğer durumu oluşturur.³⁰⁴ Bilgiseven bazı kavramları genel olarak kabul edilen anlamının dışındaki haliyle benimsemiştir. Mutasavvıf, feminizm, laiklik kavramlarında genelin kabul ettiği başka anlamları benimsemiş, görüşlerini bu doğrultuda oluşturmuştur. Görüşleri incelendiğinde onun feminizm kavramına bakış açısı kadınların haklara sahip olması, ne toplumsal ne de siyasi anlamda ikinci plana atılmamasıdır yani erkek karşıtlığı ya da düşmanlığı değildir. David McClelland'ın ve Bilgiseven'in görüşleri çerçevesinde feminizmin benimsenmesiyle ilgili ortaya çıkan durumlar şu şekilde sıralanabilir. Özellikle toplumda işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde, kadınların ev hanımlığını bırakıp çalışmaya yönlendirilmesi yetenek isteyen işlerde cinsiyet fark etmeksizin iyi ve bu

³⁰¹ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.152.

³⁰² Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.153

³⁰³ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.154.

³⁰⁴ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.153

işe gönüllü olanların yetiştirilmesi gelişmeyi sağlar. Kadının iş hayatına girmesinin toplumsal gelişme için çok önemli ve sosyolojik bir gerçek olduğu görüşündedir. Bu konuyu örneklerle daha anlaşılır hale getirmiştir. Evde babanın yetkisinin baskın olduğu ailelerde erkek evladın muvaffak olma isteğinin daha az olduğunu, anne babanın yetkiyi aynı oranda paylaştığı ailelerde ise çocuklarda muvaffak olma arzusunun daha çok olduğunu ileri sürer. Annenin erkek evlat ile birlikte yaşadığı yapıda ise annenin erkek evlattan beklentisi kendi duygularının giderilmesi olduğu için bu durumun erkek evladı başarılı olmayı istemek konusunda hayattan geriye attığı eğitime isteksiz kıldığı görüşündedir.³⁰⁵

Muvaffak olma isteği ile ilgili son durum ise yöneticiler ve işyeri sahipleri için birtakım eğitimler verilmesidir. Bir işyerini yöneten kişinin muvaffak olma isteğinin işyerini etkilediğini düşünür. Ona göre bir işyerinde yönetici, üst muvaffakiyet amacı taşıyorsa yöneticisi daha az muvaffak olma hedefine sahip firmalara göre daha hızlı gelişme göstermektedir. Eğer bu eğitimlerle herkes muvaffak olma isteği taşırsa gelişimin hızlı olacağını belirtir.

Bu hedefleri gerçekleştirirken gerçekçi olunması başka ülkelerden ziyade kişilerin kendi ülkelerinin şartlarına göre bir eğitim programı hazırlaması gerektiğini söyler.³⁰⁶

Ekonomik ilerlemede bireysel gelişme ve teşvik ele alınmıştır ama Bilgiseven sadece bu durumun yeterli olmadığı görüşündedir. Gerekli olduğunu düşünür hatta özellikle kendini yeterli görmeyen ve aşağıda gören toplumlar için çok daha gerekli olduğunu düşünür fakat bir noktada sadece bu durumun yeterli olmadığını savunur.³⁰⁷ Buraya kadar Mc Clelland'ın psikolojik olarak muvaffak olma isteği üzerinde duran sosyolog, buradan sonra görüşlerini Dr Jakops'un görüşleriyle sentezlemiştir ve bu durumda şöyle bir sonuca varılır: Kişi ne kadar teşvik edilirse edilsin ekonomik imkân ve destek olmazsa bütün çabalar sonuçsuz kalacaktır.³⁰⁸

³⁰⁵ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.153.

³⁰⁶ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.154.

³⁰⁷ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.155.

³⁰⁸ Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s.158.

Mamafih Bilgiseven eğitimi; eğitim sosyolojisi bağlamında ele almış, genel sosyoloji ile ilgili görüşlerini eğitimle bağdaştırmış ve eğitim sosyolojisinde de toplumsal gelişmeyi merkeze koyarak çalışma yapmıştır. O, eğitim konusunda fırsat eşitliğini çok önemser, fırsat eşitliğinin doğru bir şekilde oluşmasının orta sınıflaşmayı oluşturduğunu söyler, fırsat eşitliğinin olmadığı durumlarda eğitimin menfi sonuçlar oluşturduğunu belirtir. Eğitim konusunda yetişkinlerin eğitilmesini özellikle kadınların eğitilmesini ister çünkü toplumsal gelişme çocuğu yetiştiren annenin eğitilmesiyle çok daha hızlı olacaktır.

1.3.4. Cemiyetin İstenilen Yönde Değiştirilmesi

Bilgiseven, toplumsal değiştirmeyi toplumsal değişime bir yön vermek maksadıyla dışarıdan müdahale edilmesi şeklinde tanımlamıştır. Toplumsal değiştirmede, toplumsal değişimin süratine veya yönüne ya da her ikisine müdahale edilebileceğini savunur. Toplumsal değiştirmenin üç şekilde meydana gelebileceğini belirtir; bunların inkılâp, planlama ve ihtilal olduğunu ifade eder.³⁰⁹ İhtilalı, toplumda düzenin bozulması sonucunda yeniden düzenin sağlanması adına harekete geçmek şeklinde tanımlar. İhtilalın amacının düzelme olduğunu fakat ihtilalla her zaman gerçek ve güzel anlamda bir düzelme sağlanamayacağını ihtilalın toplumdaki kaynakları tükettiğini bireylerin ölmesine ve maddi anlamda da kayba sebep olduğunu söyler. Ezilen sınıfın, demokratik olmayan bir şekilde gücü eline geçirmesi halinde yaşadıkları ezilme durumunu başkalarına da yaşatabilecekleri görüşündedir. İhtilalın muvaffak olması için ihtilal yapan kitlenin ezilmiş kitle olması bu kitlenin bir şekilde maddi anlamda birileri tarafından yardıma tabi tutulması bu kitlenin toplumsal anlamda mobilitesinin engellenmiş ve ihtilalın fikirsel bir tarafının da olması gerektiğini belirtir.³¹⁰ İkinci bir toplumsal değiştirme türünün inkılâp olduğunu söyler, inkılâp bir durumdan başka bir duruma geçmektir. İnkılâbı Bir toplumun değişen toplumsal şartlara göre değişime uygun değerlerinin değişen durumlara uyma kudretinin açığa çıkması şeklinde tanımlar. Bu kudret o toplumda yoksa o toplumda bir inkılâptan söz etmenin zorluğundan bahseder.³¹¹ Toplumsal

³⁰⁹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.98.

³¹⁰ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.99.

³¹¹ Kurtkan, **Sosyoloji**, s.101.

değiştirmenin kolay bir şekilde meydana gelen bir inkılâp olabileceğini söyler ve böyle bir durumun oluşması için gerekli kriterleri açıklar. İnkılâbın toplumun içselleştirdiği bir değere bağlı olarak gelişmesi gerektiğini, inkılâbın bu şekilde toplum tarafından onaylanacağına değinir. Bir takım çıkarların itidalli olarak amaçlanması ve inkılâbın toplum tarafından desteklenen bir önder tarafından yapılması gerektiği üzerine durur.³¹² Toplumsal değiştirmenin pusulası denilebilecek planlamayı bir toplumda meydana gelen toplumsal değişimleri daimiliği, şekli, hız ve hedefi konusunda denetimi altına almak şeklinde açıklayan sosyolog, bütün planlama işlerinin genel özelliğinin değişim olayı ile ilgili olduğunu ileri sürer.³¹³

Planlama ve toplumsal gerçeklik ilişkisinin önemi üzerinde durur, toplumsal planlamanın toplumsal gerçeklik göz ardı edilerek yapılamayacağını söyler. Her memleketin farklı özellikler taşıdığı hepsine aynı planların uygulanmasının doğru sonuçlar vermeyeceği üzerinde durur. Toplumsal değişimin tercih edilen hedefte olması için planlama yaparken toplumsal gerçekliğin göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgular, aksi takdirde bir alanda yapılan düzenlemenin diğer alanı olumsuz etkileyebileceğini ve çıkan olumsuz sonucun ilk alandaki kârdan daha mühim olabileceğini dile getirir. Toplumun bir bütün içinde ele alınması ve planlamanın o şekilde yapılması gerektiğini belirtir. Bu sebeple planlama sadece ekonomik değil toplumsal anlamda da ele alınmalıdır. Ekonomik ilerleme isteyen bir politikacının sadece ekonomik alanı değil toplumsal alanı da ele alması gerektiğini ancak bu şekilde muvaffak olunabileceğini belirtir.

Planlama konusunu başka unsurlar üzerinden de incelemiştir. Bir bölgede doğal zenginliğin çok olmasının o bölgenin gelişmiş bir bölge olduğunu göstermeyeceğini söyleyen Bilgiseven;³¹⁴ ilerlemeyi, doğa ile değil doğal çevre nasıl değerlendirilebilir şeklinde açıklayıp düzenlemenin buna göre yapılmasını ister. Çalışma unsuru ele alındığında da aynı sonuca ulaşılacağını söyler. Eğer çaba kişi zaman şeklinde düşünülürse yanlış bir sonuca ulaşılacağını kişi zaman durumunun her memlekete göre ve onun şartlarına göre değişebileceğini ifade eder. Çalışmanın niceliğinden çok

³¹² Kurtkan, **Sosyoloji**, s.334.

³¹³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.335.

³¹⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.336.

niteliğine bakılması gerektiğini ve çabanın ne şekilde kullanıldığının mühim olduğunu ileri sürer. Bu konuyu örneklendirerek açıklayan sosyolog, bazı ülkelerde para az iş sınırlıysa o memlekette çalışacak kişi sayısının çokluğunun bir anlam ifade etmeyeceğini gösterir.³¹⁵ Planlama mefhumunu para unsuru üzerinden ele alır. Bir ülkedeki paranın varlığına değil o paranın nerelerde kullanıldığını bakmak gerektiğini söyler.³¹⁶ Paranın kullanılırken kullanılışına etki eden toplumsal kriterlerinin de ele alınması noktasında vurgu yapar.³¹⁷ Planlamayı girişim unsuru üzerinden ele alır; girişimin, üretimde sağlanacak en yüksek karı elde etme kudreti olduğunu az gelişmiş memleketlerde de girişimci insanların olabileceğini fakat bu kişilerin fikirlerini hayata geçirmesini engelleyen bazı toplumsal durumlar olduğunu belirtir. Bu durumlar yasadaki aksama, kişilerin bir şeyleri alma imkânının olmaması gibi etmenler olabilir. Sonuç olarak sosyolog toplumsal planlama da başarılı olmak için toplumsal gerçekliği göz önünde bulundurmanın önemini açıklamıştır.³¹⁸

Sadece toplumsal gerçekliği göz önünde bulundurmanın da planlamanın amacına ulaşması açısından yeterli olmayacağını ifade eder. Planlama yaparken gelişmiş ülkelerde ve gelişmemiş ülkelerde kendi durumlarına göre bir takım engeller çıktığını bu engelleri orta sınıfın varlığı, azlığı ve yokluğu ilişkisiyle ele almış, gelişmiş ülke ve gelişmemiş ülke kıyaslamasıyla konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Planlama yaparken ortaya çıkan engellerden ilkinin sosyal güvenlik olduğunu belirtmiştir. Sosyal güvenliği, geçim ve sağlık hizmetleri konusunda bazı sebeplerden yoksun olan kişilerin gereksinimlerinin devlet tarafından sağlanması şeklinde açıklamış, kamu bağışlarını bu duruma örnek göstermiştir. İleri seviyede olan ülkelerde sosyal güvenlik kararlarının uygulanmasının kolay olduğunu ifade eden Bilgiseven, bunun sebebini orta sınıflaşmanın mevcudiyetine bağlamıştır. Yine orta sınıflaşma sebebiyle yardıma ihtiyacı olan alt sınıftaki kişi sayısının az olmasını avantaj olarak görür. Bu memleketlerde yaşam şartları iyileştirilmiş olduğundan ulusal hâsıladan sosyal güvenliğe ayrılacak oranın az, ulusal hâsılanın çokluğundan dolayı ayrılan oran az olsa bile miktarın çok olduğunu söyler. Bu memleketlerin

³¹⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.337.

³¹⁶ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.339.

³¹⁷ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.340.

³¹⁸ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.341.

sosyal güvenliğe ayırdığı miktarın çokluğundan ve yardıma muhtaç kişi sayısının azlığından dolayı kişilere çok yardım yapılmasını sağladığını belirtir. Maaşların miktarının çokluğunun da kişilerin yaşlılığa yatırım yapmasını mümkün kıldığını gösterir. Bu memleketlerde emekli olma yaşının daha düşük olduğunu söyler.³¹⁹ İleri seviyede olmayan memleketlerde durumun bu anlatılanların tam tersi olduğuna değinen araştırmacı, bu memleketlerde orta sınıflaşma olmadığı için alt sınıftaki kişi sayısının fazla, yaşam şartları güzelleştirilmediği için ulusal emniyete ayrılan oranın ulusal hâsıla az olmasına rağmen çok olduğunu ileri sürer.³²⁰ Bu konu ile alakalı diğer görüşleri şu şekildedir. Bu memleketlerde ulusal hâsıla az olduğu için ulusal hâsıladan ayrılan oran çok olsa bile miktarın da az olduğunu gösterir. Miktarın az olması kişi sayısının çokluğu, kişilere verilecek yardımın az olmasına sebep olacağı düşüncesindedir. Maaşlar az olduğu için gençlerin yatırım yapamayacağını ve yaşlanınca emekli maaşlarının azlığının çok fazla sıkıntıya sebep olacağını ileri sürer. Toplumsal gelişme için toplumsal gerçekliğin göz ardı edilmemesini gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde sosyal güvenlik üzerinden açıklamıştır.

Sosyal güvenliğe en fazla ihtiyaç duyan memleketlerin az gelişmiş memleketler olduğunu söyleyen sosyolog, dengenin korunmasının önemi üzerinde durur. Yatırımlar konusunda denge sağlanmadığında ise ortaya çıkacak durumları değerlendirir. Bilgiseven'in zaviyesinden dengeli yatırımlar olmadığında ortaya çıkacak senaryo şöyledir. Eğer sosyal güvenlik tam olarak sağlanırsa yatırımların sekteye uğrayacağı, sosyal güvenliğin arka plana atılacağını oraya ayrılan paranın yatırım olarak değerlendirilirse kazanılan para üst sınıfa gideceğini ileri sürer. Üst sınıfın da elindeki parayı şatafat ürünlerine harcayacağını ve bu ürünlere artan istekle ulusun parasının başka memleketlere gideceğini bu durumun da orta sınıflaşmanın gerçekleşme süresini uzatacağını ve³²¹ iç piyasayı küçülteceğini düşünür.³²²

Planlama yaparken oluşan ikinci engelin ise toplumsal bütünleşme ile toplumsal gelişmenin sebep olduğu sıkıntılar olduğunu gösterir. Bir toplumda ulusal hâsıla çok olsa, sınıflara adaletli bir şekilde dağılsa da eğer toplumsal bütünleşme yoksa o

³¹⁹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.343.

³²⁰ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.344.

³²¹ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.345.

³²² Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.346.

ülkeye ileri seviyede ülke denilemeyeceği görüşündedir.³²³ Toplumsal düzenlemenin en önemli amacı toplumu bir anlam çevresinde bütünleştirmektir. Bu durumun sebebini iç karışıklık çerçevesinde açıklamıştır. Toplum bir anlam üzerinde bütünleşmemiş, böyle bir zihniyet oluşturmamışsa ekonomik kazançların iç karışıklıklardan dolayı boşa gideceğini söyler. Bu sebeple ekonomik düzenlemenin de boşuna yapılmış olduğunu belirtir. Toplumsal bütünleşmenin ekonomik ilerlemenin de temel kriteri olduğu sonucuna varır.³²⁴

1.3.5. Toplumsal Gelişmeyi Sağlayacak Öneri ve Çözümleri

Toplumsal gelişme için yapılacak çalışmaların üç şekilde ele alınabileceğinden bahseder. Bu çalışmalardan ilki, yalnızca yönetim tarafından gerçekleştirilecek olan çalışmalardır. Öğrenim faaliyeti, vergi, yatırım gibi ulusal bütünleşmeyi sağlayacak siyasi hareketleri yönetimin alacağı tedbirler olarak açıklar. Bu çalışmaların ancak yönetim vatandaş arasındaki seferberlikle olabileceğini söyler. Çalışmalardan ikincisini vatandaş ve yönetim arasındaki seferberliği lazım kılan çalışmalar şeklinde ele alır. Bu çalışmalardan yönetimin teşviki önderliğinde, vatandaşın çabası ile birlikte oluşacak ve aşamalı sonuçlar verecek çalışmalar şeklinde bahsetmiş kooperatif kurmayı bu duruma örnek göstermiştir.³²⁵ Üçüncü madde bireyin yapacağı çalışmalardır. Bu maddeyi aydın kişilerin oluşması ve bulunduğu bölgeyi ihya etmesi çerçevesinde ele alır ve bireysel çalışmaların neler olabileceğinden bahseder.

- Bölgeler arası medeniyet farklılığına rağmen geri kalmış bölgelerde hayat sürdürmeyi seçecek aydın kişilerin meydana çıkabilmesi için her bölgede merkezi konumdaki kentlerin ilerletilmesi ve bu kentlerin kültürel aktivitelerin odağı olması üzerinde durur.
- Bir bölgede bulunan yetenekli ve zeki kişilere özel imkânlar tanınarak o kişilerin okutulması ve yetiştirilmesi üzerinde durur. Bu kişilerin yetiştikleri bölgede bir müddet çalışmaları gerektiğini düşünür.

³²³ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.349.

³²⁴ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.350.

³²⁵ Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.351.

- Aydın olma potansiyeline sahip kişilerin uzmanlaşacakları alanları belirlerken israf yapılmaması ve alanlarının doğru belirlenmesi için hem endüstri hem öğrenim yatırımlarında yerel bölgelerin özel desteklenmesi düşüncesindedir.
- Bu maddeler gerçekleşirken aydın kişilerin vatandaşlar üzerinde etkili, ikna kabiliyetine ve biz bilincine sahip ahlaklı olmayı amaçlayan bir öğrenim faaliyeti görmüş olmaları gerekliliğini ifade eder.³²⁶

³²⁶Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, s.353.

II. BÖLÜM

DİN ANLAYIŞI

Bilgiseven araştırmalarında dine kapsamlı yer vermiş toplum bilimcidir aynı zamanda teoloji ile ilgili de görüşleri bulunur. O hem din ile ilgili hem de din sosyolojisi ile ilgili çeşitli görüşler öne sürmüştür. Din deyince, tevhid dini olan İslam dinini kastetmiştir.³²⁷ Ona göre kişinin hakiki anlamda fikir yürütmesi kişiyi dine yönlendirir. Din düşünce ve ilimle zıtlmaz. Bu iki kavram doğru kullanılırsa çıkacakları yol din gerçeğidir. Bu iki kriterle elde edilen bilgi bütüne, bu durumda kişiyi birlik anlayışına ulaştırır. Yani bütün çeşitlilikler, bir olan varlığın görünümleridir.³²⁸

Hem din tanımının iyi anlaşılabilmesi için hem de İslam dininin dinler içindeki özel konunun anlaşılabilmesi için dini kavramları açıklamış, iman mahiyetini incelemiştir.³²⁹ İnancı derecelendirmiş inancın en üst katmanına tevhid dinini yani İslam'ı koymuştur.³³⁰ Bu derecelendirme ile birlikte inanç sistemlerini incelemiş, İslam dininin neden doğru din olduğunu açıklamıştır.

Tasavvuf alanı ile de yakından ilgilenmiştir. Din alanıyla ilgili pek çok görüşü tasavvufu yakından alakalıdır. Tasavvufu kendine has üslubuyla yorumlamış ve kendi bakış açısıyla zenginleştirmiştir.³³¹ İnsanın kâmil insan olması konusunu önemser ve yine bu konuya da sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşarak kâmil insanın bu vasfının cemiyete yansıtılmasının, cemiyette oluşacak nizam bakımından önemi üzerine durur.³³² Onun tasavvuf anlayışını İslam'ın iki ana kaynağı ve mutasavvıflar oluşturur.³³³ O, tasavvuf konusunda pek çok mutasavvıfın görüşünden istifade etmiştir. Onlarla bazen ortak bir görüş paylaşmış bazen de onlardan ayrılmıştır.

³²⁷ Fahri Kayadibi, "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından" **Sosyoloji Konferansları**, 40 (2009), s.27.

³²⁸ Kayadibi, "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından" s.28.

³²⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.1.

³³⁰ Mehmet Cem Şahin, "Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler" **İslami İlimler Dergisi**, 12/1 (2017), s.30.

³³¹ Tuba Demirçin Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı" **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/1 (2014), s.1.

³³² Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", s.3.

³³³ Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı" s.4.

Zaman zaman Bilgiseven'in mutasavvıflarla ortak olan ve onlardan ayrılan görüşlerine de bu konuda yer verilecektir.

2.1. Din Kavramı Hakkındaki Görüşleri

Din kelimesi, Arapçada ve Kuran'ı Kerim'de farklı anlamlarda kullanılmış anlam bakımından zengin bir kelimedir. Bu anlamlardan bazıları; kanun, hesap, ceza, saygı, itaat, teslimiyet, üstün gelme, egemenlik, adet, yol, mezheptir.³³⁴ Arapça kökenli olan bu kelime Türkçeye geçerken anlam daralmasına uğramış ve daha çok itaat, boyun eğme ve hesap yani yapılan şeylerin karşılığını görme şeklinde anlaşılmıştır.³³⁵

Bilgiseven, dinin en detaysız tanımının bile dinin yapısı itibariyle çok karışık bir hal alabileceği görüşündedir. Dünyadaki bütün dinleri içine alacak bir tanımlama yapmanın zorluğundan bahseder, dinlerin hepsinin içinde barındırdığı özelliklerinin bir olmadığını hatta birbirinden çok zıt kavramları da içlerinde barındırabileceklerini bir dinde çok önemli olan bir kavramın başka bir dinde hiç geçmediğini belirtir ve konuyu örnekendirir.³³⁶ İslam'a göre tek doğru inanış biçimi, onun da tevhid inanışı olduğunu söyler. Eğer bütün dinleri içine alacak şekilde bir din tanımı yapılmaya çalışılırsa Tevhid dini ile putperestliğin aynı kategoride açıklanacağını oysa bu iki dinin birbirlerinden çok farklı fikirsel temele dayandığını belirtir.³³⁷

Din tanımı yaparken tasavvuftan da yararlanmış ve insanın iki yönlü bir varlık olduğu üzerinde durmuştur.³³⁸ İnsanın, insan-ı kâmil de olabileceğini, kul olduğunu unutup esfel-i safilin yani aşağıların en aşağısı da olabileceğini hatırlatır.³³⁹ Din için; insanı, insan-ı kâmil olmaya yönlendiren bir düzen demiş fakat bu tanımında oluşturduğu bir takım sıkıntılar olduğundan bahsetmiştir. Bu tanımın sıkıntılı yönlerini şu şekilde açıklamıştır:³⁴⁰ Birçok farklı dinin olduğunu, her dinde insan-ı

³³⁴ Baki Adam, **Dinler Tarihi**, ed: Baki Adam, Ankara, Grafiker, 2015, s.36

³³⁵ Zekeriya Pak, "Kuran'daki Kelimelerin Türkçeye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri". **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3, (Haziran 2004), s.97.

³³⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.1.

³³⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.8.

³³⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.2.

³³⁹ Nasr Hfunid Ebu Zeyd, "İbn Arabi'ye Göre Te'vil ve Marifet", Çev: Semih Ceyhan, **İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, 26, (2010), s.256.

³⁴⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.2.

kâmil olma mertebesinin farklı özelliklerle nitelendirildiğini belirtmiştir.³⁴¹ Herkes için kabul edilecek bir din tanımının yapılmasının mümkün olmadığını çünkü herkesin kendi bakış açısına göre dini tanımladığını söyler. Din tanımlarındaki çeşitliliğin sebebini kültürlerin farklı olmasına bağlar. Bu durumun bu şekilde kabul edilmesinin oluşturduğu sonuçtan bahseder. Bu sonuç, dinlerin insan tarafından oluşturulduğudur. Bu düşüncenin akli bir düşünce olmadığından bahseden sosyolog bu görüşünü desteklemek için bir takım temel değerlerin toplumlara dinler tarafından verildiği üzerinde durur. İnsan hakları ve eşitlik gibi mefhumların toplumlara dinler tarafından telkin edildiği görüşündedir.³⁴²

Her dini içine alacak şekilde ortak bir din tanımı yapmanın mümkün olmadığını bu durumun insanları dinlerin hangilerinin gerçek anlamda din olup olmadığını anlama gerekliliğine iteceği düşüncesi üzerinde durur ve doğru dini bulmak için John Hick'in inanç sistemleri hakkındaki görüşlerinden istifade eder. John Hick'in iman tabakaları hakkındaki görüşünü benimseyen ve kendi görüşüyle sentezleyen Bilgiseven, onun bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Bilgiseven'in John Hick'in iman tabakaları hakkındaki görüşünü açıklaması şu şekildedir. Bir inanç sisteminin din sayılabilmesi için dört tabakayı içermesi gerektiğini bu tabakalardan ilkinin, bir bilginin akılda tutulması; ikincisinin, akılda tutulan bilginin doğru olarak kabul görmesi; üçüncüsün, bu bilgi doğrultusunda hareket edilmesi ve son olarak bu bilgiye yapılan eleştirilere karşı gelme eğiliminin olması gerektiğini açıklar.³⁴³ Yani din ilimle ispatlanmalıdır.³⁴⁴ Doğru dini bulmak için sorulan sorular ya da yapılan eleştirilerin o dine inanan kişiler tarafından yapılması gerektiği düşüncesindedir çünkü inananların soru sormadaki amacı dine takviyede bulunmaktır, muhalif olmak değildir. Dine inanan kimse tarafından sorulan soruların yine onlar tarafından cevaplandırılmasını önemli görür böylece dindeki şüphelerin daha rahat bir şekilde giderilebileceğini belirtir.³⁴⁵ Bahsedilen soruların ilmi anlamda delillendirmeye müsait sorular olduğu ve delillendirilmesi gereken durumun Allah'ın varlığı durumu

³⁴¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.3.

³⁴² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.8.

³⁴³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.9.

³⁴⁴ Mesut İnan, **Türkiye'de Din Sosyolojisi**, İstanbul, Rağbet, 2010, s.36.

³⁴⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.10.

olmadığı görüşündedir. O bu durumun sebebini örneklerle açıklar. Eğer kişi yapılan iş ve onu yapan varlık arasındaki münasebeti reddedebilecek bir düşünce yapısındaysa o kişinin zaten neden-sonuç ilişkisi ile ikna edilemeyeceğini savunur. Her şeyin bu ilişki içerisinde meydana geldiği düşüncesindedir. Bu ilişki bilinmesine rağmen bu münasebetin içine tam anlamıyla girilemeyeceğine değinir ve konuyu örneklendirir. Gazın hacminin neden basınçla ters orantılı olarak değişim gösterdiğinin bilinemeyeceğini savunur.³⁴⁶ Bu ilişkinin içine girebilecek (mesela neden yer çekimi var?) hiçbir ilim olmadığını ilimlerin sadece bunları tespit edip delillendirebileceğini ileri sürer. Bir kimse Allah'ın yokluğunu iddia etmek için bir delil öne sürüyorsa, onları o delilleri ile orada bırakmanın en doğru yol olacağı düşüncesindedir. Allah'ın fiziksel olarak algılanabilecek bir varlık olmadığını ve insanın, Allah'ı tabiattaki düzen ile bulabileceğini düşünür. Tabiattaki düzeni delillendirmek ile Allah'ı ispatlamayı aynı şey olarak görür, bu sebeple doğadaki işlevsel bütünleşmeyi göstermenin yani neden-sonuç münasebetini ayrı bir gerçeklik içinde delillendirmenin bir ilim olduğu görüşündedir.³⁴⁷

2.2. Tevhid Dini Hakkındaki Görüşleri

İslam dininin en merkezinde tevhid inancı olduğunu söylemiştir.³⁴⁸ Tevhid inancını enerji ile açıklamış, açıklamasını kütlenin korunma prensibi perspektifinde yapmıştır.³⁴⁹ Maddeyi enerji ile açıklarken Einstein'ın görüşlerinden yararlanmıştır. Çağdaş fizik anlayışına göre enerji ile madde arasında ayrım olmadığına değinen Bilgiseven, çağdaş fiziğin maddeyi enerjinin yoğunlaşmış hali olarak kabul ettiğini hatırlatır.³⁵⁰

Birlik anlayışını yani tevhid anlayışını evren ve hidrojen atomu örneğinden anlatan Bilgiseven'in bu konudaki açıklamaları şu şekildedir: Evrende en çok ve en basit madde proton ve elektrondan bir tanesinden oluşan hidrojen atomudur. O zaman evren dev bir hidrojenin parçalara ayrılması ile meydana gelmiştir ve evren birdir. Bu

³⁴⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.11.

³⁴⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.13.

³⁴⁸ Dikici, **Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri**, s.184.

³⁴⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.54.

³⁵⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.47.

maddeden meydana gelen parçalardan da farklı nispetlerle bir araya gelen farklı elementler, elementlerin farklı şekillerle bir araya gelmesiyle de moleküller, moleküllerden de evrendeki canlı cansız pek çok varlık meydana gelir. Sosyolog; psikolojik, toplumsal, fiziksel bütün gerçekliklerde anlama dayalı bir bütünleşme görüldüğü ve bu birleşmenin de birlik gerçeğini gösterdiğini ileri sürer. Bu gerçekliklerde ortak olan yasanın tevhid yasası olduğunu belirtir.³⁵¹ Enerji denilen fakat özü tam anlamıyla bilinmeyen bu güç nizami bir şekilde yoğunluk oluşturmazdı ne atom ne de evren olmazdı, sonucuna değinir. Madde enerjinin yoğunlaşmış şekli değildir, bilinçli bir şekilde yoğunlaşmış halidir der. Moleküllerden bir araya gelen pek çok canlı ve cansız varlık olduğu açıklamasını yapan Bilgiseven insan ve hayvan ayrılığı konusuna da değinir. İnsanın, insan-ı kâmil olma yönü olduğu kadar hayvani bir tarafının varlığını da gösteren araştırmacı, biyolojik tarafımızın hayvanlarla çok ortak noktası olduğundan bahseder.³⁵² Bu açıklama çerçevesinde evrime değinen sosyolog bu konu üzerinde özellikle durmuştur. İnsanın maymundan yani hayvandan geldiği teorisini reddeder. Yani evren tek bir gerçekten oluşsa da canlıları özellikle insan ve hayvanı birbirinden ayrı kılan farklı bir şeyin varlığını savunur ve ona ruh adını verir. İnsanın maymundan gelmediğini fakat insanın yazılı tarihe kadar bir evrim safhasından geçtiğini ve o zamanki insanı, insan-ı hayvan olarak kabul etmenin daha doğru olacağı görüşündedir. Bu varlıkların ilk insan haline geçebilme kuvvesi içinde mevcuttur.³⁵³ Bu konuda Mevlânâ ile ortak fikirdedir. Bilgiseven Mevlânâ'nın Fihi Ma Fih adlı eserinden şu açıklamaya görüşlerinde yer vermiştir:

"Önce toprak ve cemad idin (cansız cisim idin) seni bitki âlemine getirdi. Bitki âleminden aleka ve mudga âlemine yolculuk ettin. Buradan hayvanlar âlemine, hayvanlıktan da insanlık âlemine sefer ettin. Bu gelip geçüğün yollar, duraklar, senin aklında, hayalinde yokken ve hangi yoldan nasıl geleceğini bilmezken seni getirdiler, işte sen de apaçık

³⁵¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.46.

³⁵² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.54.

³⁵³ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, **İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar**, İstanbul, Filiz, 1989. s.71.

*görüyorsun ki geldin. Böylece, seni daha başka türlü türlü âlemlere de götürecekler. Bunu inkâr etme ve sana bundan haber verilse kabul et"*³⁵⁴

Araştırmacıya göre organik anlamda evrimin en mükemmel halinin insan ve insanın manevi evriminin en mükemmel hali de insan-ı kâmindir.³⁵⁵ Evrimi, ilahi planın tasarından fiile geçmesi şeklinde açıklar ve bu açıklama bağlamında insanın neden maymundan gelmediğini örneklendirir. Bu konu hakkındaki örneklendirmesi şu şekildedir. İlâhi enerjinin tasarından fiile intikal etmesi ile birbirlerinden üstün gerçekliklerin oluşmasının insanın hayvandan geldiğini göstermediğini düşünür. İnsan hayvan bitki gibi varlıkların aynı maddeden geldiğini söylemekle insanın maymundan daha farklı bir kalıtım yolunu takip ettiğini söylemek arasında zıtlık var gibi gözüktse de aslında bir zıtlık yoktur, şeklinde bir açıklama yapar.³⁵⁶ Yani sırf bu sebeple insanın maymundan geldiğini reddeder. Aralarında mahiyet bakımından farklar olduğunu söyler. Maymundaki içgüdüden dolayı yavrusunun kısa bir zamanda kendine yetebilecek hale geldiğini fakat insan yavrusunun uzun bir süre bakıma muhtaç olduğunu söyler. Ona göre insan maymundan gelseydi kazandığı birtakım yetenekleri kendinden sonraki bireylere aktaran biyolojik kalıtım bu durumda neden kendini göstermeyecekti ya da maymunun yavrusundaki içgüdü ve hız insanın yavrusunda neden gözükmemektedir?³⁵⁷ İlâhi planın tasarından fiile geçirilmesinin tasavvufta vahdeti vücut kavramına denk geldiğini söyler.³⁵⁸

*"Vahdet-i Vücut demek, her ne şekil ve tecelli ile tasavvur edilirse edilsin, vücudun (yani varlığın) mahiyet bakımından bir ve aynı şeyden ibaret olduğu, renk ve şekillerin o bir şey'in tecelli, tezahür ve safhalarından başka bir şey olmadığı, demektir."*³⁵⁹

İnsanın ruh ve beden olarak iki yönü olduğunu vurgulayan Bilgiseven ruh konusunda bazı mutasavvıfların bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Mevlâna, Muhyiddin

³⁵⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Fîhi Mâ Fih**, çev. (Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 1959, s.46.

³⁵⁵ Amiran Kurtkan Bilgiseven, "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", **Sosyoloji Konferansları**, 0 (23), (2011), s.5.

³⁵⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.54

³⁵⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.47.

³⁵⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.48.

³⁵⁹ Bilgiseven, "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", s.13.

İbnül Arabî, Hacı Bektaşî Velî gibi pek çok mutasavvıfın vahdeti vücut konusuna değindiğini söylemiş, bu konuda Hacı Bektaşî Velî'nin görüşlerine yer vermiştir.³⁶⁰

*"Bunca işleri sizler için araste kıldum(donattım). Ârş'dan ta Süreyya'ya degin her ne kim varsa sizlere bildürdüm. İmdi kaçan kim beni istesenüz sizde isteyin bulasız zirâ size teniniz içinde cânınızdan yakınım ve gönüllerinizden yakınven ve diliniz söylemekden yakınven ve hem size sizden yakınven"*³⁶¹

*"Böylece Hacı Bektaş, Gözle görüş arasına (görmeyi sağlayan) ruh enerjisini koymakla, insan vücudu haline geçerek kitleye dönüşen aynı enerjinin, bir iç benlik (ruh) olarak insana teninden daha yakın olduğunu, çünkü, Tenin o iç benlik vasıtasıyla kullanılabildiğini belirtmektedir."*³⁶²

Bütün varlıklarda bahsedilen bu enerji aynı özden geldiğini fakat hepsine ihtiyacı nezdinde verildiğini gösteren sosyolog, beyin ve piyano arasında bir ilişki kurarak örneklendirme yapmıştır. Beyne piyano denirse onun tuşlarından anlamsız sesler değil anlamlı bütünler çıkaran piyanistin ruh olduğunu söyler.³⁶³ Mamafih sosyolog evrimi tevhid çerçevesinde açıklamıştır. Tevhidin, ilahi planın kuvveden fiile evrilmesi şeklinde olduğu görüşündedir.

2.3. Tevhidin Formüllerle Açıklanması

Birlik kavramını daha iyi anlamak adına tevhidi formülize etmiş, dört adet tevhid formülü oluşturmuştur.³⁶⁴

2.3.1. Cem ve Farkın Birliği Oluşturması

Cem+fark=tevhid şeklinde bir tevhid formülü oluşturan Bilgiseven, cem âlemini bütün kuvvelerin olduğu bir âlem olarak tanıtır ve cem âleminin çeşitlilikleri içinde

³⁶⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.49.

³⁶¹ İsmail Kaygusuz, **Hakk'ın Kelâmı Makâlât-I Hacı Bektaş veli**, 2013, s.46.

³⁶² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.49.

³⁶³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.49.

³⁶⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.51.

barındıran evrenin yani fark âleminin kaynağı olarak görür. Farkın bir tasarı halinde cem âleminde ezeli bir şekilde bulunduğu izâhatini yapar.³⁶⁵ Ona göre fark, çeşitlilik âlemidir yani evrendeki varlıkların çeşitli ve farklı olmasıdır. Cem ise bu çeşitli varlıklara rağmen varlığın birliğini ifade eder.³⁶⁶ Birbirinin zıddı gibi gözüken bu iki kavramın esasen birbirinin bütünleyen iki kavram olduğu görüşündedir.³⁶⁷ Bu formülü ehadiyet üzerinden açıklar. Ehadiyeti, zamanın ve hareketin olmadığı âlem şeklinde tanımlar.³⁶⁸ Ona göre ehadiyet niyetlerin hepsinin bulunduğu bir cem âlemidir, bütün varlıkların ilk kaynağı Allah'tır. Allah ise kendine ve dolayısıyla onun aşkını anlayabilecek insana âşıktır. Allah'ın görünür olma gereksiniminin kaynağı kendine olan aşkıdır.³⁶⁹

2.3.1.1. Aşk

O aşkı mecazi aşk ve ilahi aşk olarak ele alır. Ona göre aşk kavramı derece olarak yükselebilecek bir kavramdır, insanın aşkı mecazi aşktan ilahi aşka yükselebilir ve aşk için önemli olan budur. Tevhid temelli inanışlarda kişinin baktığı her yerde Allah'ın olduğu bilincine erdiği zaman, görünümlere duyduğu mecazi aşktan Allah'a yönelik bir aşk seviyesine ilerleyeceği görüşündedir.³⁷⁰

2.3.2. Tenzih ve Teşbihin Birliği Oluşturması

Tevhid için oluşturduğu ikinci formül, tenzih+teşbih=tevhid formülüdür. Bu formül hakkındaki açıklaması şu şekildedir: Tenzihî yaratıcıyı insani vasıflardan ayrı tutmak, yaratıcıyı beşere benzetmemek şeklinde açıklar.³⁷¹ Teşbih benzetme demektir, der ve evreni yaratıcının benzeme alanı olarak tanımlar yani evren= teşbihtir. Cem ve farkta konuşulduğu gibi evren, ehadiyette bir kuvve olan planın benzerinin bizzat aynıdır. Bu tasarıya benzemesi teşbihtir fakat plana benziyor diye de evrendeki görünümlere Allah'tır denilmez der ve bunu da tenzih şeklinde açıklar.

³⁶⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.55.

³⁶⁶ Dikici, Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri, s.187.

³⁶⁷ Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", s.207.

³⁶⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.54.

³⁶⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.55.

³⁷⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.260.

³⁷¹ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.214.

Yani kâinattaki her şey onun görünümüdür lakin o değildir.³⁷² Bu kavramları tam anlamıyla açıklamanın güçlüğünden bahseder.³⁷³ Evrenin ağırlığının sonsuzdan çıkarıldığında yine sonuç sonsuz olacağını o zaman çok büyük gözükten evrenin ehadiyet ile karşılaştırıldığında çok önemsiz bir nicelik sayıldığını belirtir. Nicelik olarak çok az olan bu evreni yüce yaratıcının teşbih alanı şeklinde açıklar.³⁷⁴ İnsan için çok büyük olan evren, ehadiyete göre çok küçük ise o zaman hiç mertebesindeki insan neden Allah'ın sevgisine kavuşmuştur? Sorusu üzerinden konuyu irdeler ve şöyle açıklar. İnsanın Allah'ın başlangıcı belli olmayan planını, benzetim âleminde anlamlı bir bütün şeklinde ilmen idrak edebilen bu yasayı ilim ve aşk ile algılayabilen tek varlık olduğunu izah ederek insanın neden önemli olduğunu vurgular.³⁷⁵

*"Bu durumda İslamiyet'te ki insan kavramı tenzih ve teşbih idraklerinin kavşak noktasındaki varlığın şerefini ifade eden bir kavramdır. Bu öyle bir mazhariyettir ki, insan kâinattaki mevkii ile bir yandan diğer mazharlar gibi kendine ait uzviyet içinde Allah'ı temsil etmeğe asla muktedir olmaksızın O'nu varlığında tenzih eden bir mazhardır, kâinatın bir parçasıdır. Fakat kâinatın planını hazırlayan faal aklı yansıtan bir kudrete malik kılınmıştır. Bu kudretle ezeli planın şimdiye kadar gelip geçmiş olan işleyişini çözmeğe ve bundan sonrası için bilmediği işleyişleri de dikkate alarak yeni icatları ve yeni görüşlere ulaşabilmeğe kabiliyetli kılınmıştır."*³⁷⁶

Bilgiseven bu formülünde, insanın bir şeyleri oluşturabilme kudretine değinir. Allah'ın âlime vasat birey tarafından anlaşılmayacak, Allah'ın gücünü anlayabilmek üzere verdiği şeyi ilim olarak görür. Âlim kimsenin evrende yeni şeyler oluşturma

³⁷² Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.215.

³⁷³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.61.

³⁷⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.62.

³⁷⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.63.

³⁷⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.63.

(mazhar) gücüne sahip olduğunu, yapabilme kudretinin sadece insana verildiğini, ona yaratma denmese bile ibda denilebileceğini ifade eder.³⁷⁷

2.3.3. Şeriat ve Hakikatin Birliği Oluşturması

Tevhidin Bilgiseven tarafından formülize edilmiş üçüncü hali, şeriat+hakikat=tevhiiddir. Şeriat ve hakikatin tevhidin iki yüzünü oluşturduğu görüşündedir. Tevhidin somut yüzünü şeriat, soyut yüzünü hakikat şeklinde açıklar. Şeriatın, tevhid gerçeğini soyut bir şekilde idrak edemeyenler için olduğunu düşünen araştırmacı şeriatın kişilere inancı, ibadetlerle anlatıp kavratmaya çalıştığı düşüncesindedir. Toplumlar ilmi anlamda geliştikçe o toplumdaki bireylerin soyut alanı anlama konusunda ilerlediğini söyler.³⁷⁸ Aynı bu şekilde şeriatтан hakikat kavramına ilerleyen bir müslimin de amel etmenin ilimle ortak olan bir soyut temele dayandığını anlayacağını belirtir.

Bu formülü izah ederken tasavvufa da değinir.³⁷⁹ Direk hakikate yükselen kimselerin varlığından bahseder ve bu kimseler için hakikat ehli der. Hakikat ehlinin kendileri için istemediklerini başkası için de istemedikleri, kendisi için istediklerini başkası içinde istedikleri görüşü üzerinde durur. Bu kimselerin bir yol göstericisi olmadan hakikat alanına yükseldiği görüşündedir.³⁸⁰

Şeriatтан hakikate geçmek için bir takım yollar olduğuna değinir. Bu yolların varlığını anlatan araştırmacı, bu yolların amacının kişinin somuttan soyuta geçmesi olduğunu söyler.³⁸¹ Her yolun amacının hangi yöntemi kullanırsa kullansın bireyleri somuttan soyuta yükseltmek olduğunu düşüncesine sahip Bilgiseven³⁸² artık bu yolların çoğunun bozulduğunu toplumsal yapının dejenere olmasının tasavvufu da olumsuz yönde etkilediğini söyler. Bu konuda Melamilige değinir ve bu yolu benimser. Kendilerini yolun yolcusu olarak değil bir meydan savaşçısı olarak gören yani hakikat makamının temsilcisi olarak tanıtan Melamilerin bozulmadığı

³⁷⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.64.

³⁷⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.70.

³⁷⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.75.

³⁸⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.78.

³⁸¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.81.

³⁸² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.82.

görüştüğüdür. Niyâzî-i Mısırî'nin bu konudaki görüşlerine yer veren araştırmacı Niyâzî-i Mısırî'nin'de Melami şairlerinden biri olduğunu belirtir ve bu konuda onun fikirlerine değinir. Bütün yolların en üstünde Melamilik vardır. Melamilik bir yol olmaktan ziyade yol göstericidir. Melamilik; halktan soyutlanmaz, görünürde halkla olur, kalpte Allah ile olur.³⁸³ Melamiler özellikle günahlarını açığa vurur ibadetlerini gizli yaparlar böylece riyadan uzak dururlar.³⁸⁴

2.3.3.1. Tasavvuf

Şeriat+hakikat=tevhid formülünde Bilgiseven'in çokça zikrettiği tasavvufla ilgili diğer görüşlerine değinmek görüşlerini sağlam bir temele oturtmak açısından önemlidir. Araştırmacı bazı konuları işlerken karıştırıldıkları kavramlarla ele alır, aralarındaki farkı ortaya çıkarır böylece konuya netlik kazandırır. Mistisizm ve tasavvufu ikisi arasındaki farkları belirleyerek anlatır, bu konuda tevhid anlayışını içerecek şekilde açıklamalar yapmıştır. Tasavvufu; insanın kendini, doğayı, toplumu tanımasıyla yaratıcısını tanıyacağını tevhid inancından faydalanarak izah eden düşünce şeklinde açıklar. Tasavvufla ilgilenen kimseye mutasavvıf denildiğine ve bu iki kavramın birbirinden farklı kavramlar olduğuna değinen Bilgiseven, bu kavramların pek çok kişi tarafından karıştırıldığını ifade eder. Tasavvufu tanımlarken ilim kavramı üzerinde özellikle durmuş ve tasavvufu ilim üzerinden tanımlamıştır. Bu iki kavram arasındaki farkları açıklamıştır. Mistik aşk, mutasavvıf hem aşk hem ilim öğrencisidir der yani mistisizmin ruhsal bir haz durumu, tasavvufun buna ek olarak aynı zamanda ilim etmek elde etmek olduğu görüşündedir. Mistiğin bir çaba göstermeden cezbe haline geçebildiğini fakat mutasavvıfın ilim elde etme noktasında talepkâr olduğunu ve onlara bu sebeple mürit yani isteyen denildiğini söyler. Tasavvufun istediğinin Allah'ın bilgisi olduğunu belirtir. Aralarındaki ikinci farkın kapsam farkı olduğunu belirten sosyolog, tasavvufun mistisizmi kapsadığını söyler.³⁸⁵ Mistiğin sevgi durumunun dışarıdan görülebileceğine mutasavvıfın bu bilgiye çaba ve araştırma ile ulaştığına değinir. Ona göre tasavvuf ileri seviyede

³⁸³ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.82.

³⁸⁴ Prof. Dr. Ali Erbaş "Melâmîlik Sempozyumu Açılış Konuşması" *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, 2016, s.15.

³⁸⁵ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.238.

olmayan soyutlama yeteneği düşük insanların kavrayamayacağı bir alandır. Bu sebeple mutasavvıf anlayamayacak kişilere bunları açıklamaz, onun hak aşkı da ilmi de dışarıdan anlaşılmaz. Aralarındaki üçüncü farkın geldikleri köken farkı olduğu üzerinde duran sosyolog tasavvufun dayanağının insanüstü bir kökenden yani Hz Muhammed'den itibaren süregelen terbiye ve öğretim olduğunu mistisizm de böyle bir kökenin olmadığını bir şamanın bile bir mistik olabileceğini belirtir. Mesela bir şaman davul çalarken gökyüzünde dolaşabilir, bu esnada vücudu yerde kalır.³⁸⁶ Dördüncü farkı çaba çerçevesinde açıklar. Tasavvufta şahsi çaba gerektiği halde mistisizmde şahsi çabaya gerek olmadığını tasavvufta kişinin kendi nefsinin terbiye etmesi yani bunun için uğraşması gerektiğini belirtir. Bu durumun da ancak kişinin kendi davranışlarını devamlı sorgulaması ile meydana geleceği görüşündedir. Mutasavvıfın insan-ı kâmil olmak için uğraştığını fakat mistiğin böyle bir çabaya gereği olmadığını işaret eden sosyolog³⁸⁷ tasavvufta çeşitli terbiye yöntemleri olmasına rağmen mistisizmde böyle bir çeşitliliğin olmadığından bahseder. Mistisizmin sadece bir hal olduğuna, o yüzden tasavvuftaki gibi terbiye yöntemleri olmadığına değinir. Diğer farkın mertebe farkı olduğunu söyler. Tasavvuf insana daimi bir ruhi mertebe atlattığı halde mistisizm anlık bir haz verir, der. Tasavvufta kişinin daima koruyacağı bir ruh hali olduğunu fakat mistisizmde bu ruh halinin gelip geçici olduğunu hatta mistiğin aynı ruh haline bir daha giremeyebileceğini söyler. Mutasavvıf bazı halleri kendi çabası ile yaşadığı için tasavvufta hiyerarşik bir düzen olduğundan bahseder. Bilgiseven tasavvufta en yüksek makamın kişinin kendi dertlerini bir köşeye bırakarak toplumun derdi ile dertlenmesi ile olacağı düşüncesindedir. Mutasavvıfın toplumun her yerinde Allah'ın varlığını gördüğünü ve kendi isteklerinin doyumunu dahi hayatta kalmak ve bu sebeple topluma hizmet etmek için talep ettiğini ileri sürer.³⁸⁸ Yani yediği yemeğin dahi topluma hizmet etmek sebebiyle hayatta kalmak için olduğu düşüncesindedir. Bu kimsenin aslında kendisini hiç mertebesine düşürdüğünü belirtir. Bu durumu tıpkı toplum bilminde liderin kendi isteklerini bir kenara bırakıp grubun isteklerini öne alması her istediğini yaptırabilir hale gelmesi şeklinde örneklendirir. Bu kişinin artık vücutta beyin neyse

³⁸⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.240.

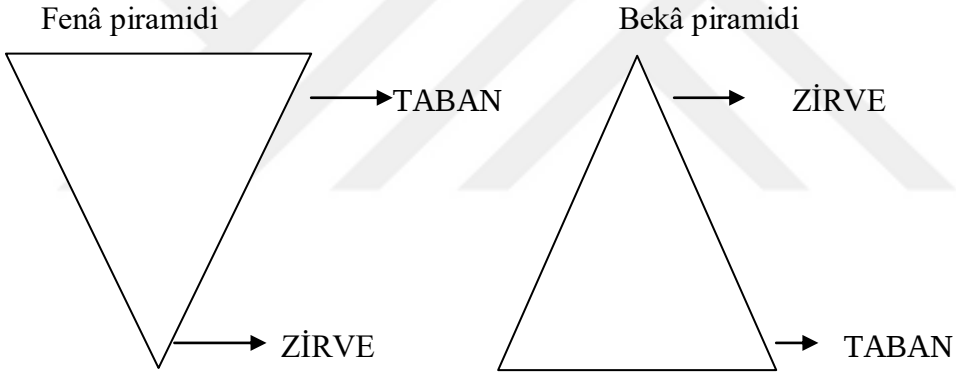
³⁸⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.241.

³⁸⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.242.

o halde olduğunu onun isteğinin kendi çıkarları için değil başkalarının iyiliği için olduğunu düşünür. O kişinin artık toplumun külli beyni olduğu açıklar.³⁸⁹ Kendini toplum için feda etme noktasında şehitliğe değinen Bilgiseven fena ve beka piramitleri üzerinden konuyu anlatmıştır:

*" Kuran'ın bir ayeti de şehitlerin ölü zannedilmemesi gerektiğini, onların gerçek diri olduklarını belirtirken, bilhassa bu türlü Şehitliği ve bu türlü diriliği kastetmiştir. Fakat böyle bir şahıs kendisi için hiç başkaları için külli Beyin olduğundan ötürü kendisi fena (yokluk) piramidinin en alt kısmındadır veya ters dönmüş Bir piramit olan fena piramidinin en şerefli noktası olan en alttaki zirvede o vardır. Buna karşılık aynı şahıs Beka piramidinin de zirvesinde yer alır. "*³⁹⁰

Şekil 1: Fena ve Beka Piramitleri

Kaynak:Bilgiseven (1985, 243)

Piramitleri şu şekilde anlatmıştır: Bekada sonsuzluk piramidinin zirvesinde olan kişi fiziksel olarak ölse de toplum tarafından ebedi olarak anılır. Çünkü o hayatta iken kendi isteklerini öldürmüş, toplumun istekleri için uğraşmıştır. Bir kimse istek ve arzularını ne oranda öldürebilir ve toplum için ne oranda var olursa o oranda ölümsüz olur.³⁹¹ Böylece fiziksel anlamda bir ölümle toplumsal açıdan ölümü ayrı tutmuş

³⁸⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.243.

³⁹⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.243.

³⁹¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.243.

kişinin yaptıklarıyla sosyolojik açıdan ölümsüz olabileceğini insanlara göstermiştir.³⁹²

Şehitlik ile ilgili diğer görüşleri de bu konu bağlamında ele alınarak bu konudaki görüşleri bir bütün halinde sunulacaktır. Şehitliği, yüce bir amaç ile kişinin din için kendisine feda etmesi şeklinde tanımlamıştır.³⁹³ İslam'a göre şehitliği kişinin hem bu dünya hem ahiret için kendisine feda etmesi şeklinde ifade eder, efdal olanın yaşamak böylece tevhidi anlayışı yaygınlaştırmak ve farklı kültürlerle örnek olmak olduğunu söyler. Fakat bazı durumlarda kişilerin ölmesi gerekebileceği olayların meydana geldiğine değinir. Savaşın amacının ganimet değil tevhidi yaşam biçimini yaymak mantığını benimser ve savaşın kazanıldığı bölgelerdeki ganimetlerin Müslümanlara geçmesini de kabul edilebilir görür. Tevhidi yaşamı yaymanın ilk yolunun ilimden geçtiğini anlatan sosyolog, âlim kimsenin kutsal bir savaş faaliyeti gösterdiğini³⁹⁴ her insanın ilme yani tevhid anlayışına desteğinin farklı olabileceğini söyler.³⁹⁵

Mistisizm ve tasavvuf arasındaki diğer farkı acı çekmek üzerinden anlatır. Mistisizmde acı çekmenin mühim olduğunu fakat tasavvufta acı çekmenin özel bir konumu olmadığı görüşündedir. Mistik kişinin ancak belli bir acı ruhsal durumu içindeyken bazı halleri yaşayabileceği, tasavvufta ise durumun böyle olmadığı görüşündedir. Mutasavvıfın ölüme giderken dahi gülebileceğini, maddi anlamda haz aldığı anlarda bir anda üzüntü hissedebileceğini çünkü tasavvufta acının özel ve önemli bir yeri olmadığını söyler. Ona göre mutasavvıflar nefis terbiyesi bakımından kendilerine en uygun durum hangisi ise ona uymalıdır.³⁹⁶

İlmi ledün ve tasavvuf arasındaki ilişkiye de değinen sosyolog ilmi ledün konusunda mutasavvıfların görüşünden ayrı bir görüş benimsemiştir. Vahyin insanı düşünmeye yönlendirdiğini bu sebeple ayetler üzerine düşünülmesi gerektiğini önemser. Vahyin bir açık bir de gizli manası olduğundan bahseder. Gizli manayı insan-ı kâmilin

³⁹² İnan, **Türkiye'de Din Sosyolojisi**, s.64.

³⁹³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.220.

³⁹⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.225.

³⁹⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.230.

³⁹⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.246.

anlayabileceği düşüncesindedir. Kuran'daki bu gizli anlama ilm-i ledün adını vermiştir. Mutasavvıflara göre ayetlerin gizli anlamları onların kalbine ilham edilmiştir.³⁹⁷ Mutasavvıflara göre ilmi ledün çalışma ve uğraş ile elde edilmez, ilmi ledün Allah'ın bazı sebeplerden dolayı kullarına verdiği bir lütuftur.³⁹⁸ Fakat Bilgiseven ilm-i ledünün bir ilim olduğu görüşündedir.³⁹⁹ İlm-i ledünün tanrı sırları manasına geldiğini belirtir. Her sırrın ilim olmadığını fakat her ilmin bir takım sırları yani gerçeklikleri ortaya çıkardığını söyler. Evren de Allah tarafından yaratıldığına göre çeşitli gerçekliklerin gizlediği sırlar ise Allah'ın sırrıdır der. Böylece araştırmacı ilmi ledünün ilim olduğu görüşünü temellendirir.⁴⁰⁰

Kuran'a ilmi ledün tarafıyla bakılmadığını söyler, Kuran'da erkek anlamı verilen recul kelimesinin aslında insan-ı kâmilî ifade ettiğini ve kadınlarda olan kâmil insan olma özelliğinin recul kelimesine erkek anlamı verilerek yok sayıldığı görüşünü benimser. Yine nefis kelimesi yerine kadın kelimesi kullanıldığı için kadınların yerildiğini ifade eden sosyolog, Kuran'a ledünni yönüyle ve ilim yönüyle bakılmadığı için bu tarz sonuçların meydana geldiğini belirtir.⁴⁰¹

2.3.4. Ben Şuuru ve Biz Şuurunun Birliği Oluşturması

Bilgiseven'in son tevhid formülü ise ben şuuru+biz şuuru=tevhid şeklindedir. Bu formülünü cemaat, ben şuuru, deha ve kişilik bağlamında ele almıştır. Bahsettiği hiçbir tevhid formülünün egoist ve cemaatçi bir toplumsal yapıya yol açmadığını gösterir. İslam dini ferdiyetçi yapıyı onaylayan kendine ait değerlere sahiptir.⁴⁰² İslam'ın oluşturmak istediği yapının kişilik algısından noksan, cemaat içinde erimiş bir kişilikle biz şuuru yaşayan tip olmadığının üzerinde durur ve kavram karmaşasını engellemek adına konuda bahsedilen kavramları açıklayarak formülü izah eder. İki kişi tipi ve üç ayrı toplum tipinden bahsetmiş toplum anlayışında da bu kavramların üzerinde çokça durmuştur. Her toplumun kendi istediği şekilde standart bir tip

³⁹⁷ Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", s.212.

³⁹⁸ Asiye Gül, "Kur'an'ın ve Tasavvuf'un İlme verdiği Önem ve Kur'an'da İlm-i Ledün", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans, 2014, s.139.

³⁹⁹ Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", s.212.

⁴⁰⁰ Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi Sayı: 3** (1996), s.87.

⁴⁰¹ Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", s.212.

⁴⁰² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.89.

oluşturmak amacında olduğunu, bu tipin toplumda yaygın olan tip olduğunu ve bu tipe kişi ya da fert denildiğini söyler.⁴⁰³ Bu kişinin oluşturmak istenilen standart toplumun sadece alıcısı konumunda olduğuna değinir. İnsanın sadece kültürden etkilenme kapasitesi ile yaratılmadığını insanın kültürü etkileme kapasitesi de olduğunu vurgular. Kültürü etkileyen kimselerin ferdiyet yani birey olabilme seviyesine yükselmiş kişiler olduğunu düşünür.⁴⁰⁴ Toplum tiplerine bakıldığında ise karşıya çıkan ilk topluluk tipinin cemaat topluluk tipi olduğuna değinir. Toplum tiplerinin özellikleri için açıklama yapar. Cemaatte yaşayan bireylerin biz şuuru içinde yaşadığına çıkarlarını toplum içinde erittiğine değinir.⁴⁰⁵ Cemaatte bireyin, toplum için var olduğunu söyler. Cemiyet toplumsal yapısında ise ben hissi olduğunu, cemiyetteki kurumların amacının kişinin imkânlarını güzelleştirmek olduğunu söyler. Bu topluluk tipinde kişilerin karakterinin erimemiş olduğunu ileri sürer. Kişilerin çıkarlarını gerçekleştirirken benliklerini yok saymak durumunda olmadığı görüşündedir.⁴⁰⁶ Kişinin sadece kendini düşünmesinin yani egoist olmasının topluma fayda sağlamadığı düşüncesindedir. Kişinin sadece toplumu düşünmesinin de onun kendi benliğinin yok sayması demek olduğunu savunur. Kişinin kendi çıkarları ile toplumun çıkarlarını uyumlu hale getirmesi gerektiğini, böylece hem ben hem biz bilinci ile hareket etmesi gerektiğini söyler.⁴⁰⁷ Son topluluk tipi olan ferdiyetçi topluluk tipinde ise bireyin kültürüne, diğer iki toplum yapısında rastlanmayacak derecede katkısı bulunduğunu ifade eder. Bir kişide kişiliğini geride bırakacak derecede öncesiz ve sonsuz güzelliklere açık olma ve yaratıcı bir ruhsal kudret varsa, bu olayın bireyin en üst mertebesini oluşturan deha işareti olduğunu belirtir ve bu durumu önemser.⁴⁰⁸ Birey olma gücünün herkeste olduğunu; bazı kişilerde az, bazı kişilerde çok olduğunu söyler. Toplum dehayı ortaya çıkaran kurumlar ve roller ile çevrilmiş bir toplumsal yapı oluşturulabiliyorsa böyle bir toplumsal yapıya ferdiyetçi yapı denilebileceğine vurgu yapar. Sosyolog bu yapının ne ben ne biz bilincini ifade ettiği düşüncesindedir. Ben ve biz şuurunun doğru

⁴⁰³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.90.

⁴⁰⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.91.

⁴⁰⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.92.

⁴⁰⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.93.

⁴⁰⁷ İnan, " Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı" **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 39 (2013), s.407.

⁴⁰⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.95.

şekilde doğru oranlarda mevcudiyetinin toplumsal bütünleşme ve birlik anlayışını meydana getirdiği görüşünü ileri sürer.⁴⁰⁹

2.4. Gerçek Dinin Özellikleri

Bilgiseven John Hick'in iman tabakalarının dördünü de içeren dini şu şekilde tanımlar. İnanılan varlığın öyle bir sözüdür ki insanı, insan-ı kâmil olmak için iman etmeye ve amel etmeye çağırır. Dört tabakayı içeren dinin özelliklerini tanımlar, bu özelliklerden ilkinin, insanın zaten kendi içinde olan insan-ı kâmil ve tevhidci hareket durumunu, düşünceden harekete geçirmek olduğunu belirtir ve bu tanımdan dinin, ilerlemeci ve tevhidci olduğunu çıkarır. Gerçek dinin ikinci özelliğini şu şekilde açıklar. Dinin uygulama kısmı, aslında kültürün de önemli bir kısmıdır der ve dinin, kültürün bir ögesi olduğunu söyler. Fakat inanç bakımından dinin kültürel öğelerin temelinde yer aldığına değinir. Bu dinin son özelliğinin ise kişiyi, ilmi anlamda tevhidi delillendirmeye çağırdığını yani kişiyi ilme yönlendirdiğini belirten sosyolog, bahsedilen bu üç ögenin İslam dininin de üç ögesi olduğunu söyler ve o bu üç maddeyi tek tek analiz ederek aslında tevhid inancının niteliklerini açıklamış olur.⁴¹⁰ Bilgiseven'in çerçevesinden bu üç madde şu şekildedir:

2.4.1. Gerçek Din, İlerleme ve Tevhid

İlk madde dinin ilerlemeci ve tevhidci hareketinin insanın doğasında mevcut olduğudur. Gerçek bir dinde bu algının olması noktasına vurgu yapar aksi takdirde, dinin kendi ile çelişeceğini belirtir. Oluşacak olan çelişkinin sebebini şu şekilde açıklar. Böyle bir düşünceye sahip olmayan dinde, insanın kâmil olmak için çabalaması yani daha iyi bir insan olarak uğraşması ve kötü hareketler gösterdiğinde yaptığıının sonucunu beklemesi mantıklı değildir. Bu düşünceden farklı olan görüşlere de yer verir. Batılı sosyologların fitratı kabul etmediklerine değinir. Bu sosyologların, kişinin anne babasının etkisi sonucunda bir takım davranışlar gösterdiği düşüncesine sahip olduklarını ifade eder.⁴¹¹ Gerçek din olarak kabul edilen İslam dininde ise her çocuğun fitrat üzere doğduğunu, bu iki düşüncenin yani İslam

⁴⁰⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.95.

⁴¹⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.14.

⁴¹¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.15.

ve Batı düşüncesinin bu konuda birbiriyle çeliştiğine değinir.⁴¹² Fıtratın, insanda doğuştan mevcut olan temiz ve iyi davranış eğilimi olduğunu belirten Bilgiseven, bu eğilimin tevhidi bir özellik taşıdığını ve manen bir ilerlemenin insanın doğasında doğuştan olduğunu dile getirir. Yani yüce ve tek bir yaratıcıya inanma fikri insanda doğuştan mevcuttur.⁴¹³ Hz Muhammed'in de bu konuda hadisi vardır, hadis şöyledir: *“Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hıristiyan veya Mecûsî yapar...”*⁴¹⁴ Bilgiseven fıtrat konusuyla ilgili vicdan kavramını örnek vermiştir. Bir kişinin Allah'ın varlığı ve tekliğinden habersiz olsa bile vicdanıyla hareket edebileceğini ifade eder, buradan yola çıkarak İslam fıtratının her insanda olduğunu söyler. İnsanda sadece inanma temayülünün olmadığını insanın iki uç kuvveyi de içinde barındıran iki kutuplu bir varlık olduğunu görüşlerine ekler. Yani insanda insan-ı kâmil olma özelliği de, aşağıların aşağısı olması özelliğinin de mevcut olduğunu söyleyerek şu soruyu araştırır. Madem insanlar her iki yönü de içinde barındırıyor, o zaman neden bazı insanlar kötülüğe meylediyor? Her insanın yaratılışının aynı olmadığını bir gerçek olduğunu bazı insanların kötülük yaptığını ve bundan zevk aldığını belirtir. Bu farklılığın insanı ahlaken eğitme amacı taşıdığı düşüncesindedir. Allah'ın her şeyi zıddıyla yarattığı görüşünü benimser, iyinin değerinin bilinmesinin kötülüğün bilinmesi ile olacağını ifade eder. Bu durumun oluşturduğu sonuç için; kötülüğe meyilli bir mizaçta yaratılmış bir insan kendisine haksızlık yapıldığını düşünmez mi? Diye bir soru sorar ve soruyu cevaplandırır. Fıtratın insanda az bir durumda olsa bile ilerleme ve olgunlaşmaya müsait durum olduğunu, bencilliğe dayalı mizacın ise daha çok azalmaya ve yok olmaya yatkın olduğunu ileri sürer. Bu konuyu haz noktasında örneklendirir. Hayvani isteklerde doyum sağlandıkça alınan zevkin azaldığını kişinin kazandığı parayı devamlı biriktirmesinin maddi anlamda doyumunu artırırken doyumdan oluşan sonuçtan dolayı maddi anlamda zevkin azalmasına sebep olduğunu söyler.⁴¹⁵ Parayı bir amaç olarak değil araç olarak gören insanın, insanlara yardım ederek manevi anlamda doyunluk seviyesini artırdığını fakat maddi anlamdaki doyunluğun aksine manevi anlamdaki

⁴¹² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.15.

⁴¹³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.16.

⁴¹⁴ Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar vd., **Hadislerle İslâm**, Cilt 4, Ankara, DİB, 2014,s.141

⁴¹⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.20.

doygunluğun artsa bile verdiği zevkin azalmadığını söyler. Allah'a yönelmenin insana en başta zor geldiğini fakat sonra insan için çok güzel bir hal aldığına değinir.⁴¹⁶ Yirminci yüzyılın sonlarında insanın fazlasıyla hayvani isteklere yönelmiş olduğuna değinen Bilgiseven tevhid inancının toplum, devlet ve yaratıcı olarak üç şekilde bencilliğe dayanan karakterin özelliğini yitirebileceği görüşündedir. Bu üç madde aşağıda belirtilmiştir.

- Toplumsal anlamda tevhid fikrine karşı olanları, toplumun belli tavırlarla buna uyumaya mecbur bırakması fikrini öne sürer. İnsanın kendisine ne yapıldıysa aynı şekilde karşılık verme davranışı gösterdiğini söyleyen sosyolog, bir insanın kendisine iyilik yapıldıysa bunu yapana iyilik, kötülük yapıldıysa kötülüğü yapana kötülük yapma davranışı gösterdiğini bunun aksini yapan kişi sayısının yani kötülüğe iyilikle cevap veren kişi sayısının az olduğunu ifade eder. Diğer türlüünün kişinin kendisine kötü davranması demek olduğu görüşünü ileri sürer. Protestan ahlakını örnek vererek insan fitratına karşı geldiği için bu ahlakı eleştirir. Protestan ahlakında biri birinin yanağına tokat attıysa tokat atılan kişi diğer yanağını da uzatmalıdır.⁴¹⁷ Bahsi geçen konu İncil'de şöyle geçer: "*.....sağ yanağınıza tokat atana öbür yanağınızı da çevirin.*"⁴¹⁸
- Birlik gerçeğinin karşısında duranları laik sistemin, hareketler anlamında bu duruma uyumaya mecbur bırakması bencilliği engelleyecek başka bir durumdur. O bu maddeyi laiklik ve kisasla ilişkilendirmiştir. Bilgiseven'in din anlayışında laiklik önemli bir yer tutar. İslam'daki kisasın yirminci yüzyılın girift yapısında laik sistemle yorumlanmaya ihtiyaç duyduğunu belirten sosyolog, bu dönemde şahısların birbirlerine verdikleri zararın fark edilemez bir hal aldığını gösterir.⁴¹⁹ Bu maddenin gerçekleşmesiyle egoist bireyin birlik gerçeğini, laik sistemin düzenlemesi ile anlayacağını yaptığı her

⁴¹⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.21.

⁴¹⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.22.

⁴¹⁸ İncil, İstanbul, Yeni Yaşam yayınları, 2013, Matta 5/43, s.12

⁴¹⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.24.

şeyin mukabilinde karşılık alacağını bildiğini söyler. Bu sebeple suçtan kaçtığına değinir.⁴²⁰

- Birlik gerçeğine karşı gelenleri Allah'ın farklı bir âlemde kendi adaleti ile buna uyumaya mecbur etmesini de bencilliği engelleyici bir faktör olarak görür, birlik gerçeğini inkâr edenlerin başka bir âlemde yaptıklarının sonucunu göreceğini düşünür.

Bilgiseven'in saydığı üç maddede üç kavram öne çıkmaktadır. Bu kavramlar: Laiklik, ahiret ve kısastır. Onun bu konulardaki görüşüne geniş bir şekilde yer vermek konu bütünlüğü ve onun görüşlerinin kavranması açısından önemlidir.

2.4.1.1. Laiklik

Mutasavvıfların iyi ve kötü yapılan her fiilin sonucunun sadece diğer dünyada değil bu dünyada da bir sonuç meydana getireceğini söylediklerini belirtir. Dünyada işlenen suçların sadece öbür dünyada karşılığını bulmasının dünya düzenini sağlamak için yeterli gelmeyeceği düşüncesindedir. Bu düşüncüyü insanlara empoze eden değerlerin, İslam'ın özünü oluşturan birlik ve bu özün korunması için gerekli olan laiklik olduğunu belirtir.⁴²¹ Laikliği, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması görüşü olarak kabul etmez çünkü ona göre din toplumsal hayattan soyutlanabilecek bir yapıda değildir.⁴²² Bu bağlamda devletlerin laik olabileceğini fakat kişilerin laik olamayacağını söyler.⁴²³ O laikliğe toplumda yaşayan insanların her türlü saldırıya karşı din özgürlüklerinin sağlanması açısından bakar yani laik sistem din hürriyetini sağlar, bunu sağlayan otorite ise devlet otoritesidir. Laikliği, devletin hukuku ile İslam hukuku farklı hükümler verdiğinde devletin laikliği nasıl muhafaza edeceği ya da din özgürlüğünü nasıl sağlayacağı soruları üzerinden araştırır.⁴²⁴ Bu soruyu miras konusu üzerinden analiz eden Bilgiseven; İslam'da miras hukuku konusunda erkeğe iki kadına bir pay verilmesi ile laik sistemin payların eşit olması konusundaki görüşlerinden hangisine göre nasıl bir karar verileceği

⁴²⁰ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.25.

⁴²¹ Bilgiseven, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, s.45.

⁴²² Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.31.

⁴²³ İnan, *Türkiye'de Din Sosyolojisi*, s.172.

⁴²⁴ Amiran Kurtkan, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, İstanbul, Kutsun, 1977, s.168

sorusunu⁴²⁵ ve bu gibi konuları ortak bir zeminde açıklamaya çalışır. Toplumun dinamik yapıda olduğunu söyleyerek İslam'ın itikadi tarafının hiç değişmeyeceğini fakat değişen toplum yapısı nedeniyle uygulamaya yönelik taraflarının daha esnek hükümler içerebileceğini ifade eder.⁴²⁶

Tevhid inancının toplumda bölünme eğilimlerinin önüne geçebilmesinin ve kendini koruyabilmesinin kadın-erkek ayrımının olmamasının insan haklarının farklı gruplara ayrımcılık yaparak uygulanışının bitmesinin, güçlü-güçsüz zengin-yoksul ayrımının ortadan kalkmasının, dönemin şartlarına göre farklılaşan İslami örfleri kanunlaştırmakla olacağını söyler.⁴²⁷ Dine tarihselci bir bakış açısıyla yaklaşır ve Kuran'ın bazı hükümlerinin döneme göre değişebileceği görüşünü benimser.⁴²⁸ Bu durumu Kuran'ın dünyevi ilişkileri düzenleyen uygulama surelerinin, süreç içinde farklı hükümlü ayetlerle kaldırıldığı örnekleriyle delillendirir. Bu konuda Ziya Gökalp'in görüşlerinden yararlanan Bilgiseven, ibadetin ve İslamiyetin özünün ebedi kalacağını ifade eder.⁴²⁹ Ayetlerin hükümlerinin peygamber zamanında dahi değiştiği düşüncesine sahip olan sosyolog konuyu örneklendirir. Erkeklerin istediği kadar kadınla evlenebildiği Arap toplumunda erkeklerin evlenebileceği kadın sayısının dörde indirildiğini belirtir. Ondan sonra inen ayetle bu konu ile ilgili maddi ve manevi anlamda eşitlik oluşturma şartının getirilmiş olduğunu hatırlatır. Sonraki ayette ise bir kişinin ne kadar iyi niyetle olursa olsun eşitliği sağlayamayacağı söylendiğini bu şekilde tek kadınla evliliğin dolaylı yoldan yavaşça sağlandığını ileri sürer. Ona göre böylece zaman ilerledikçe toplumun bütünlüğünü tahrip edecek bir ayrılığın olmasına birlik inancı engel olmuştur. Bazı fakihlerin hala muamelat ile ilgili ayetleri toplumun şartlarına bağlı kalmadan ilk hallerine göre yorumladıklarını ifade eder, bu kimselerin dinin özünü idrak edemediklerini zaman ve şartların değişkenliğini görmezden geldiklerini düşünür.⁴³⁰ Bilgiseven konuya Ziya Gökalp'in

⁴²⁵ Kurtkan, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, s.169.

⁴²⁶ Kurtkan, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, s.172.

⁴²⁷ Bilgiseven, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, s.45.

⁴²⁸ Şengül Toprak, "Tarihselcilik Tartışmaları Bağlamında Halku'l-Kur'an", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2019 s.50

⁴²⁹ Bilgiseven, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, s.45.

⁴³⁰ Bilgiseven, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, s.46.

bu konudaki fikirleriyle yaklaşmıştır. Ziya Gökalp kadınların dini yanlış yorumlayan bütün insanlar tarafından, hakir görüldüğünü söylemiştir.⁴³¹

Toplumun sürekli değiştiğini bu sebeple uygulamalarda değişiklik olabileceğini değişiklik olmadığı takdirde adaletin olmayacağını ifade eder. O dönemde bütün insanlık tarihinde oluşacak durumlara göre ayetler indirilseydi bunların bir kitaba nasıl sığacağını sorarak mantıki anlamda bu konuyu temellendirmiştir. Bu konuda önemli noktanın vahiylerin özünün anlaşılması olduğunu yani bütünlük inancı olduğunu belirtir.

Kadın haklarını noktasında açıklama yapar, İslam'ın özünde barındırdığı laiklik ilkesini anlamayanlar ve muamelat ayetlerinin elastikliğini anlamayanların kadın hakları inkılâbının İslam'a karşı yapılmış bir başarı olduğunu düşündüğünü söyler. Bu kimseler ayetlerin esnetilebildiğini anlamamış, Osmanlı'nın gerileme dönemindeki dini uygulamalarını İslam'a aitmiş gibi düşünerek hataya kapılmıştır. Bu düşünceye karşılık Atatürk'ün üç başarısından bahseden Bilgiseven, bunları şu şekilde sıralamıştır:⁴³²

"ilk olarak îslâmiyetten önceki dönemde mevcut Türk-topluluklarının dahi feminizm açısından son derece taminkâr bir sosyal yapıya sahip olduklarını belirleyen bir tarih şuuru ile hareket etmiştir, ikinci olarak, îslâmi Tevhit akidesinde ifade olunan bütüncü görüş'ün ve bunun zarurî bir neticesi olan lâiklik prensibinin ve kadın haklarının İslâmiyetin de gereği olduğunu idrak etmiştir. Üçüncü olarak Atatürk, İslâm dininin akılcı bir din olduğunu belirterek, Türk-îslâm kültürünün, dejenere edilmemiş hâline sahip olduğu aslî değerleri müdafaa ederken, sonradan bozulmuş İslâmî tatbikata karşı da haklı olarak cephe almıştır. Bundan ötürü Atatürk, Türk-İslâm kültürünün öz değerlerine vâkıf bir aydın olarak hem zamanın ve cemiyetin şartlarına, hem de İslâmiyetin öz

⁴³¹ Ziya Gökalp, **Yeni Hayat Doğru Yol**, Ankara, Güneş Matbaacılık, 1976, s.32.

⁴³² Amiran Kurtkan Bilgiseven, "Atatürk'ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslam Kültürüne Hizmeti", **Sosyoloji Konferansları**, 0 (40) , (2012),s.49.

değerlerine uygun müesseselere imkân veren inkılâpların yapılabileceğini, o inkılâpları fiilen yaparak gösterebilmiştir."⁴³³

Sonuç olarak Bilgiseven, Türk-İslam kültürünü sentezlemenin önemli olduğu düşüncesiyle hareket etmiş, bu bağlamda muamelat ayetlerine tarihselci bir bakış açısıyla yaklaşmış, İslam'ın özünde laikliği barındırdığı düşüncesini savunmuştur.

2.4.1.2. Dünya ve Ahiret

İslam ve Hıristiyanlıkta öbür dünya anlayışının varlığına değinen sosyolog, bu durumun doğal bir neticesinin de cennet ve cehennem olduğundan bahseder.⁴³⁴ Evrimi ilahi enerjinin bir halden bir hale geçmesi şeklinde tanımlar, ilahi enerjinin evrilmesiyle dünyanın meydana geldiğini bu evrilmenin bir sonucunun da ahiret olduğunu söyler. Ahiretin dünyanın bir üst tabakası olduğu görüşündedir.⁴³⁵

Bu ebedi hayatı ispatlamanın mümkün olmadığını belirtir, böyle bir hayatın varlığının mantıki olabileceğini ebedi hayat olmazsa bu âlemde kurulan cemiyet yaşamının da bir anlamının olmayacağını düşünür. Dünya hayatının ahiret ile anlam kazandığını ifade eder, bu ebedi hayatta insanların ruhlarının sonsuz bedenler içinde yaşamlarına devam edecekleri görüşünü benimser.⁴³⁶

Dünya hayatının bitişi olarak kabul edilen kıyamet kavramını evrim gerçeğinin bir sonucu olarak gösterir, insanın bu evrimin bir neticesi olarak daha yüksek bir gerçekliğe ilerlemeye mecbur olduğunu söyler.⁴³⁷ Kıyameti mantıken izah eden Bilgiseven bu konuda Mevlânâ'nın görüşlerinden yararlanır. Tekâmülden dolayı Mevlânâ'ya göre cehennem dahi İslam'dan daha üst konumda bir âlemdir. Çünkü oradaki kişiler yaratının varlığından emindir ve bir üst âleme evrilmiştir.⁴³⁸ Mevlânâ'ya göre doğada kıyameti reddedenleri yalanlayan bir diriliş vardır,

⁴³³ Bilgiseven, "Atatürk'ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslam Kültürüne Hizmeti ", **Sosyoloji Konferansları**, s.50.

⁴³⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.249.

⁴³⁵ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.227.

⁴³⁶ Arslantürk, **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları**, s.226.

⁴³⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.251.

⁴³⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Fîhi Mâ Fîh**, çev. (Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 1959, s.46.

mevsimlerin gelmesi buna örnektir. Kışın ölenler, baharda yeniden uyanır. İslam'a göre kişinin aslolan mevcudiyetinin ruhu olduğu ve o ruhun sonsuz olduğu yeniden dirilmenin ruhun yeni ve ölümsüz bir vücuda girmesi olduğu görüşünü benimser.⁴³⁹

Yeniden dirilme konusunda haşrin ruhani mi cismani mi olacağı konusu tartışılan bir konudur. Bilgiseven'in bu konudaki görüşü yani ruhun yeni ve ölümsüz bir vücuda girmesi görüşü Gazzâlî'nin cismani haşr görüşüyle benzetmektedir.⁴⁴⁰

2.4.1.3. Kısas ve Af

Af ve kısas kavramlarını açıklayan Bilgiseven'in din anlayışında kısas çok önemli bir yer tutar. İslam dininde şahsi karakterde olan suçlarla toplum içinde yapılan suçların birbirinden ayrılmış olduğunu ifade eder.⁴⁴¹

İslam'ın doğuştan gelen birtakım alt mevkileri reddettiğini kişilere süreçte kendi çabalarıyla birtakım dereceler elde etme imkânı getirdiğini söyleyen sosyolog, batıda Fransız devrimine kadar gücün bir zümrenin elinde olduğunu hatırlatır. Hristiyanlıkta da kısas imkânının olmadığı söyler. Hristiyan anlayışına göre biri sana tokat atarsa ona diğer yanağını uzatabilmen gerektiğini izah eder. Savaş ve kısas arasındaki ilişkinin, İslamiyet'in kurduğu insani düzenin yayılması için savaşı emrettiğini İslam bölgelerinde tevhid anlayışına dayalı bir nizam kurularak insanların din seçimi noktasında serbest bırakıldığını söyler.

Affı; insanların içinde yapılan ve bireysel olarak yapılan suçlara göre değerlendirir. İslam dininde kişilerin karşı tarafı affetmesinin de duruma göre değişir nitelikte olduğunu söylemiş ve durumu şu şekilde açıklamıştır. Eğer bir suç herkesin gözü önünde örnek oluşturacak şekilde işleniyorsa bu suç af edilmemelidir. Bir haksızlık olduğunda herkesin, zulme uğrayanın hakkını alması için haksızlık yapanla mücadele

⁴³⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr'den Seçmeler Cilt 1* (Hazırlayan :Şefik Can), (Erişim: 10.03.2023), s.115.

⁴⁴⁰ Muhsin Akbaş, **Din Felsefesi**, Ed: Recep Kılıç-Mehmet Sait Reçber, Ankara, Grafiker, 2019,s.333.

⁴⁴¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.218.

etmek durumunda olduğu üzerinde özellikle durur, m¼cadelenin sadece silahla olmayacağını belirtir.⁴⁴²

2.4.2. Gerçek Din ve K¼lt¼r

Bilgiseven bu konuda Vernon'un g¼r¼şlerine yer vermiş dinin hangi anlamda m¼essese olabileceğini Vernon'un g¼r¼şleri üzerinden tartışmıştır. O Batılı bilim insanı Vernon'un dini k¼lt¼r¼n bir parçası, hatta en önemli m¼esseselerinden biri şeklinde tanımladığını söyler. Vernon'un bu g¼r¼şlerine řu soruları sorar. Bu sebeple din insan yapımı mıdır, peki din hangi anlamda m¼essesedir, hangi anlamda değildir? şamanlık, putperestlik gibi inançların m¼essese olabileceğini belirtir, tevhid dininin m¼essese olmadığını yani insan oluşumu olmadığını açıklar. Bunun sebebinin ise tevhid dininin kendini Allah'tan başka ilah yoktur, şeklinde tanımlamasında bulur. Birlik dini yani tevhid dini ve k¼lt¼r ilişkisine değinir. Tevhidin; kişilerin karakterlerinin yok olmasına karşı insanları koruyan k¼lt¼r¼n temelini oluşturduğu fikrindedir. Birlik anlayışının k¼lt¼r¼n her alanında k¼lt¼r¼ tekâm¼le yönlendirdiğini ifade eder, bu ilerlemenin de ancak bir anlam çerçevesinde olacağına değinir.⁴⁴³ Demokrasinin siyasi anlamda tam anlamıyla ortaya çıkmasından önce de adalet, özg¼rl¼k gibi dine dayalı değerlerin mevcudiyetinden bahseder.⁴⁴⁴ Bu kıymetleri kendi içinde barındıran toplumların birlik anlayışına sahip toplumlar olduğunu belirtir. Birlik anlayışına sahip olmayan toplumların bu şekilde yasalar yapsalar dahi kişilerin buna uymasının siyasi güç ile olabileceği g¼r¼şündedir.⁴⁴⁵ Bilgiseven, Vernon'un fikriyle birlik düş¼ncesine sahip olmayan dinler noktasında ortak bir düş¼nceyi taşır.⁴⁴⁶ Fakat tevhid dini noktasından Vernon'dan ayrılır.

2.4.3. Gerçek Din ve İlim

Gerçek dinin özelliklerinden biri olan gerçek dinin kişileri, tevhid inancını ilimle delile çağırması özelliğini açıklar. İslam dininin Hz. Muhammed'den önceki peygamberleri de peygamber olarak kabul ettiğini bu sebeple onların da Tevhid

⁴⁴² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.219.

⁴⁴³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.36.

⁴⁴⁴ Kurtkan, **Tasavvuf ve Laiklik**, İstanbul, Kutsun, 1977, s.156.

⁴⁴⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.37.

⁴⁴⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.39.

anlayışını getirdiğini hatırlatır.⁴⁴⁷ Hz Âdem'in bir topluma gönderildiğini bomboş bir bölgeye indirilmediğini Kuran'da Havva isminin geçmediğini söyler. O, ilk insanın yaratılışı ile ilgili anlatılan hikâyelerin İsrailiyat olduğunu söylemiştir. Bu durumun insanları iki sonuca ulaştırdığından bahseden sosyologun vardığı sonuçlardan ilki insanın toplum halinde yaratılması yani toplumun suni olarak meydana gelmemesidir. İkinci sonuç ise aslolan dinin, fert toplum münasebeti bakımından toplumsal ilimlere uygun olduğudur.⁴⁴⁸ Toplum biliminin de insanın iki kişiden üremediğini insanların en baştan beri toplum olarak yaşadığı görüşünde olduğunu belirtir.⁴⁴⁹ Bu duruma kurt tarafından toplumdan bağımsız bir şekilde büyütülmüş gayrimeşru bir çocuk olan Kamala'yı örnek verir. Kamala'nın, kurt tarafından yetiştirildiği için bulunduğu insan gibi davranmadığını, yürüyemediğini ve konuşamaz halde olduğunu izah eden sosyolog, bu ve bu tarz örneklerin çoğaltılabileceğini belirtir.⁴⁵⁰

2.5. İnançlar Derece Olarak Yükselir mi?

Bu konuda Bilgiseven'in araştırdığı şey kişinin inancının değil ayrı bir kavram olarak inancın yükselmesidir. Hz Âdem'in nasıl bir topluma indiğinin net bir şekilde belirlenemeyeceği için ilk inançların yükselişi hakkında da net bir şey söylenemeyeceğini belirtir.⁴⁵¹ Talcott Parsons'ın bu konudaki görüşlerine yer verir, onun görüşlerini açıklar. Onunla ortak olan ve olmayan düşüncelerini söyler. Bilgiseven Talcott Parsons'ın inançların yükselişini üç şekilde açıkladığını söylemiştir ve kendi açısından açıklamıştır. İnançların yükselişinin ilki ilkel, ikincisi orta, üçüncüsü modern seviyedir. İlkellikten orta seviye geçiş dil ile olur. Özellikle yazılı dil, yapılan icatların diğer nesle aktarılması noktasında önemlidir. Bu şekilde toplumlar inanç bakımından bir üst seviyeye geçer. Orta seviyeden modern seviye yükseliş ise toplumsal yapının içselleştirilen düzenli kanunlarıyla olur. Dilin ilerlemediği toplumlarda insanlara tevhide anlatmanın imkân dâhilinde olmadığını söyler ve şöyle bir çıkarım yapar. O zaman Âdem peygamber az da olsa zihnen

⁴⁴⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.39.

⁴⁴⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.42.

⁴⁴⁹ Bilgiseven, **İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar**, s.68.

⁴⁵⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.51.

⁴⁵¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.143.

ilerlemiş olan bir topluma fakat inancı tevhid inancına dayalı olmayan bir topluma indirilmiştir.⁴⁵² O zamandan bu zamana tevhid inanışında bir yükseliş olup olmadığını araştıran sosyolog, tevhidci ve bozulmamış bir inancın yükselmeye ya da olgunlaşmaya ihtiyacı olmadığını yalnızca tevhid inancının özünün korunması için dinin uygulamaya yönelik hükümlerini laik sistemin desteklemesi gerektiğini düşünür. Yani laiklik konusunda da bahsedildiği gibi tarihselci bir bakış açısıyla İslam'ın uygulama konusundaki hükümlerine yaklaşmış, bu hükümlerin topluma göre değişmesini bir olgunlaşmadan ziyade desteklenme ve korunma olarak görmüştür.

Talcott Parsons'ın tarif ettiği aşamalardan, alt seviyelerdeki inançların inanç olduklarını söylemenin doğru olduğunu belirtse de din olduklarını söylemenin pek mümkün olmadığı görüşündedir. Bu görüşünün sebebini Kuran'ı Kerim'le gerekçelendirir ve Kuran'da dinin tek olduğunun söylendiğini onun da İslam olduğunu belirtir. Dinin tekliğini ispat eden en kuvvetli vasitanın da ilim olduğunu savunur.⁴⁵³

2.6. İnanç Biçimleri Hakkındaki Görüşleri

Bu konuda John Hick'in iman katmanlarına yer vermiş ve bu başlıkta bahsedilen inançların John Hick'in saydığı dört katmandan ilk üç katmanı sağlayıp sonuncu katmanı sağlamayan inançlar olduğunu söylemiştir. Yani bu inançlar ilk üç aşamayı gerçekleştirip dördüncüsü kalan inançlardır.⁴⁵⁴ Bu inançlar için alelade inançlar tabirini kullanır.⁴⁵⁵ Bu inançlar tanrısız, tanrının varlığını ya da çok tanrının varlığını kabul eden düşüncelerdir.⁴⁵⁶ Konuyu daha iyi anlayabilmek adına Allah ve tanrı kavramlarını doğru bir şekilde öğrenmenin önemi üzerinde durarak bu kavramları açıklar, bu mefhumlar arasındaki farkın John Hick'in din anlayışının ilk üç katmanı sağlayıp dördüncü katmanı sağlayamayan yani alelade toplumlarda kendini gösterdiğini söyler. İlk üç aşamayı tamamlayıp dördüncü aşamada kalan toplumlarda tanrı kavramından bahseder fakat bu toplumlarda daha üst bir kavram olan Allah

⁴⁵² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.144.

⁴⁵³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.152.

⁴⁵⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.152.

⁴⁵⁵ Bilgiseven, **İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar**, s.27.

⁴⁵⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.152.

kavramına geçiş yaşanmadığını vurgular. Tanrı'nın, belli bir güce sahip ilahi varlık olduğuna değinen Bilgiseven Allah'ın ise her konuda güç sahibi, bu gücün sonucunda evrene anlamlı bir bütünlük kazandıran ilahi tek varlık olduğunu bu kavramın da ancak tevhid anlayışına denk geldiğı görüşündedir.⁴⁵⁷ Bu sebeple Allah kavramı sadece İslam dininde olan bir kavramdır.

2.6.1. Tanrısız İnanışlar

Tanrı düşüncesine sahip toplumların kısıtlı bir soyut dereceye çıkmış toplumlar olduğuna değinir.⁴⁵⁸ Tanrısı olmayan inanışların en basitini ongun ya da totem inancı olarak ifade eder. Ongunun bir kabilenin bireyleri arasında kan ve öz birliğı içinde bulunduğuna inandıkları canlı veya cansız varlıklar olduğunu bu varlığın sihirbaz tarafından korunduğunu ayin yapılırken sihirbaz tarafından kullanıldığını açıklar. Bu anlayışta ruhun sonsuzluğu, ata ruhu, öbür dünya anlayışının olmadığını dolayısıyla bu anlayışın fizik ötesinden yani hedeften yoksun kaldığını belirtir.

Tanrısız inançlara natürizminde örnek verilebileceğini vurgulayan Bilgiseven, bu inançta tanrı yerine doğal güçler olduğunu bu güçlerin sihirbaz tarafından kullanıldığını belirtir.⁴⁵⁹ Doğadaki olayların nedenlerini çözemeyen insanlar bunları yönlendiren tanrılar olduğunu düşünerek Güneş, Ay, akarsuları tek tek tanrılaştırmışlardır. Bu durum da çok tanrıçılığa sebep olmuştur.⁴⁶⁰ Natürizmde tapmanın dünyadaki bir çıkarı sağlamak kendini bir takım belalardan muhafaza etmek gibi dünyaya dair bir özellik taşıdığını anlatır.

İlkel insanın inanışının ne olduğunun hala tartışılan bir konu olduğunu ifade eden Bilgiseven, Tylor ve Spencer'ın inancın bu konu hakkındaki görüşlerini araştırmıştır. Tylor ve Spencer, natürizm inancından yola çıkarak inancın nereden kaynaklandığını bulmaya çalışmış, ruh fikrinin inancı oluşturduğunu düşünmüştür. Onlara göre bu fikrin ortaya çıkmasında rüyaların ve ölümün doğru yorumlanmaması etkili olmuştur. Rüya ve ruh arasında bir münasebet bulunduğunu düşünen kişi sonrasında

⁴⁵⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.153.

⁴⁵⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.153.

⁴⁵⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.154.

⁴⁶⁰ Adam, **Dinler Tarihi**, s.37.

doğüstü varlıkları mecburen kabul etmiştir.⁴⁶¹ Tylor, insanın rüyasında çeşitli yerleri gezerken dolaşırken bedeninin yatağında olmasından dolayı insanların ruhun dolaştığı fikrine kapıldığını belirtir. Ruh özgürce dolaşır bu sebeple ölen insanın ruhu da serbest kalıp özgürce dolaşmaya başlar. İyilik ve kötülük bu ruhlardan gelir. İnsanlar da onlardan korunmak için dua edip kurban keser. Bunu düşünen insanlar bir taraftan da doğadaki maddelerin canlı ruhlar olduğunu düşünmeye başlar yani Güneş, Ay, Yıldızlar ruha benzer yapıda canlı varlıktır. Bu varlıklar önce yüceltilmiş sonra tanrılaştırılmıştır.⁴⁶²

Bilgiseven bu açıklamalardan sonra en ilkel inanışın bile az bir oranda soyutlama yapabildiğini ve soyut bir kavram olan ruh mefhumuna ulaşabildiğini söyler. Doğaya tapıcılık yani natürizmin ne zaman ortaya çıktığı konusunda kendi görüşlerini sunar. Bu konudaki görüşleri kişinin doğaya hakim olup olmadığı bağlamında şekillenmiştir. Doğaya tapmanın mikro çevre istismarcılığı zamanında çıkamayacağını ifade eder çünkü ona göre insan o dönemde sadece toplayıcıdır, doğayı kullanacak durumda değildir. Doğayı yetiştirmeyen doğaya karşı bir ümidi olmayan insanın doğayı ilah kabul etmesi pek de mümkün değildir. Modern yaşamında natürizmin oluşmasına müsaade etmediğini izah eder çünkü doğayı büyük oranda yönetebilen insanda doğayı tanrılaştıramaz.⁴⁶³ Bu sebepten dolayı doğaya tapıcılığın insanın doğa karşısında ne tamamen güçsüz ne de tamamen ona karşı güçlü olmadığı bir dönemde vuku bulmuş olacağını düşünür. Hala bazı inanışlarda doğaya tapıcılık izlerine rastlanabileceğini belirtir.⁴⁶⁴

2.6.2. Çok Tanrılı İnanışlar

Çok tanrılı inançları mücadele kavramı bağlamında inceleyen Bilgiseven, bu inanışlar içinde hiçbir mücadeleye yer vermeyen inanışın doğaya tapıcılık olduğunu belirtir. Bu durumun sebebi ise zeytine inanan yani tapan ile buğdaya tapan arasında mücadeleyi gerektirecek bir durum olmadığıdır. Fakat Yunanistan'dan farklı olan çok

⁴⁶¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.155.

⁴⁶² İbrahim Ethem Karataş, "Max Müller'e Göre Dinin Ortaya Çıkış Sürecinde Sınırsız (Kutsal) Fikri", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (2), (2016), s.58

⁴⁶³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.156

⁴⁶⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.157.

tanrılı toplumlar arasında bir mücadele görülebileceğini söyler ve konuyu şehir, köy yaşamı ile açıklar. O dönemde köyde yaşayan insanların bir tanrısı olduğunu kişilerin güvenlik, geçim gibi çeşitli sebeplerle şehre geldiğini şehirde köydeki inanışlarını devam ettirdiklerini ve bu şekilde başka köylerden gelen insanların da köydeki inanışlarını devam ettirdiklerini ifade eder. Bu kişiler köydeki tanrılarına şehirde de inanmaya devam etmektedir. Köyden kente göç eden bu kişilerin şehirlere kendi tanrılarının heykellerini diktiklerini anlatır, bu tanrılar arasındaki çeşitli mücadelelerden sonra şehirde zamanla eski inanışların bırakıldığını şehrin ortak bir inanışta birleşerek şehir cemaatini meydana getirdiğini ifade eder. Bu sefer de bu şehirdekilerin inanışlarının başka şehirdeki inanışlarla mücadeleye girdiğini belirtir, şehirlerin tanrıları arasında bir akrabalık bağı olsa da bu durumun şehirlerarası mücadeleyi engelleyemeyeceğini vurgular.⁴⁶⁵ İslam'daki Allah kavramının inananlar arasındaki savaşı yasak kılmış olduğunu ve bir olmayı emrettiğini söyleyerek başka ilahların Tanrıları ile Allah arasındaki bir farka değinir.⁴⁶⁶

2.6.3. Tek Tanrılı İnanışlar

Tek tanrılı inanışları çok tanrılı inanışların devamı niteliğinde açıklayan Bilgiseven yaşanan süreçlerden sonra insanların çok tanrı sayısını tek tanrıya düşürebileceğini belirtir. Milli ilaha tapma inanışını çok tanrılı inanışların devamı niteliğinde açıklayan sosyolog şehir devletinin milli devletin gücüne bağlandıktan sonra merkezi kentin ilahının milli ilah olabileceğini gösterir.⁴⁶⁷ Tek ilahlı bir anlayış olan imparatora tapmayı da aynı şekilde açıklar. Devamlı savaşta olan ve güvenlikten mahrum olan halkın, daimi barışı sağlayabilmek adına dünyaya egemen olabilecek imparatorunu ilahlaştırdığı görüşündedir. İmparatora tapma anlayışının oluşturduğu dört sonuçtan bahseden Bilgiseven, bu sonuçları şu şekilde açıklar. Birinci sonuç, medeniyet yıkılmaktan kurtulmuştur.⁴⁶⁸ İkinci sonuç, böyle bir imparator daha çok kısmi soyut bir nitelik taşır çünkü çok fazla göz önünde bulunmaz böylece ona inanan insanlar hayal kırıklığına uğramaz. Üçüncü olarak işbirliği sonucunda refah

⁴⁶⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.162.

⁴⁶⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.163.

⁴⁶⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.165.

⁴⁶⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.166.

artmıştır. Dördüncü sonuç şudur: Bu imparatorların çoğunluğu vicdanlı kişilerdir. Bu kişilerin savaşa son veren dünyaya düzen getirecek bir kader tarafından kurtarıcı olarak insanlara gönderildiği düşünülür. Bu sonuçlar bu durumun olumlu yönleridir. İmparatora tapmanın olumsuz yönlerine değinir. Öncelikle imparator tanrı, dünya hâkimiyeti amacı taşısa bile yeteri kadar prestije sahip değildir, nihayetinde insandır. Bu sebeple tanrı olarak merkezde çok güçlü değildir. Onun gücü daha çok eyaletlerde görülür.⁴⁶⁹ Diğer olumsuz yönü ise diğer insanlar gibi olan imparatorun suçlu olanlara cezasını verme noktasında aceleci ve gaddar olma ihtimalinin kişilerin zihninde yer etmiş olmasıdır. Filozofa tapma inancını imparatora tapma inancıyla kıyaslayarak açıklar. Bu inancın bazen kafasına göre hareket eden bazen merhametli bazen kızgın olan bir imparatora tapmaktan daha doyurucu olduğu görüşündedir. Bu duruma Budizm inancını örnek verir. Budizm inancını filozofa ve onun öğretilerine tapma yolu olarak açıklar.⁴⁷⁰ Peygambere tapmanın da bir inanç biçimi olduğuna değinen sosyolog, tevhid anlayışının çıktığı her dönemde insana tapmak alışkanlığının yeniden gündeme geldiğini vurgular ve İslamiyetin bu durumdan hariç olduğunu belirtir. Dinin özünden her dönemde başka yöne çekildiğini belirtir, Hristiyanların Hz İsa'ya yüklediği misyonu buna örnek verir.⁴⁷¹ Hristiyanlara göre tanrı kendisini Hz İsa olarak açığa çıkarmış, insanlara mesajını bu yolla iletmış, kendisini yine kendisi yoluyla izah etmiştir. Hz İsa'nın, insanlar içinde yaptıkları ve söyledikleri aslında Tanrı'nın açıklamalarıdır.⁴⁷²

2.7. İnanç ile İlgili Kavramlar Hakkındaki Görüşleri

Bilgiseven görüşlerini her zaman sistemli bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Hem sosyoloji görüşlerinde hem din görüşlerinde onun bu özelliği fark edilir. İnançla ilgili kavramları da sistemli bir şekilde açıklamaya dikkat etmiştir. Bu konuda inançla ilgili görüşlerine yer verilecektir. Bu görüşlerin bazıları ilkel inançlarda olup olmamaya göre değerlendirilecektir.

⁴⁶⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.167.

⁴⁷⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.168.

⁴⁷¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.169.

⁴⁷² Ahmet Hikmet Eroğlu, **Dinler Tarihi**, ed: Baki Adam, s.148.

2.7.1. Şamanlık

İlkel inanışlardan olan Şamanlığı, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine sahip olan ruhani reis olarak tanımlar. Şamanlık çok ilahlı bir inanıştır. Güneş en büyük ve yüce varlıktır. Şaman olmak nesle dayanır, sonradan şaman olunmaz.⁴⁷³

2.7.2. Ruhbanlık

Ruhbanlık kavramını açıklayan sosyolog ruhbanlığı, ruhban sınıfı üzerinden tanımlamıştır. Ruhban sınıfının, ayinlerle yaratıcı ile yaratılan arasında vasıta olan bir sınıf olduğundan bahseder. Ruhbanlığın oluşmasının sebebi şu şekildedir:⁴⁷⁴ Toplumdaki uzmanlaşma dini törenleri yönetme faaliyetinin bir meslek haline gelmesini yine dinin başka yerlere yayılması da ibadetler konusunda tekliğin sağlanması bakımından ruhban sınıfını gerekli kılmıştır.⁴⁷⁵ İslam'da ruhban sınıfı olmadığına göre bu kavramın dört katmanı da içeren bir inanışta olmayacağı söylenebilir.

2.7.3. Ayin

Ayin kavramını tevhid inancı çerçevesinde açıklar. Ayini şekilsel anlamda yapılan ibadetler şeklinde tanımlamış ve İslam'da ayinlere tarikatlarda rastlanabileceğini söylemiştir.⁴⁷⁶ Bilgiseven, inançların tevhid seviyesine çıktığı zaman asıl ibadetin şekilsel bir şekilde yapılması ve ruhban sınıfı tarafından yönetilmesi durumunun yok olacağını ifade eder.⁴⁷⁷ Hristiyanlıkta ayinlerin ruhban sınıfı tarafından yapıldığını vurgular.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.205.

⁴⁷⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.206.

⁴⁷⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.207.

⁴⁷⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.208.

⁴⁷⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.209.

⁴⁷⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.208.

2.7.4. Şeytan-Melek

Şeytan kavramını ilkel olan toplumlar, dinler ve tevhid inancı kapsamında ele alır. ilkel inanışlarda şeytanın somut bir şekilde tasvir edildiğini ve insanları kötülüğe yönlendiren varlık olarak bilindiğini izah eder. Şeytanın Kuran'da da bu özelliği ile bilindiğini fakat somut bir şekilde anlatılmadığını düşünen Bilgiseven'e göre şeytan insanın nefsidir, yani insandan ayrı bir varlık değildir. Şeytanın insandan farklı bir güç algılandığı toplumlarda bazı sonuçlar ortaya çıkacağını belirtir. Birincisi, büyü gibi bir takım araçlarla şeytanla mücadele etmek ikincisi onunla savaşmanın mümkün olmadığını kabul ederek hayali bir varlık olan şeytana ilah demektir. Bir diğer sonuç günah çıkarmadır. Şeytan insana musallat olmuş kişi günah işlemiştir. Şeytanın kötü tesiri rahipçe yok edilir ve insan tertemiz hale getirilir. Hristiyan toplumlar da bu durum dikkat çeker. İslam'da şeytanın insanları kötülüğe yönlendiren nefis olduğundan bahseden Bilgiseven, insanın hem kendi nefsi ile hem de kötülüğe yönlendiren başka nefislerle savaş halinde ve en zor savaşın insanın kendi nefsi ile savaşması olduğunu vurgular. Bunun sebebini başkasının kötülüğünü fark etmenin kolaylığına, insanın kendi kötülüğünü fark etmesinin zorluğuna bağlar.⁴⁷⁹

Melek kavramını ilkel toplum ve İslam bağlamında izah eder. İlkel toplumlarda meleğin insanları iyiliğe yönlendiren somut bir varlık olarak tasvir edildiğini izah eder. İslam'a göre melek, Allah'ın emirlerini asla terk etmeyen daima emirlerini yerine getiren cinsiyeti olmayan bir varlıktır.⁴⁸⁰ İslam'a göre şeytanın insanı aldatmak için yaratılmasını kabul etmez fakat meleğin insanı iyiliğe yönlendirmesini kabul eder. Allah'ın insana iyilik ve kötülük yapabilme eğilimi vermiş olduğunu aynı zamanda akıl ve irade de vermiş olduğunu tercihin kişiye bırakıldığını söyleyerek meleğin varlığının olabildiğini mantiken temellendirir.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.210.

⁴⁸⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.212.

⁴⁸¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.215.

2.7.5. Haram ve Helal

Haram ve helal kavramlarını ilkel inançlar ve bazı dinlere göre ele alıp incelemiştir. İlkel inançlarda harama tabu denildiğini belirten Bilgiseven, tabunun inancın yasak olan kısmını yani olumsuz tarafını oluşturduğunu söylemiştir.⁴⁸² Yeme içme konusunda da haramlara değinen sosyolog; domuz etinin, Yahudilikte de İslamiyet'te de haram olduğunu İslam dininde, kumar oynamak, büyü, alkolün haram olduğunu tabu konusunda örneklendirmiştir.⁴⁸³ Helali ise haramın zıddı olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁴

2.7.6. Günah ve Sevap

Bu iki kavramın ilkel toplumlarda ve öteki dünyaya inanmayan toplumlarda olmayacağı daha ileri din derecelerinde ortaya çıkacağı görüşündedir.⁴⁸⁵ Bu iki kavramın ilahi dinlerle İslamiyet'te mahiyet farkından bahseden Bilgiseven, Yahudilik ve İsevilikte bu iki kavramın kişilerin dışarıdan gözüken hareketleriyle tanımlandığını fakat İslamiyet'te kişinin iç düşüncesinin yani niyetinin de bu tanımlamaların içine girdiğini belirtir.⁴⁸⁶

2.7.7. Kurban-Bayram

Kurban kavramının çeşitli inançlarda nasıl anlaşıldığı konusu üzerinde durur. Kurbanın yüce yaratıcıya verilen bir armağan olduğunu onunla kul arasında bir bağ kurduğunu ifade eder. Yaratıcıların insana benzetildiği dönemlerde tanrıya yiyecek kurban edildiğini çünkü tanrının da yediği ve içtiğinin düşünüldüğünü anlatır. İslam dininde kavramın en mükemmel hale geldiğini belirten Bilgiseven, İslam'a göre Allah'ın bir armağana gereksinimi olmadığını belirtir. Fakat o, kurbanların etlerinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasının Allah'ı hoşnut edeceği görüşündedir. Yani İslam kurbana toplumsal bir anlam yükler.

" Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size

⁴⁸² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.215.

⁴⁸³ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.216.

⁴⁸⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.217.

⁴⁸⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.217.

⁴⁸⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.218.

*doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!(Hac, 22/37)"*⁴⁸⁷

Kurbanın bir kısmının da kurban eden kişi ve ailesi tarafından tüketilmesinin sebebini, kurban eti verilen kişinin gururunun incinmemesi şeklinde açıklar.⁴⁸⁸

Bayram kavramını ilkel inanışlara göre açıklayan sosyolog, ilkel inanışlarda maddi sonuçların olduğu zamanların kutsi kabul edilmesiyle bayramın meydana geldiğini ifade eder. İleri seviyedeki inançlara doğru ilerledikçe bayramın niteliğinin manevi bir anlam kazandığını söyler. Bazı inançlarda elçilere ait önemli olayların senelerinin bayram olarak kutlanabildiğini hatırlatır.⁴⁸⁹ İslam'da Ramazan Bayramı'nın bir ay tutulan oruçların muvaffak bir şekilde tamamlanmasının kutlanması olduğu görüşündedir. Oruç ibadetinin kişiye katkılarından bahseder. Oruç ibadetinin müminlere bir olma bilincini benimsettiğini ileri sürer. Orucu hakkı ile tutan kimsenin ihtiyaç sahibinin aç olma halini daha iyi algıladığı düşüncesindedir. Eğer kişi bir ay oruç tutup bayram edip ibadetin anlamını anlamaya çalışmıyor, bencilliği bırakmıyorsa onun yaptığı ibadet sadece sembolik bir anlam taşır. O, bir ibadetin hakiki ibadet olabilmesinin anlamının bilince yerleşmesiyle olacağını savunur.⁴⁹⁰

Hac ibadeti için şunları söylemiştir:

*"İslamiyet'te Hac ibadetini tamamlayan Müslüman kurban keser. Bu ibadet, hacca gitmeyenler tarafından da uygulanarak genel bir bayram niteliğini kazanmıştır. Hac, bütün Müslümanları Kâbe etrafında toplayarak tevhidin senede bir kutlandığı bir ibadettir. Bu kutlama bir bayram vesilesi olmuştur"*⁴⁹¹

Birlik bilincinin kurban ile tamamlanmasının sebebini artık bu durumda olan kişinin topluma kendinden bir şeyler vermesi ya da bu bilince erişmiş olması şeklinde açıklar. Kurbanın sembolik simgesinin hayvan kesip ihtiyaç sahiplerine vermek

⁴⁸⁷ Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir III, Hayrettin Karaman Mustafa Çağrıcı İbrahim Kâfi Dönmez Sadrettin Gümüş, Ankara, Diyanet İşleri Yayınları, 2020, s.726.

⁴⁸⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.231.

⁴⁸⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.263.

⁴⁹⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.264.

⁴⁹¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.263.

olduğunu belirten Bilgiseven, tevhid inancını gerçek anlamda idrak edebilen bir kimsenin gereksiz ihtiyaçlarını da toplum için kurban etmesinin kurbanın özü olduğu düşüncesini benimser. Bu sebeple bu tarz toplumlarda kurbanın dört gün süren bir bayramdan ibaret olmadığı sonucuna varır.⁴⁹² Ali Şerati'nin kurban yaklaşımıyla Bilgiseven'in yaklaşımı arasında da ortak noktalar bulunur. Ali Şerati daha edebi bir dille Bilgiseven'in üzerinde durduğu konuları anlatmıştır. Ali Şerati'nin Kurban yaklaşımı şu şekildedir:

" Kurban

*Son putu taşıdıktan sonra hemen kurban kes. Bu üç put teslis anıtı'dır. Üç şeytani aşamanın simgesini unutma! Niyet bu demek. Daima niyet halinde ol, kendini bil, Bilinçli ol. Ne ve niçin yaptığını bil. Amellerin zahirinde boğulma, anlamlardan gafil olma. Bunların hepsi "işaret'tir. Bir an dahi gözünü işaret edilen yerden ayırma. Formaliteler seni karmaşık teknik şeylerle meşgul etmesin."*⁴⁹³

*"Ve şimdi Mina'dasın, İbrahim'sin İsmaili'ni kurban yerine getirdin. Senin İsmail'in kimdir? Veya nedir? Makamın mı? Onurun mu? Mevkin mi? Statün mü? Mesleğin mi? Paran mı? Evin mi? Bağın mı? Otomobilin mi? Sevgilin mi? Ailen mi? İlmin mi? Rütben mi? Sanat ve maharetin mi? Ruhaniyetin mi? Âlimliğin mi? Elbisen mi? Adın mı? Namin mi? Şöhretin mi? Canın mı? Ruhun mu? Gençliğin mi? Güzelliğin mi.....? Ben nereden bileyim? Bunu sen kendin bilirsin. Her ne ve kim ise onu sen kendin Mina'ya getirmeli ve kurban için seçmelisin. Ben sadece onun alametlerini sana söyleyebilirim. Seni iman yolundan zayıflatan, gitmekte olan seni kalma'ya çağıran, seni 'sorumluluk yolunda şüpheye düşüren, seni kendine bağlayan ve alıkoyan, Gönül bağlılığı, mesajı işitmene, hakikati kabul etmene İzin vermeyen, seni firara çağıran, seni maslahatçı izah ve yorumlara sürükleyen ve aşkı kör eden her şey..."*⁴⁹⁴

⁴⁹² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.263.

⁴⁹³ Ali Şerati, **Hac**, Çeviri: Ejder Okumuş, Ankara, Fecr, 2012, s.130.

⁴⁹⁴ Şerati, **Hac**, s.132–133.

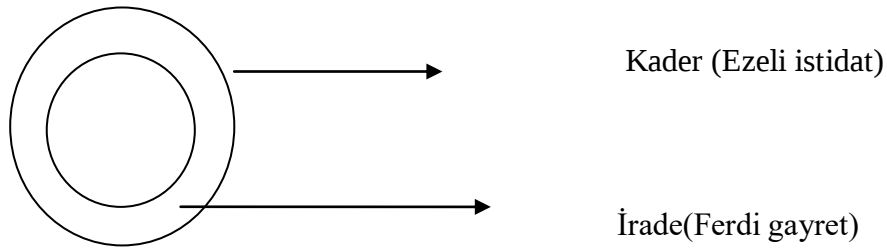
2.7.8. Zahitlik ve Ariflik

Zahitlik ve ariflik kavramlarını açıklayan sosyolog bu iki kavramın alt tabakadaki dindarların ulaşamayacağı uygulama biçimleri tarzında ele alır. İki kavram arasındaki farklara değinerek bu iki kavramı analiz eder. Zahit kavramının anlamının korkan demek olduğunu zahit kimsenin Allah'ın sevgisini kaybetmekten çekindiği için dünyevi âlemin aşırı zevklerinden kendisini alıkoyduğunu amacının ahirette mutlu olmak ve Allah'a kavuşmak amacı taşıdığını belirtir. Arif kimse ise hakikat ehli ve Allah'ı bilendir, der. Bunun sebebini arif kimsenin her şeyde Allah'ı görmesi bu dünyada Allah'a kavuşma hazzını bilmesidir, şeklinde açıklar. Yani o yaptığı davranışları korkudan değil sevgiden kaynaklı yapar.⁴⁹⁵

2.7.9. Kader-İrade

Kader ve irade kavramlarını açıklayan Bilgiseven insanın fiilleri konusunda ne tam anlamıyla özgür ne de tam anlamıyla kısıtlı olduğunu düşünmektedir. Yani ne Cebriyye gibi insanın fiillerinin hepsinin Allah tarafından yaratıldığını söyler ne de bu konuda Mutezile gibi tam anlamıyla bir özgürlükten bahseder. İkisinin ortasında bir orta yolu benimser. Bu bakış açısıyla kader görüşü Mâtürîdî mezhebinin görüşüne benzer.⁴⁹⁶ İnsanın kader karşısındaki konumunu biri diğerinin içine geçmiş iki çember çizerek anlatan Bilgiseven'in çizdiği şekil aşağıdaki gibidir.

Şekil 2: Kader ve İrade

Kaynak:Bilgiseven (1985, 234)

⁴⁹⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.232.

⁴⁹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", İslam Ansiklopedisi, (Erişim: 27.02.2023)

Kader büyük bir çemberdir. O çemberin içindeki küçük çember ise iradedir ve iraden kişinin şahsi çabasına bağlıdır. Bilgiseven'in kader ve irade anlayışına göre kişi, şahsi çabasıyla kaderinin elverdiği kadar ilerleme gösterebilir. Dışarıdaki çember değişmesi mümkün olmayan çemberdir. İçerdeki çember ise eğitim ve çevre şartlarıyla büyüyeabilen çemberdir fakat bu çember ancak dışarıdaki çembere kadar büyüyebilir.⁴⁹⁷ Dışarıdaki çember herkeste değişkenlik gösterebilir.⁴⁹⁸ Kişi çabasıyla içerideki çemberi dışarıdaki çembere kadar büyütebilir.

Sosyolog, dışarıdaki çemberin yani fitrat yeteneklerinin herkese neden eşit dağıtılmadığı problemini açıklar. Fıtratın her insanda gelişmeye müsait bir şekilde olduğunu ve İslam çağrısının herkese eşit bir şekilde yapıldığına değinir.⁴⁹⁹ Bazı insanların fitri temayülünü geliştirirken bazılarının bu temayülü kör hale getirdiğini ileri sürer.

Mamafih Bilgiseven, kişinin bu benim kaderim diyerek her şeyi bırakmasının doğru olmadığı görüşündedir, aksine kişi elinden geleni yapmalıdır. Ona göre kişinin kendi çabası da tek başına yeterli olmayabilir. Çevrenin kriterleri, aile, okul bu durumu etkiler.⁵⁰⁰

2.7.10. Halvet

Halvet kavramını açıklayan Bilgiseven bu kavramı ilkel inanışlarda ve tahrif edilmiş dinlerde oluşuna tevhid dini olan İslam'a göre yorumlamıştır. Halvet için Allah ile yalnız kalmak diyen sosyolog, bu kavrama ilkel inanışlarda rastlanmayacağını belirtir. Tahrif olmuş inanışlarda bu kavramın anlamının bozulduğunu söylemiştir. Tahrif olmuş dinlerden olan Hristiyanlıkta halvetin dünyadan tam anlamıyla uzaklaşmak anlamına geldiğini ifade eder, bu sebeple bu dinin yuva kurmayı evlat sahibi olmayı din sınıfına yani ruhban sınıfına yasakladığını ve onları toplumdan uzaklaşmaya mecbur bıraktığını bu durumun gerçek anlamda bir halvet olmadığını belirtmiştir. Hristiyanlıktakinin tam tersi olarak İslam dinine göre kişilerin bu

⁴⁹⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.234.

⁴⁹⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.235.

⁴⁹⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.236.

⁵⁰⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.237.

dünyada dünyevi bir yaşam yaşamaya teşvik edildiğini İslam'da dünya hayatından tamamen soyutlanmak gibi bir durum söz konusu olmadığını vurgular. Sosyolog kişinin evrende yüce yaratıcının görünümünü görmesi gerektiğini ancak bu şekilde Allah ile kavuşma imkânı sağlayacak bir bilince ulaşabileceğini savunur.⁵⁰¹ Halvet ile anlamlı bütünleşme arasında ilişki kurar, kişinin toplum içinde kalarak çoklukta tekliği görmesini ve kiminle ilişkiye girse Allah ile alışveriş yaptığını bilmesi gerektiğini önemser.⁵⁰² Kişinin çarşıda, pazarda, her yerde, herkeste Allah'ın varlığını bilmesinin toplumsal gelişmeyi sağladığını çünkü bu zihniyette olan bir kimsenin, hiç kimsenin hakkına giremeyeceğini ve kötülük yapamayacağını söyler.⁵⁰³ Kişilerin anlam etrafında bütünleşmesinin ancak bu şekilde yani toplum içinde yapılan halvet ile imkân dâhiline girebileceğini söyleyerek Hristiyanlıktaki halvet anlayışının yanlışlığını toplumsal bütünleşmeyi engellemesi ile açıklar.⁵⁰⁴

2.7.11. Sabır ve Tevekkül

Bu iki kavramın yüksek inanç mertebelerinde ortaya çıktığını ilkel inanışlarda öteki dünya bilinci olmadığı için ilerleyen süreçte kazanılacak bir karşılık ve mutluluk için güçlüklerle sabır ve tevekkül gösterme gereği olmadığı düşüncesindedir. Sabrın, insanın kötülüğe iyilikle yanıt vermesi olmadığını açıklayan Bilgiseven yine de affetmenin kısasa başvurmaktan daha üstün bir nitelik olduğunu düşünür. Affetmekle ilgili yapılan suçun toplum içinde mi bireysel mi olduğu konusu üzerinde duran araştırmacı toplum içinde herkesin göreceği şekilde yapılan zulmün karşılıksız bırakılmaması gerektiğini vurgular. Bunu söylemekteki amacı başkalarının zulme özendirilmemesidir. O zaman affetmek kişiler arasında dışarıda anlaşılmayan özel durumlarda olabilir.⁵⁰⁵ Af için, yapılan kötülük tevhide dayanan toplumun düzenini bozup çoğunluğa zarar vermiyorsa önemlidir düşüncesindedir. Kişinin kendine yapılan zararı affetmesinin o kişiyi faziletli yaptığını ifade eder.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.247.

⁵⁰² Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.248.

⁵⁰³ Bilgiseven, *İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar*, s.122.

⁵⁰⁴ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.248.

⁵⁰⁵ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.253.

⁵⁰⁶ Bilgiseven, *İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar*, s.131.

Sabrın kişilerden gelen kötülöklere değil ama toplum içinde yapılacak fedakârlıklara dayanmak olduğunu söyleyerek bu kavrama toplumsal bir anlam yükler. Sabra tevekküle göre daha dinamik yapıda bir kavram olarak bakar, İslami toplumlarda tevekkül kavramının yanlış anlaşıldığını bu yanlış anlayışla insanın kader ve tevekkül karşısında hiç etkin olmayan bir hale getirildiğini belirtir.⁵⁰⁷ Tevekkülü açıklayan sosyolog, tevekkül için Allah'a güvenmek der. Fakat tevekkülün elinden gelen hiçbir şeyi yapmadan direkt her şeyi Allah'a bırakmak olmadığını kişinin elinden gelen her şeyi yaptıktan sonrasını Allah'a bırakması gerektiğini belirtir.⁵⁰⁸

2.7.12. Dua ve Fakr

İlkel inanışlarda dua kavramının olmadığına ya da yüksek inanışlarda anlaşılan şeklinden farklı anlaşıldığına değinen Bilgiseven, ilkel inanca sahip kişi de tevhid anlayışı olmadığını bu sebeple bazen büyüyle bazen tanrıya kurban keserek çıkar elde etme amacı taşıdığını ifade eder. İleri seviye inanışlarda ise kişinin bir şey isterken Allah'tan istemesinin kişiye hem maddi hem manevi anlamda doyum sağladığı düşüncesindedir.⁵⁰⁹ Duada teslimiyet ve duanın yüce yaratıcının istediğini yapabileceğı kudretine inanç duymak olduğunu belirtir. Şu sorular üzerinden konuyu inceler: Peki, Allah her şeyi görüyor, biliyor, her şeye gücü yetiyorsa insanın duasına ihtiyacı var mıdır?⁵¹⁰ Ya da kişinin dua etmesi onun sahip olduğı cüzi iradeyi yok sayarak bundan oluşacak sorumluluktan kaçması mıdır? Bu soruları irade ve kader konusundaki iki numaralı şekle bağlı bir şekilde açıklar. Kişinin içerideki çemberi genişletmek için Allah'a dua etmesinin mantıklı olduğunu fakat dışarıdaki çemberin değışmesi için dua istemesinin mantıklı olmadığını düşünür.⁵¹¹

Duanın işlevlerinden bahseder. İşlevleri fiili çaba ve psikolojik doyum açısından analiz eder ve duanın işlevlerini şu şekilde açıklar: Dua, dua eden kişinin psikolojisinde istediğı durumların yaşanmasını sağlayacak şahsi çabaya zemin oluşturan bir istek ve bir iradeyi simgeler. Kişinin fiili çaba göstermeden yaptığı

⁵⁰⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.253.

⁵⁰⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.254.

⁵⁰⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.254.

⁵¹⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.255.

⁵¹¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.256.

duanın sonuç vermeyeceği fikrinde olan İslam dini, duadan faydalanmak isteyen kişiyi çalışmaya yönlendirir, kişiyi pasif olmaktan kurtarır. Hiçbir çabanın sonuç oluşturmadığı durumlarda duaya yönelen kişinin Allah'a teslim olmasını sağlar. Böylece kişinin psikolojik doyumu dua ile sağlanır yani dua kişiyi karamsarlığa girmekten alıkoyan bir role de sahiptir.⁵¹²

Fakrı; semme vechullah kavramı bağlamında açıklar, fakr için insanın her yerde ve her şeyde 'semme vechullahı' görme seviyesine vardktan sonra ulaştığı bütünlük ya da tevhid bilinci şeklinde açıklar. Semme vechullah tasavvufi anlamda *"...kötülüklerden arınmış bir kişinin her nereye bakarsa Allah'ın nurunun tecellisini göreceği"*⁵¹³ anlamına gelir. Bu bilinçteki kişinin kendini cemiyetten ayrı düşünmediğini kendi istek ve emellerine aşırı önem vermediğini söyleyen Bilgiseven, her şeyde hakkı gören kişinin kendi isteklerine aşırı önem vermenin bütünlük ya da birlik anlayışı ile uymayacağını fark edeceği görüşündedir. Bu kimsenin her şeyde hakkı gördüğü için halkın isteğini hakkın isteği olarak algılayacağı düşüncesindedir. Bu kimsenin kendi derdini arkaya atarak toplumun derdini öncelediğini böylece fena ve beka piramitlerinde (şekil no:1) fena piramidinin en ucu olan yokluk zirvesine varacağını beka piramidinde ise külli beyin olarak en üst mertebeye ulaşacağını belirtir.

Fakr haline yani olgunluk mertebesine ilerlemiş olan bir kimsenin, maddi ve manevi amaçlarını uyum durumuna getirebilmiş kimse olduğunu bu seviyede birinin çıkarı için başkalarını üzmediğini maddi çıkarını ilahlaştırmadığını maddi anlamda çok iyi seviyede olsa dahi ihtiyacından fazlasını muhtaçlara harcayacak kadar bir olma bilincine sahip olduğunu vurgular. Fakrın toplumsal sonuçlarına değinir. Fakr seviyesinin arttığı toplumlarda fakirliğin büyük oranda azaldığını orta sınıflaşmanın oluştuğun ifade eder. Bu durumun sebebi bu kimsenin toplumun derdi ile dertlenmesidir. Fakr seviyesindeki kişi için duanın önemli bir yer tuttuğun değinen sosyolog,⁵¹⁴ fakr seviyesindeki kişinin topluma fayda sağlayabilmek için Allah'tan

⁵¹² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.257.

⁵¹³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Şerh-i Mesnevî-i Şerîf**(2004). (Çev. Ahmed Avni Konuk). İstanbul, Gelenek, 1268. s. 1401-1450.

⁵¹⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.259.

imkân ve enerji istediğini aslında şahsi gözüken bu isteklerinin altında toplum için faydalı olmak yattığını izah eder.⁵¹⁵

2.8. Tevhid Anlayışının Oluşturduğu Toplumsal Düzen

Bu konuya acaba devamlı kendi arasında savaşıyan kabileci, kız çocuklarını diri diri gömebilecek kadar ilkel olan Arap toplumu, birlik dini olan İslam'ı nasıl kabul edip içselleştirebildi? Sorusuyla başlayan Bilgiseven, bu soru çerçevesinde tevhid anlayışının oluşturduğu toplumsal yapıyı açıklamıştır.⁵¹⁶ Tevhid anlayışının yani İslam dininin bu durumu bazı unsurlarla sağlayabildiğini anlatan sosyolog bu unsurları bazı açılardan ele almıştır.

Dinin soyut mefhumlardan oluşsa da bir toplumda tutunabilmesinin ancak somutlaştırılması ile olabileceğini ifade eder, bu tutunma araçlarından birinin Hz Muhammed'in ömrü boyunca gösterdiği sağlam karakter ve mükemmel ahlakı olduğunu söyler. Hz Muhammed'in bu konuda özellikle gençlik yıllarına değinen sosyolog eğer Hz Muhammed gençliğinde kötü bir insan olsaydı ve sonradan düzelmiş olsaydı soyut kavramları anlayamayacak insanların bulunduğu toplumda tutunabilmesi pek mümkün olamayacaktı, düşüncesindedir. Hz Muhammed'in karakterini açıklar. Onun gençliğinde güvenilir olmasından dolayı Muhammedül emin lakabı almasından ve bu durumun insanların İslam'ı kabul etmeyi kolaylaştırmasından bahseder. Hz Muhammed'in Hz Hatice ile Hz Hatice'nin ölümüne kadar evli kaldığını sonrasında başka kadınlarla evlenmesini Kuran'ı Kerim'in emrettiğini ve yaptığı evliliklerin genelinin bir sebebe bağlı olan evlilikler olduğunu belirtir.⁵¹⁷ Hz Muhammed'in kölelere olan tavrına değinir, Hz Muhammed'in gençliğinde dahi kölelere kötü davranmadığını belirtir.⁵¹⁸ Hz Muhammed'in gençliğinde adaletli olmak için çabaladığını bu sebeple erdemliler birliğine katıldığını ve İslam'dan sonra da bu birliğe katılmaktan dolayı gurur duyduğunu ifade etmiştir. Bu birliğin amacının, güçlünün zayıfı ezmesini engellemek

⁵¹⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.260.

⁵¹⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.174.

⁵¹⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.175.

⁵¹⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.176.

haklının hakkını almasını sağlamak olduğunu vurgular.⁵¹⁹ Yirmi yaşındayken bu birliğe katılan Hz Muhammed ve erdemliler birliğindeki kişiler zulme uğrayanlar haklarını zalimden alıncaya kadar Mekke'den ya da dışarıdan gelen kimselerden haksızlığa uğrayanların yanında olacaklarına ve mazlumu destekleyeceklerine dair karar almıştır.⁵²⁰

İslam'ın toplumsal anlamda ilerlemeye uğramış bir yapı oluşturmasında en önemli etkenlerden birisinin de kısas olduğuna değinir. Tevhidi algılayabilmenin bütün yaratılanlar da Allah'ı görmeye ve bu görünümünden onun gücünü soyutlamaya bağlı olduğunu fakat böyle bir soyutlamanın ilerlememiş zihinlerde kolay olmadığını söyler. Tevhid dininin diğer inançlardan farklı olmasının sebebini gerçekçi olması ile açıklayan Bilgiseven, tevhid anlayışı ile hareket ederek toplumsal bir düzen oluşturmanın ancak kişilerin bencillikten vazgeçmeleri ile olacağını ifade eder ve bu görüşü önemser.⁵²¹ Bundan vazgeçemeyecek insanların sayısının her toplumda fazla olduğunu bu sebeple İslam peygamberinin Kuran'daki kısas ayetlerini gerçekçi bir şekilde uyguladığını vurgular. İslam dininin tevhidin oluşturduğu faydanın anlaşıldığı bir toplumsal yapı meydana getirdiğini belirterek toplumsal bütünleşme bağlamında kısasın önemi üzerinde durmuştur. Hristiyanlığın bozulmasını gerçekçi bir şekilde insan doğasını dikkate almaması ve kısasa yer vermemesi olarak açıklamıştır. Kısasın savaş ilkesiyle tamamlanacağı üzerinde durur, bunun açık bir gerçek olduğunu savunur çünkü başka şehirlerde Müslümanlara kötülük yapan kişilere mani olunması için öncelikle oraya savaş açılması gerekir. Savaşın amacının başkalarını zorla Müslüman etmek olmadığını açıklar ve savaşın aslında dolaylı yoldan bir kısas olduğuna değinir.⁵²²

İslam'ın toplumsal anlamda ilerlemeye uğramış bir yapı oluşturmasında en önemli etkenlerden birisinin de laiklik olduğunu düşünen sosyolog laikliği din ve devlet işlerinin ayrılması olarak değil, İslam ile laikliğin bağdaştırılması olarak yorumlar.⁵²³ Laiklik konusunda Hz Muhammed'in Medine şehir devletinin yasasını laik bir

⁵¹⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.177.

⁵²⁰ İbrahim Sarıçam, **Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, DİB, 2004, s.67.

⁵²¹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.178.

⁵²² Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.179.

⁵²³ İnan, **Türkiye'de Din Sosyolojisi**, s.168.

şekilde yapmış olduğunu hatırlatır. Bu yasanın şehirdeki her inancı ilgilendiren bir yasa olduğunu söyler.⁵²⁴ Bu antlaşma şehirdeki herkesi kapsayan bir antlaşmadır, şehirdeki Yahudi de Müslüman da bu antlaşmaya dâhildir. Şehirdeki herkes birbirine ihanet etmemeye ve şehri korumaya söz vermiştir. Yani Hz Muhammed şehirdeki başka din mensuplarına savaş açmak bir yana onlarla anlaşmış, onlara dini yaptırımlar uygulamamıştır.⁵²⁵ Bilgiseven, Hz Muhammed'in yaptığı bu yasayla tevhidi düzenin ancak laik bir yasayla korunabileceğini bizlere gösterdiğini vurgular. Laikliğin; toplumsal bünyeye, bilim ve dini uyumlu hale getirdiğini düşünür ve önemser.⁵²⁶

İslam'ın toplumsal ilerlemeye müsait olmasının bir sebebinin de muhataplarının seviyelerine göre hitap etmesi herkesle anlayacağı şekilde konuşması olduğunu söyler. Herkesin algı seviyesinin birbirinden farklı olmasını bu durumun izahı olarak belirtir.⁵²⁷

Tevhid inancının toplumda ve bireyde oluşturduğu iki temel sonuçtan bahsedilebileceğini açıklayan Bilgiseven, bunların inancın bir düzen oluşturmaktan doğan psikolojik doyum ve toplumsal bütünleşme olduğunu söylemiştir.⁵²⁸

Tevhid inancından meydana gelen toplumda oluşan psikolojik doyumu anlamlı bütünleşme ile açıklar. Bir dinin hakiki anlamda din olabilmesi için anlamlı bir bütün oluşturan inanç sistemi oluşturmaya gerekliliğine değinir. Bir putperest inancın putu hem kendi eliyle yapıp hem de ondan bir şeyler dilenmesinin anlamlı bir bütünlük oluşturmayacağını savunur. Hristiyanlıktan da örnek verir, Hz İsa'nın ilah kabul edilmesi ile Hz Meryem'den doğuşu arasında bir tezatlık olduğunu bu tezatlığın kişilerin psikolojik tatminlerini engellediğini fakat gerçek din olan İslam'daki anlamlı

⁵²⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.188.

⁵²⁵ Sarıçam, **Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s.143.

⁵²⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.188.

⁵²⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.189.

⁵²⁸ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.191.

inanç sisteminin, kişilerin psikolojik anlamda tatmin olmalarını sağladığını dile getirmiştir.⁵²⁹

Tevhid inancının bir sistem meydana getirmesinden doğan toplumsal bütünleşmeyi de anlamlı bütünleşme bağlamında değerlendirir, tek tanrı anlayışının hüküm sürdüğü İslam toplumlarının, Batı'nın uzun zamanda ulaştığı toplumsal ilerlemeyi kısa sürede sağladıklarına değinmiştir. Burada kişilerde oluşturulan ahlaki değerlerin önemine ve topluma katkısına vurgu yapar, özellikle alt sınıfların çok olduğu toplumlarda bu durumun önce zihinlerde sağlandığına dikkat çekmiştir. Bu zihinsel değişiklik sonucunda toplumsal gelişimin organik bir şekilde olduğunu belirtmiştir.⁵³⁰ İslam'ın zihinlerde meydana getirdiği değişikliklerle ilgili durumlara aşağıdaki ayetler örnek verilebilir.

*"...Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır. (Hucurat 13)"*⁵³¹ *"Onlara Diğer insanlar gibi siz de iman edin denildiğinde, Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı? Derler. Biline ki, asıl akılsızlar onlardır, fakat bilmezler."-(Bakara 13)"*⁵³² *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim zerre miktarı kötülük işlerse onu (karşılığını) görür. (Zilzâl, 99/7-8)"*⁵³³

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere İslam insanların Allah katında aynı olduğunu söyleyen ve kibri yasaklayan ayetlerle bir noktada sınıflar arası geçişin mümkün olduğunu göstermiş, yukarıda değinildiği gibi zihinlerde bir değişim başlatmıştır. Bilgiseven, tevhid inancının doğru bir şekilde idrakinin anlamlı bütünleşmeyi sağladığını söylemiş,⁵³⁴ modern batılı siyasi nizamların hiçbirinin anlamlı bir bütünleşme sağlama kudretine sahip olmadığını belirtmiştir. Çünkü bu düzenlerin hiçbirisi toplumsal ve ruhsal sıkıntıları ahlaki bir perspektiften çözmeye

⁵²⁹ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.193.

⁵³⁰ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.196.

⁵³¹ Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir V, Hayrettin Karaman Mustafa Çağrıcı İbrahim Kâfi Dönmez Sadrettin Gümüş, Ankara, Diyanet İşleri Yayınları, 2020, s.97.

⁵³² Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I, Hayrettin Karaman Mustafa Çağrıcı İbrahim Kâfi Dönmez Sadrettin Gümüş, Ankara, Diyanet İşleri Yayınları, 2020, s.78.

⁵³³ Elif Erdem, **40 Ayette Sorumluluk Bilinci**, İstanbul, DİB,2020, s.15.

⁵³⁴ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.197.

çalışmaz ve bu durumda da manevi anlamda sorumluluk etkili olmaz.⁵³⁵ Böyle bir sistemin ancak din ile imkân dâhiline girebileceğini bu dinin de ancak tevhid inancını benimseyen bir din olacağını ifade eder.⁵³⁶

Tek ilah anlayışına sahip olan tevhid anlayışıyla, tek varlık inanışına sahip olmanın aynı şeyler olmadığını ve aynı sonuçlar doğurmadığını söyleyerek iki kavram arasındaki farka özellikle değinir. Tek varlık anlayışı gerçek bir müminin inandığı fakat yeterli bulmadığı bir birlik inancıdır. Tek varlık anlayışının bazı soruların cevabının alınamamasına sebep olacağını belirtir. Kişi su ve toprak tanrıdan önce mi yaratıldı sonra mı yaratıldı? şeklinde bir soru sorabilir fakat cevap bulamaz. Oysa bir Müslüman Allah'tan önce hiçbir varlığın yaratılmadığına inanır. Tek varlığa inanan kişinin sorularına doğru cevaplar alamadığını söyler. Soruların bu sebeple karmaşık bir hal alacağını belirten sosyolog bu durumun da anlamlı bütünleşmeyi engelleyeceğini dile getirir. Konuyu şu şekilde açıklar: Kişi toprak mı su mu önce yaratıldı sorusunun cevabına, tanrıdan önce yaratılmış başka varlıklar olduğu cevabını verirse bu sefer evrenin başka yaratıcıları olduğunu düşünebilir. O zaman farklı varlıkların yarattığı bu görünümün nasıl düzenli bir sistemde işlediğini açıklayamaz, bu durumda inanan kişinin zihin dünyasında birtakım tezatlıklar ve açıklanamaz durumlara sebep olur.⁵³⁷

Yani birlik anlayışı toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için mihenk taşlarından birini oluşturur. Bir cemiyet ancak tek varlık anlayışıyla tam olarak anlam etrafında bütünleşebilir.

⁵³⁵ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.198.

⁵³⁶ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.199.

⁵³⁷ Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, s.200.

SONUÇ

Bu çalışmada Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in toplum ve dine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bilgiseven milli inşacı bir sosyologdur. O ilmini ülkesini geliştirecek şekilde kullanmıştır. İlmi kimliğini oluştururken yabancı ve yerli pek çok bilim insanından ve mutasavvıftan faydalanmıştır. Bilim insanlarından faydalanırken kendi bakış açısı ve bulunduğu toplumun toplumsal gerçekliğini bu görüşlerle sentezlemiştir. Yani kendi kültürüne sırtını dönmemiş kendi kültürü ve toplumsal gerçekliğiyle ülkesini geliştirmek ve doğru bir toplumsal temel oluşturmak istemiştir. Bilgiseven için kavramların sosyoloji çerçevesinde anlaşılması önemlidir bu nedenle araştırmalarında kavram tanımlarına özellikle yer vermiştir. Mutasavvıf, feminizm, laiklik gibi kavramlarda genel olarak kabul edilen görüşün dışında görüşler benimsemiştir.

Onun toplum anlayışının merkezinde cemiyet bulunur. O cemiyeti derinlemesine analiz etmiştir. Bunu yapmaktaki amacı toplumsal gelişmenin nasıl oluşacağını bilmesidir. Pek çok çalışmasının temelinde toplumsal gelişmeyi sağlama amacı görülmektedir. Çalışmalarında zaman zaman karşılaştırma metodu kullanmıştır. Cemiyeti analiz ederken toplumsal gelişmeye daha az müsaade eden cemiyet gibi toplumsal yaşam biçimi olan cemaatle kıyaslamıştır. Bir ülkenin gelişebilmesi için cemiyet şuuruna erişmesi gerektiği görüşündedir. Cemiyet ve cemaatin iyi yönleri olduğunu ileri sürmüştür. Cemaat ya da cemiyet konusunda net bir taraf tutmamış ikisinin de yararlı yönlerinin alınacağını savunmuştur. Cemiyet kavramının içerisinde pek çok kavramı barındırdığı görüşündedir. Bu kavramlardan bazıları; çıkar birliği, müessese, işbirliği, kültür, medeniyet, örf adet, kültür emperyalizmidir. Ülkesini kültür emperyalizminden korumayı amaçlamıştır. Bu nedenle çalışmalarında kültüre ve kültürel kavramlara önem vermiştir.

Bir toplumun gelişmesini orta sınıflaşmanın oluşmasına bağlamıştır. Bu sebeple orta sınıflaşmanın ekonomik ve kültürel anlamda nasıl gerçekleşebileceği ile alakalı çeşitli çözümler ortaya sunmuştur. Orta sınıflaşmayı sağlayan en önemli unsurlardan birisinin eğitim olduğunu söylemiştir. Eğitimle orta sınıfa geçişin sağlanması için çeşitli formüller sunmuştur. Bu konuda annenin eğitilmesine ayrı bir önem vermiştir. Orta sınıfın oluşması için öğretmenlik mesleği ile ilgili görüşler sunmuştur. Herkesin

eğitime aynı imkân dâhilinde ulaşmasının zor olduğu üzerinde özellikle durmuştur ve toplumda imkân eşitliğini sağlamak adına çeşitli fikirler öne sürerek orta sınıfın oluşmasını amaçlamıştır. Bilgiseven'in imkân eşitliği anlayışı, kişilerin eğitime ulaşırken aralarındaki tek farkın çabayla değiştirilmeyecek olan bilişsel fark olmasıdır.

Sosyologa göre toplumsal gelişme için orta sınıf, eğitim, teknoloji bunların yanında toplumun anlamlı bir şekilde bütünlük oluşturması yani toplumsal bütünleşme de çok önemlidir. Anlam etrafında bütünleşmemiş toplumları gelişme konusunda tam anlamıyla ivme kazanamamış toplumlar olarak tanımlamıştır. Toplumsal gelişmenin daha hızlı sağlanması adına toplumsal değiştirme kavramına önem vermiştir. Toplumsal değiştirmenin; inkılâp, ihtilal ve planlama olarak üç şekilde yapılabileceğinden bahsetmiştir. Planlamanın toplumun gerçekliğini göz ardı etmeden toplumsal gelişme için topluma yön vermek olduğunu söylemiştir. Toplumsal gelişme için planlamanın çok önemli olduğu sonucuna varmıştır. Toplumsal gerçekliği göz ardı edilen başka ülkelerdeki planların bizzat uygulandığı ülkelerin planlama konusunda başarılı olamayacağını çünkü ülkelerin farklı toplumsal gerçeklikleri içlerinde barındırdığını ileri sürmüştür. Bir ülkeye iyi gelen bir uygulamaların başka ülke için daha büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olacağı düşüncesini ileri sürmüştür.

Bilgiseven'in din hakkındaki görüşleri hem din sosyolojisi, hem dinin kendisi hem de tasavvufu ilgilidir. Tasavvufi görüşü Melâmiliktir. O, diğer yolların bozulduğunu düşünmektedir. Tasavvufi anlamda şekilselliği doğru bulmamıştır. Melamilğin görünürde halkla kalpte hakla olduğunu söylemiş ve bu görüşü benimsemiştir. Bu görüşünün altında bile toplumsal gelişmeyi görmek mümkündür.

Din hakkında konuşurken de toplumda anlamlı bütünleşmeyi yani toplumsal gelişmeyi temel almıştır. Ona göre gerçek din ilimle desteklenebildiği için tevhid dini olan İslam'dır. Tevhidi, vahdeti vücutla açıklamıştır. Bu anlayışla evrendeki her şeyin Allah'ın görünümü olduğu fakat Allah olmadığını söylemiştir. Yani tüm çeşitlilikler de bir olanı görmek ya da birlik oluşturmak tevhiddir.

KAYNAKÇA

- Acun, E. (1976). "Genel Çizgileriyle Orman İçi İskân Sorunu". *Orman Fakültesi Dergisi*, 1:100–115
- Açıkgöz, Ö. (2011). "Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi". *Sosyoloji Konferansları*, 0 (35) :57–83.
- Adam, B. (2015). "Dinler Tarihine Giriş".Ed(Baki Adam). *Dinler Tarihi* (19–31). Ankara: Grafiker.
- Ağın, K. (2022). " Grupların Genel Oluşumları, Yapıları ve Özellikleri Tanımlanarak Grup İçi İletişim Süreçleri Açısından İncelenmesi". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10 (1): 494–518.
- Akbaş, M. (2019). "Ölüm ve Ölümsüzlük". Ed: Recep Kılıç-Mehmet Sait Reçber, *Din Felsefesi*(319–335). Ankara: Grafiker.
- Akdemir, H. (2007). "Mesnevideki Müteşabih Âyetlerin Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18: 13–21.
- Arıcı, A. (2016). Erken Çocukluk Dil Gelişiminde Ailenin Rolü. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 1 (1): 66–78.
- Arslan, Z. (2016). "Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi ". *Toplum ve Demokrasi Dergisi* , 6 (13): 55–92 .
- Arslantürk, Z. , Öztürk, E. (2022). *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Sosyal Düşünme Geleneği & Milli-İnşacı Türk Sosyologları*. Kars: Ertem Kafkars.
- Aslanoğlu, İ. (2012). *Genel Sosyoloji Ders Notları*. Ankara: Gazi.
- Atasoy, F. , Gedik, S. (2021). "Âmiran Kurtkan Bilgeseven’in Bütüncü Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme". *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 2/1: 1–17.
- Baskıcı, M. (1998). "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 53 (01): 73–95
- Bergson, H. (2004). *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*(Çev: M.Mukadder Yakupoğlu). Ankara: Doğu Batı, 1905 .

- Bilgiseven, Â. (2012). "Atatürk'ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslam Kültürüne Hizmeti" . *Sosyoloji Konferansları* , 0 (40) : 95-113 .
- Bilgiseven, Â. (1985). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz.
- Bilgiseven, Â. (1992). *Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz.
- Bilgiseven, Â. (1995). *Genel Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz.
- Bilgiseven, Â. (1996). " İlm-İ Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3: 87-116.
- Bilgiseven, Â. (1989). *İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar*. İstanbul: Filiz.
- Bilgiseven, Â. (2011). "Kalkınma ve Kültür İlişkisi" . *Sosyoloji Konferansları* , 0 (23) : 1-20
- Bilgiseven, Â. (1988). *Köy Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz.
- Bilgiseven, Â. (1984). *Maliye Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz.
- Bilgiseven, Â. (2011). "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri" . *Sosyoloji Konferansları*, 0 (24):1-17
- Bilgiseven, Â. (1976). *Sosyoloji*. İstanbul: Meb.
- Bilgiseven, Â. (1977). *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*. İstanbul: Kutsun.
- Bilgiseven, A. (1991), "Tarih ve Sosyoloji Semineri, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi", 93-101
- Bilgiseven, Â. (2019). *Tasavvufî Açıdan Kur'an-I Kerim'den Beş Hikmet*. İstanbul: Hoşgörü.
- Bilgiseven, Â. (2005). *Türk Milletinin Manevi Değerleri*. İstanbul: MEB.
- Bilgiseven, A. (1987). *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*[Elektronik Sürüm] .İstanbul: Oğuz
- Birkök, M. (2011). " Sosyal Rol ve İş Bölümü " . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. Sayı:8(1): 1–10.

- Demirtaş, Z. & Usta, M. E. (2011). "İbn-İ Haldun'dan Günümüze Örgütlerin Çöküşüne Dair Deterministik Bir Yaklaşım ". *Milli Eğitim Dergisi*, 41 (191): 108–119.
- Dikeçligil, B. (2012). "İlmi İle Amir Bir Bilim İnsanı". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/11: 37–45.
- Dikici, E. (2020). *Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyoloji Anlayışı*, Konya: Eğitim.
- Dikici, E. (2018). *Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya.
- Doğan, C. (2022). "Denize Doğru" Kitabının Mc Clelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisi, Gazali'nin Bütüncül İhtiyaçlar Teorisi ve İbn-İ Haldun'un İhtiyaçlar Teorisi Bağlamında Değerlendirilmesi . *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* , 4 (2) : 1–9 .
- Durkheim, E. (2013). *Le Suicide Étude de Sociologie* (Çev. Zühre İlkelen). İstanbul: Pozitif Yayınları, 1897.
- Eker, E., Aşlamacı, İ. (2016). *Çocuğun Okul Eğitiminde Ailenin Rolü: İğdır İmam Hatip Okulları Örneğinde Bir Değerlendirme*. Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı , İğdır.
- Emirçin Efe, T. (2014). "Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1: 197–221.
- Erbaş, A. (2016). "Melâmîlik Sempozyumu Açılış Konuşması". Rıdvan Yıldırım(Ed.).*Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*(13-19). Ankara: Özyurt Matbaacılık
- Erdem, E. (2020). *40 Ayette Sorumluluk Bilinci*[Elektronik Sürüm], İstanbul, DİB
- Eren, S. (2007). "Toplumsal Norm, Ahlak ve Din " *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 11 (2) : 289–316 .
- Eryiğit Bader, A.(2020) . "Mısır'da Piramitlerden Mezar Evlere". *Beü İlahiyat Fakültesi Dergisi* .7 / 2: 581-610 .
- Gezgin, M. (2011). "Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies" . *Sosyoloji Konferansları* , 0 (22) :183-213

- Gökalp, Z. (1976). *Yeni Hayat Doğru Yol* (Haz. Müjgan Cunbur) Ankara: Güneş Matbaacılık, 1918.
- Görmez, M. , Özafşar, M. vd(2014)., *Hadislerle İslâm*, Cilt 4, Ankara, DİB
- Gökalp, Z. (2016). *Hars ve Medeniyet*[Elektronik Sürüm]. İstanbul: Bilge Oğuz.
- Gül, A. (2014). *Kur'ân'ın ve Tasavvuf'un İlme Verdiği Önem ve Kur'ân'da İlmi-Ledün*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, Elazığ.
- İbn Haldun, (2004). *Mukaddime I* (Çev: Halil Kendir). Ankara: Yenişafak, 1332
- İbn Haldun, (2004). *Mukaddime II* (Çev: Halil Kendir). Ankara: Yenişafak, 1332
- İnan, M. , (2013). "Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*, 39: 395-413.
- İnan, M. (2010). *Türkiye'de Din Sosyolojisi*. İstanbul: Rağbet.
- İncil*(2013), İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları.
- Karaman, H. , Çağrııcı, M. , Dönmez, İ. K. , Gümüş, S. (2020). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları.
- Karaman, H. , Çağrııcı, M. , Dönmez, İ. K. , Gümüş, S. , (2020). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir III*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları.
- Karaman, H. , Çağrııcı, M. , Dönmez, İ. K. , Gümüş, S. , (2020). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir V*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları.
- Karaman, K. , (2009). "Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 3/11: 47-62.
- Karataş, İ. E. (2016). "Max Müller'e Göre Dinin Ortaya Çıkış Sürecinde Sınırsız (Kutsal) Fikri" . *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 3 (2) : 54-86 .
- Kayadibi, F. (2009). "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından". *Sosyoloji Konferansları*, 40: 25-31.
- Kaygusuz, İ. (2013). *Hakk'ın Kelâmı Makâlât-I Hacı Bektaş Veli* [Elektronik Sürüm]. İstanbul: <http://www.ismailkaygusuz.com>

- Koçyiğit, D. (2016). "Motivasyon ve Verimlilik Arasındaki İlişki: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği" . *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* , 8 (31) : 15-26 .
- Konig, R. (2012). "İş Bölümü" , *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 28 : (1-4).
- Kurtkan, Â. (2011). Atatürk'ü Anarken ,*Sosyoloji Konferansları* , 0 (19) : 1-2.
- Kurtkan, Â. , (2011). "Demokrasi Fırsat Eşitliği ve Seçkinler". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 18: 51-68.
- Kurtkan, Â. (2011)." Hocamızın Ardından" . *Sosyoloji Konferansları* , 0 (13) : 28-33
- Kurtkan, Â. (2011). "Köy Sosyolojisi ve Birleşik Amerika'da Teknolojinin Getirdiği Sosyal Problemler". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 0 (6): 14-31 .
- Kurtkan, Â. (2015). "Orta Sınıf ve Küçük Sanayi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , 23 (3-4): 67-88.
- Kurtkan, Â. (1978). *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: İstanbul Fakültesi.
- Kurtkan, Â. (2011). "Türkiye'de İçtimai Sınıflar ".*İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* , 0 (1) : 62-80.
- Kurtkan, Â. (2014). "Türkiye'de Küçük Kredi Meselesi" . *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , 22 (3-4) : 164-236 .
- Kurtkan, Â. (1977). "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlanması". *Sosyoloji Konferansları*, 15: 15-37.
- Le Bon, G. (2012). *Kitleler Psikolojisi*(Çeviri: Hasan İlhan). Ankara: Alter.
- MacIver, R. Page.H.(1971), *Cemiyet* ,Çev: Amiran Kurtkan, İstanbul: MEB, 1949
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Can, *Dîvân-I Kebîr'den Seçmeler Cilt 1 (Hazırlayan :Şefik Can)*, (Erişim: 10.03.2023)
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1959). *Fîhi Mâ Fîh* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılap Yayınları, 1334.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî(2004). *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* (Çev. Ahmed Avni Konuk). İstanbul: Gelenek, 1268.

- Nasr Hfunid Ebu Zeyd. (2010). "İbn Arabi'ye Göre Te'vil ve Marifet".Çev: Semih Ceyhan, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*,26: 253-286.
- Öztürk, E., Seyhan, A. (2016),"Maddî Terakki, Kültürel Değişme, Gecikme ve Kültürel Buhranlarımız". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5: 41 - 59.
- Pak, Z. (2004). "Kuran'daki Kelimelerin Türkçeye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3.91-111.
- Sarıçam,İ. (2004). *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB.
- Sunar, L. (2011). "Weber'in Tarihsel Şehir Sosyolojisi: Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir" . *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (22) : 423-442 .
- Szalavitz, M., Perry,B. (2020). *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk*. Çev: Belgin Selen Haktanır. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2006
- Şahin, M. (2017). "Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler". *İslami İlimler Dergisi*. 12/1: 7-40.
- Şeriatî, A. , (2012). *Hac* (Çeviri: Prof. Dr. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr
- Şimşek, M. Ş. ,Çelik, A. , Akgemci, T. & Fettahlıoğlu, T. (2006). "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması" . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (15) : 569-587 .
- Tandoğan, A. (1978). "Çayeli ve Pazar İlçelerinin Ekonomik Yapısı" . *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29 (1-4) , 82-152 .
- Tekin, Ü. (2004). "Dünden Bugüne Sosyolojik Açidan Cemaat ve Cemiyet Kavramları". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* , 1 (2) : 107-120
- Toprak, Ş. (2019). *Tarihselcilik Tartışmaları Bağlamında Halkı'l-Kur'an*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum
- Tönnies, F. & Fındıkoğlu, Z. (2011). "Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi ". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* , 9 (3-4) : 712-748 .
- Usta, A. (2019). "Evreleri İle Bilimsel Araştırma Süreci Ve Raporlaştırılması" . *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6 (13), 85-101.

Uludağ, S. (2015). *İbn Haldun*. Ankara: Harf.

Yavuz , Y. *Kader*,İslam Ansiklopedisi. (Erişim: 01.02.2023).

Yazgan, Ç. Ü. (2010). "Tarihi Süreç İçerisinde Toplum-Çevre İlişkileri ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı" . *Humanities Sciences* , 5 (2) : 227-244 .

Yorğun, A. (2014). *Lise Öğrencilerinde Okul Terki Riskinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara

Yılmaz, C. (2020). "Türkiye Kırsal Yerleşme Coğrafyası Literatürü" . *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* , 17 (34) : 519-560 .

Weber, M. (2010). *Şehir* (Çev. Musa Ceylan). İstanbul: Yarı Yayınları, 1921.

